

עבודת הקודש

אצל הרבי מליובאוויטש

*

כולל כחמש מאות הוראות, פתקאות ותשובות

בעניני עבודת הקודש, ספרים וספרייה

במשך קרוב לעשרים שנה

משנת תשל"ה ואילך

*

מאת

שלום דובער לויך

תוכן ענינים

א. עבודת הקודש	אגרות-קודש אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע ח"א
חצי יום בכולל	אגרות-קודש אדמו"ר הכ"מ ח"א
המשכורת	אגרות-קודש אדמו"ר הכ"מ ח"ב
המשך העבודה בספריה	אגרות-קודש אדמו"ר הכ"מ ח"ג
ב. עריכת יגדיל תורה	אגרות-קודש אדמו"ר הכ"מ ח"ד
שם הקובץ	ד. עריכת ספרים
נוסח השער	ס' הזכרונות דברי הימים
תשועה ברוב יועץ	צמח צדק – שער המילואים ח"ד
הרחבת והפצת הקובץ	מאמרי אדה"ז הקצרים
מדור נוסף	רשימת מאמרי דא"ח
דו ירחון	הוספות לס' מאמרי אדמו"ר הזקן
קונטרס בעניני כולל חב"ד	שו"ת אדמו"ר מוהרי"ש נ"ע
מהדורה משו"ע רבינו הזקן	זיו אריה
נישואי בת כהן לישראל	כתבי הרח"א ביחובסקי
קידוש בליל ש"ק בשעה השביעית	תורת שמואל – תרל"ו ח"ב
תספורת	ספרי ההלכה של אדמו"ר הזקן
כתיבת שם ב"ן	פסקי פרי מגדים – הערות לשו"ע
תשובות הגאון מרוגוטשוב להגר"י לנדא	אשל אברהם
מוה"ר יעקב מסמיליאן	כנפי יונה מהדוב"ת
פיטמה לחצאין כשרה	שלחן ערוך רבנו הזקן
פנקס ח"ק דלאזני	שאלות ותשובות אדמו"ר הזקן
הערות לקובץ יגדיל תורה	סידור תורה אור
המאסר והגאולה – תרפ"ז	תולדות חב"ד בארה"ק, בארה"ב וברוסיה
שונות	הסובייטית
ג. סדרת אגרות קודש	ספר המאמרים תר"פ-תרפ"ג
אגרות-קודש אדה"ז אדה"מ והצ"צ	דרך אמונה לר"מ ן' גבאי
אגרות-קודש מילואים	ספריית ליובאוויטש
אגרות-קודש – הוצאה שניה וחלק שני	ה. עריכת מאמרים וקונטרסים
אגרות-קודש אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע ח"א-ב	נרות שבת קודש
אגרות-קודש אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע ח"ג-ה	הערות מהרא"י רבלין
אגרות-קודש אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע ח"א	מקוה ע"ג מקוה
אגרות-קודש אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע ח"ב	תורת לוי יצחק
אגרות-קודש אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע ח"ה	פס"ד הרב מוויטבסק
אגרות-קודש אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע ח"ח	הגהות הצ"צ לשו"ע אדה"ז
	הנוסח להדליק נר של שבת "קודש"

נכד ע"ש זקנו החי
מראי מקומות לס' משנה תורה
תשובה לגאון הרוגוטשובי בעילום שם
חלק ולא קטע

לקוטי תורה לג' פרשיות
כת"י ודפוס ראשון של תלמוד בבלי
דפוס חסידי מחרתתי ברוסיה
כת"י ק שאצל הסוחרים
ו. הספריה והקטלוג
קטלוג לכתבי-היד
קטלוג על מחשב
עוזרים בעריכת הקטלוג
רשימת דרושי לאדי וקאפוסט
משפט הספרים
אחרי הנצחון
שאר עניני הספריה
ז. השלמת והרחבת הספריה
השלמת קטלוגים
הנסיעה לפראג
מבצע ספרים – שנת תשמח-הקהל
איחוד שתי הספריות
ח. בניית הספריה
בנייתה ב-770
פתיחתה
ט. השליחות לרוסיה
הנסיעה השנית לרוסיה
י. מכתבי תורה
חשבון שנות נח
חשבון הלוחות שבטור או"ח
גירסה בשו"ע אדה"ז
מאמר אדהאמ"צ בעת הגאולה
התאריכים שבס' יד החזקה להרמב"ם
השם חיה מושקא
יא. ענינים שונים
כינוס תורה
תורה המשמחת לב
שו"ת מן השמים
זמני עלות השחר
אין אדם עושה דין לעצמו
שינויי נוסח במאמרי אדה"ז
קניית הבית

פתח דבר

עד ליום זה נדפסו 22 כרכי אגרות-קודש מאת כ"ק אדמו"ר הכ"מ, שבהם קרוב לתשעת אלפים אגרות שנכתבו על ידו, ועדיין לא הגענו אלא עד שנת תשכ"ג, כלומר 13 השנים הראשונות, מתוך 44 שנות נשיאותו.

לכאורה היה אפשר להסיק מכך, שעוד יבואו עשרות רבות של כרכי אגרות-קודש אדמו"ר הכ"מ, שנכתבו בקרוב לשלושים השנים הבאות. אבל באמת קשה לצפות ליותר מארבעה-חמשה כרכים נוספים.

הסיבה לכך, כי עיקרה של תקופת כתיבת אגרות קודש היתה ב-13 השנים הראשונות. וגם בהן רואים אנו המעטה קבועה בכמות מספר האגרות – מתחיל משנת תשי"ט ואילך. שינוי גדול יותר בכמות האגרות בא בשנת תשכ"ה, שנת האבילות אחרי אמו ע"ה. שינוי נוסף, בשנת תשכ"ט, שנת פטירת מזכירו הרב משה ליב ע"ה רוטשטיין. מעטות הן האגרות שנכתבו ע"י הרבי הכ"מ בעשרים וחמש שנותיו האחרונות, ביחס לאגרות שכתב בשנות נשיאותו הראשונות.

יחד עם המעטת מספר האגרות הנכתבות, התחילה אז תקופת כתיבת המענות לפתקאות: תיבה קבועה היתה מונחת במזכירות, לשם נהגו אנ"ש להניח את המכתבים אל הרבי הכ"מ. הרבי הכ"מ היה מקבל את חבילת המכתבים כמה פעמים ביום, ומשיב בכת"ק על גבי המכתב בקיצור, ולפעמים היה מסתפק בהדגשת מלים שבמכתב השואל, שזה עצמו היה המענה.

הרבי הכ"מ לא רצה שכתב-ידו-הקדוש בעצמו יומסר לידי השואלים, כי אם שהמזכיר יעתיקו עבורם, או ימסור להם המענה בטלפון. ולכל היותר הרשו לשואל להעתיק בעצמו מהכת"ק שע"ג מכתבו. בד"כ היה מחוסל המקור, כרצונו של הרבי הכ"מ, בדרך זו או אחרת. כך שלא נשאר במזכירות העתק מכל המענות האלו של הרבי הכ"מ, שנכתבו על גבי מאות אלפי הפתקאות והמכתבים שקיבל הרבי הכ"מ, במשך עשרים-שלושים השנים האחרונות.

יוצא מכלל זה היו הפתקאות בדברי תורה, השיחות ומאמרים שהיה מגיה, מענות לשאלות מערכת ההו"ל של השיחות ומאמרים או של שאר ספרי קה"ת, וכן לשאר מחלקות משרדיו, אלו היו בד"כ נמסרים במקורן לידי השואלים.

מענות אלו הנם אוצר בלום של הוראות בכל שטחי החיים ועסקנות הכלל, וכבר הודגשה בכמה הזדמנויות, החובה המוטלת עלינו, לאסוף לערוך ולפרסם את האוצר הבלום הזה, בדרך זו או אחרת.

את המענות האלו אי אפשר לפרסם בסדרה הרגילה של כרכי "אגרות-קודש", שהרי לא נכתבו בצורת מכתב, שתוכנו מובן מעצמו, כי אם בצורה של קטעי משפטים, הדגשת מילים במכתב השואל, וצירופם של שניהם. הדרך היחידה לפרסם מענות והוראות אלו היא, בצירוף למכתבי השאלה, ובהקדמת סקירת הנושא וביאור המשך הדברים.

* * *

זה קרוב לעשרים שנה שהנני עוסק בעריכה והו"ל ועומד בראש הספריה. במשך השנים האלו קבלתי כחמש מאות מענות בכת"ק, בכל שטחי עבודת הקודש שהוטלה עלי, בין בעריכת הקובץ יגדיל תורה, סדרת האגרות-קודש ושאר הספרים, בין בנייהול הספריה ועריכת הקטלוג, בניית הספריה, משפט הספרים, השליחות לרוסיה ועוד. כמעט כולם נמצאים אצלי במקורם. רובם יש בהם תוכן כללי, שיש ללמוד מהם על גישת הרבי הכ"מ לשאלות שונות בתחומים שונים.

בספר זה נלקטו מענות אלו, וכאמור לעיל, בהקדמת תוכן השאלות וסקירת הנושא. וכדי להקל על הקורא, נחלקו המענות לנושאים, לפרקים ופרקי משנה, כאשר בכל נושא באה סקירת המשך הדברים, בין מענה אחד למשנהו.

שלוש דובער ב"ר ישראל יהודה שי' לוי

ר"ח כסלו ה'תשנ"ה, ברוקלין נ.י.

פרק א

עבודת הקודש

היום הכי מאושר בחיי היה באחד מימי אביב תשל"ז, כאשר הרב חדקוב ע"ה הודיעני בשם הרבי הכ"מ, כי הוא רוצה שאעבוד אצלו בקביעות. אמנם היו בזה כמה שלבים, וכרוך בקשיים לא מעטים.

הדבר התחיל כבר בשלהי מני"א תשל"ו: בהתוועדות כי מני"א הכריז הרבי הכ"מ על יסוד מכון מיוחד לרכז חידושי תורה מרבתינו ותלמידיהם והוצאתם לאור (בקובץ שנקרא אח"כ "יגדיל תורה", ויסופר עליו בפרק הבא). ימים אחדים אח"כ קרא אותי הרב חדקוב לחדרו ואמר לי:

הרבי הודיע לי את רצונו הקדוש שאתה תעמוד בראש המכון; ובדאי"ג שאל אותי הרבי מה קרה להצעת מוריסטאון שהשיב לך בשעתו לחיוב.

ומעשה שהיה כך היה: בישיבת מוריסטאון של אותם הימים היה ראש הישיבה הרב יוסף שי' העלער ומנהלה הרוחני היה הרה"ת ר' שמואל שי' העבער. בשלהי החורף מונה הרב העלער לעמוד בראש כולל האברכים שע"י המזכירות ומשרת ראש הישיבה התפנתה. הר"ש העבער פנה אלי למלאות משרה זו וכתבתי על כך אל הרבי הכ"מ. לא קבלתי מענה ולכן לא נסעתי. אז הוטלה גם משרת ראש הישיבה על הר"ש העבער, שהתחיל למסור את השיעור הגבוה בישיבה.

כעת מודיע הרבי שבשעתו השיב לי לחיוב, וכנראה שהתשובה נאבדה. פניתי שוב להנהלת הישיבה במוריסטאון לשאול אם ההצעה עדיין קיימת. והם השיבו שאחרי שהר"ש העבער התחיל לתת את השיעור הגבוה בישיבה קשה לשנות. ואולי כדאי שאתן את השיעור השני בישיבה.

כתבתי על כך לרבי הכ"מ, בתחלת מ"ח תשל"ז, ושאלתי אם לקבל ההצעה או להמשיך ללמוד בכולל שנה רביעית. הרבי הכ"מ השיב לי על כך:

עפנה"ל (כדאי שאשאר ללמוד עוד שנה בהכולל) וביחד ע"ז בריכוז והו"ל דיגדיל תורה והשייך לזה.

המלים המוסגרות הודגשו בכתי"ק מתוך מכתבי.

במשך החורף נשארתי א"כ לעסוק בעריכת הקובץ יגדיל תורה, ולא ידעתי אם הכוונה היא שבתום השנה עלי להתעניין במשרות אחרות, או לא.

בתחלת האביב הציעה לי ישיבת אהלי תורה להיות מגיד שיעור בישיבתם. סיפרתי על כך להרב חדקוב, ואמרתי שאני חושש לשאול כי איני יודע מהי כוונת הרבי. הוא הציע שהוא עצמו יברר ויודיע לי.

למחרת קרא לי הרב חדקוב ואמר לי שהרבי אמר שלא כדאי לקבל ההצעה אלא להמשיך בעריכת הקובץ יגדיל תורה ועוד.

עדיין לא התברר לי אם הכוונה למשרה קבועה או לא. ואחרי הפסח שאלתי שוב:

שנת הלימודים החדשה מתקרבת. האם כדאי להתעניין אודות משרה. או כדאי שאמשיך בעריכת קובץ יגדיל תורה - בתור חבר הכולל. או שאסתדר בעבודה זו באופן קבוע.

הרבי הכ"מ השיב לי על זה:

(אסתדר בעבודה זו באופן קבוע) ובהו"ל דהנ"ל (נגלה וכיו"ב).

המלים המוסגרות הודגשו בכתי"ק מתוך מכתבי.

להלן בפרק הרביעי יסופר על מ"ש בתחלת המכתב הנ"ל, אודות תשובות ה"צמח צדק" שנמצאים בידינו. וע"ז נמשכים דברי הרבי הכ"מ במענה הנזכר "ובהו"ל דהנ"ל", כלומר שאסתדר באופן קבוע בעבודה זו, בהוצאה לאור של הספר "צמח צדק" ובעריכת עוד ספרי נגלה וכיוצא בזה.

על הדברים האלו הוסיף הרב חדקוב, שהרבי אמר לו בע"פ, שהוא רוצה גם שאתמנה לארגן את הספריה, וכי כבר הודיע על כך אל הרי"ל שי' גרונר שיכניס אותי לעבודה הזאת.

אותו יום מאושר לא ישכח ממני כל ימי חי.

חצי יום בכולל

עדיין כוונת הרבי הכ"מ לא היתה ברורה אצלי: הקובץ יגדיל תורה יוצא לאור באופן רשמי "על ידי חברי הכולל שע"י מזכירות כ"ק אדמו"ר שליט"א מלובאוויטש". כיון שאני מתקבל כעת לעבודה קבועה, ובוה מסיים אני את לימודי בכולל, האם עלי להמשיך בעריכה זו.

שאלתי אצל הרבי הכ"מ: "הלהמשיך בעריכת יגדיל תורה או שזה שייך לחברי הכולל". והרבי הכ"מ השיב:

(להמשיך בעריכת יגדיל תורה) כמו ע"ע.

המלים המוסגרות הודגשו בכתי"ק מתוך מכתבי.

בתור פירוש לדברים האלו קרא לי הרב חדקוב והודיעני, שהרבי רוצה שאמשיך לערוך את הקובץ יגדיל תורה בתור חבר הכולל.

ועדיין לא הבנתי, ושאלתי שוב:

לאור מה שאמר לי היום הרב חדקוב שי... האם כדאי שאמשיך בכל הנ"ל בתור חבר הכולל, או שאשאר חצי היום בכולל - ועריכת קובץ יגדיל תורה, וחצי היום בספרי ועריכת ספר הצמח צדק כו'.

והרבי הכ"מ השיב לי:

באם ההנהלה תסכים (חצי יום בכולל).

בזה נגמרו השאלות והתשובות, והרב חדקוב הודיעני שמעתה ואילך נשאר אני חבר הכולל לחצי יום, שבמסגרת הזאת ממשיך אני לערוך את הקובץ יגדיל תורה, ומקבל מאת ה"מחנה ישראל" חצי מהתמיכה שמקבלים חברי הכולל. ובחצי היום השני הנני בעל משרה קבועה ב"מרכז לעניני חנוך", שבמסגרת הזאת עורך אני את ה"צמח צדק" ומארגן את הספריה, ומקבל חצי משכורת מאת ה"מרכז לעניני חנוך".

כך נמשך עוד שנה וחצי. בכסלו תשל"ט שאלתי אם כדאי להמשיך שנה נוספת בכולל. הרבי הכ"מ השיב לי על כך:

לא – רק בספרי ועריכת יג"ת וכיו"ב והפצתו ופרסומו.

כך סיימתי את תקופת לימודי בכולל והתקבלתי למשרה מלאה ב"מרכז לעניני חנוך".

המשכורת

אחד הקשיים שהיו לי בשנים הראשונות לעבודתי היתה המשכורת הזעומה שהייתי מקבל, שלא הספיקה גם בדוחק לצרכי הבית. בקשתי כמה פעמים רשות לקבל עלי עבודה נוספת לכמה שעות ביום, והרבי הכ"מ לא הרשה לי. בתמוז תשמ"א כתבתי לרבי הכ"מ:

מדוחק הפרנסה, פניתי ל... אם יש להם עבורי עבודה לכמה שעות ביום, והציעו לי כמה פרטים. האם כדאי להתעניין בזה?

הרבי הכ"מ מחק את כל השאלה.

כתבתי שבקשתי אצל הרב חדקוב העלאה במשכורת ולע"ע לא נענית. הרבי הכ"מ השיב:

יברר עתה עוה"פ.

למחרת קרא לי הרב חדקוב בקשר להעלאה סמלית במשכורת. ואף נזף בי על אשר העזתי לכתוב על כך לרבי הכ"מ.

כך נמשך עד קיץ תשמ"ו, כאשר כתבתי שוב שהפרנסה דוחקת עלי. אז כתב הרבי הכ"מ להרב חדקוב בקשר למשכורת חברי המזכירות, ואף הורה להשוות את המשכורת שלי לזו של חברי המזכירות:

כיון שהספרי חלק מהכי חשובים בליוב[אויטש] – כהנ"ל הוא גם בנוגע למנהלה שי' (ובפרט שהוא גם עורך ה"יגדיל תורה" – השייך למז[כירות]).

המשך העבודה בספריה

במשך השנים חשבתי מספר פעמים, שעיקר עבודתי בספריה ובהוצאת ספרים לאור הושלמה, ושאלתי אודות תעסוקות אחרות. והרבי הכ"מ השיב לי תמיד להמשיך בעבודה שעד עתה.

באחש"פ תשד"מ הורה הרבי הכ"מ על לימוד הרמב"ם בכל יום. למחרת שאלתי:

האם כדאי להתעניין באפשרות סידור שיעור יומי כללי בסי' היד, ע"י הטלפון וכיו"ב? היינו שאתמסר במשך שנה הבע"ל במשך רוב היום ללימוד הרמב"ם ...

והרבי הכ"מ השיב:

!?! כפשוט ימשיך בעבודתו דע"ע (ובהוספה?).

בקיץ תשנ"א, כאשר נשלחנו בפעם השנית לרוסיה, והרבי הכ"מ כתב לנו אודות ההתעסקות ב"ארגון חב"ד ברוסיה" (כדלקמן פרק יו"ד), חשבתי שהכוונה היא שנתיישב בקביעות ברוסיה. קיבלתי כמה הצעות ושאלתי אם להסתדר שם בקביעות. הרבי הכ"מ ענה ע"ז:

העוסק בהספריה שבכאן והשייך לה – והרי זה מכריח המשך וכו'.

אזכיר עה"צ.

נשארתי א"כ עוד שנה ברוסיה, ובקיץ תשנ"ב חזרתי לעבודה בספריה.

פרק ב

עריכת יגדיל תורה

בסופה של התוועדות כ' מני"א תשל"ו אמר הרבי הכ"מ:

נכון וטוב לארגן קבוצה ואחד העומד בראשה שיוציאו לאור קובץ שבו יודפס כל הקשור לחלק הנגלה של רבנו הזקן וממלאי מקומו שלאחריו, בין מה שכבר נדפס ובין מה שעדיין בכתב. גם לרכז תיקוני הטעויות, מראי מקומות והשקו"ט מגדולי ישראל בדבריהם.

במשך ימים אחדים מסתמא יאשרו את המזכיר, המרכז או היושב ראש. ועד אשר יסודר הדבר, הנה כל מי שיש בידו חומר השייך להנ"ל ימסור אותו לידי המזכירות.

כעבור ימים אחדים הכנסתי גם אני למזכירות איזה הערות בשו"ע רבנו הזקן. למחרת קרא אותי הרב חדקוב למשרדו ואמר לי:

הרבי הודיע לי את רצונו הקדוש שאתה תעמוד בראש המכון.

לא ידעתי את נפשי מרוב שמחה, אך לא ידעתי איך לגשת לנושא, וכי היכן יש בידי חידושי תורה מרבתינו נשיאינו, או שקו"ט מגדולי ישראל בדבריהם, שהם עדיין בכת"י?

שאלתי והתייעצתי וחשבתי ולא הצלחתי להגיע לדבר ממשי. כך עברו כמה שבועות עד אשר בהתוועדות ח"י אלול דיבר הרבי הכ"מ שוב באותו נושא והורה לייסד מרכז דומה גם בירושלים, בביהכ"נ שעל שם ה"צמח צדק". והוסיף ואמר:

העיקר הוא להזדרז ולהו"ל מיד את הקובץ הראשון, אפילו אם לא יהיה עדיין בתכלית השלימות, תהיה זאת מ"מ פתיחת הדרך. ולא לעשות כפי שנהוג אצל כמה שמיד כותבים לי שאלות באיזה אופן לארגן את הדבר, ועד אשר מקבלים מענה אין עושים כלום, כ"א להתחיל מיד לרכז החומר, ומה שכבר מוכן להוציא לאור מיד, ואח"כ לכתוב לי מה שכבר פעל ושהוא מוכן ומזומן לעשות כהנה וכהנה.

לקחתי מיד את מה שהיה מוכן אצלי ומסרתי לדפוס. וכי האיך היה בידי חומר מוכן? אלא שעל כך עלי להקדים:

בשלהי חורף תשל"ו עלה בדעתי להו"ל כתב-עת תורני-ספרותי. דברתי עם הרה"ת ר' מאיר הכהן ש"י בלוי שיעזור לי בעריכה. הכנתי קובץ לדוגמה ושלחתי אל הרבי הכ"מ בשאלה "האם כדאי להתמסר להקמת מפעל זה – בצורה ועל בסיס הנוכחי?". התשובה היתה שלילית והנושא ירד מהפרק.

אמנם החומר המוכן נשאר בידי, וכאשר הרבי הכ"מ הורה בהתוועדות ח"י אלול למסור מיד לדפוס את החומר המוכן, מסרתי מיד את הקובץ האמור לדפוס.

בינתיים קבלתי חומר נוסף ע"י המזכיר הרי"ל ש"י גרונר, מאוסף כתבי-היד שבספריית הרבי הכ"מ. מאלו ואלו הכנתי את החוברת הראשונה, שהופיעה לקראת ראש השנה.

שם הקובץ

הכנסתי את עלי ההגהה לרבי הכ"מ ושאלתי איזה שם לקרוא לקובץ הזה. הרבי הכ"מ ביקש לתת הצעות. ההצעות לא התקבלו ואז הורה הרבי הכ"מ לקרוא לו בשם "יגדיל תורה". ובאשר לכותרת המשנה הורה הרבי הכ"מ לכתוב:

ריכוז חידושי רבתינו ותלמידיהם בנגלה וכו'.

גם הכולל שבירושלים פנה בשאלות באשר לקובץ הנ"ל, והרבי הכ"מ השיב להם:

הכל כמו בקובץ יגדיל תורה שבכאן, אלא בשנינו – שיו"ל ע"י חברי כולל אברכים שבביהכ"נ וביהמדר"ר צ"צ.

ואלי כתב, כאשר הכנסתי את החוברת השניה:

נת' ות"ח ת"ח. לשלוח בהקדם לירות"ו למנוע הכפלה וכו'.

נוסח השער

מחמת הזריזות של הו"ל הקובץ הראשון לפני ר"ה, לא דייקנו הרבה בנוסח השער וצורתו. אמנם כשהכנסתי את עלי ההגהה של החוברת השניה, הוספתי שתי דוגמאות של דף השער. הצורה הראשונה דומה לזו של קובץ ליובאוויטש (שהי' יוצא לאור משנת תש"ד ואילך), ועליה כתבתי שהיא: דומה קצת לזה של "קובץ ליובאוויטש". הרבי הכ"מ מחק את המלה "קצת", והשיב:

לכן קדימה להשני (המצו"ב).

הצורה השניה היא זו שנדפסה אח"כ בשערי כל החוברות. ועליה כתב הרבי הכ"מ:

קדימה לזו.

בנוסח כותרת המשנה של החוברת הראשונה היה כתוב "ריכוז חידושי רבותינו ותלמידיהם בנגלה וכו'", בחוברת השניה מחק את המלה "ריכוז" וכתב במקומה "ילקוט". וכעין זה שינה גם בנוסח ה"פתח דבר".

עוד כתבתי בשער החוברת הראשונה "יוצא לאור מזמן לזמן על ידי מזכירות כ"ק אדמו"ר שליט"א"; כיון שכך היה כתוב גם בשער "קובץ פלפול התלמידים" (שיוצא לאור על ידי הישיבה משנת תשי"ט ואילך), וכך היה כתוב גם בשער "קובץ דברי תורה" (שיוצא לאור על ידי חברי הכולל משנת תשל"ג ואילך).

בשער החוברת השניה תיקן הרבי הכ"מ והוסיף:

על ידי חברי הכולל שע"י מזכירות.

על פי התיקונים האלו נכתב בשער וב"פתח דבר" מהחוברת השניה ואילך.

* * *

עד לחודש טבת תשל"ט הייתי רשום לחצי יום בכולל, שבמסגרת זאת ערכתי את הקובץ היוצא לאור ע"י חברי הכולל. באותו זמן התקבלתי למשרה מלאה ב"מרכז לעניני חנוך", כמסופר בפרק הקודם, ושאלתי:

על השער "יוצא לאור מזמן לזמן על ידי חברי הכולל..." – האם להשאיר כמו עד עתה.

והרבי הכ"מ השיב:

(להשאיר) לעת עתה עכ"פ.

וכך נשאר לכל משך תקופת הופעת הקובץ, במשך השנים תשל"ז-תשמ"ו.

ותשועה ברוב יועץ

בפתח דבר לחוברת הרביעית תיארתי את התצלומים הניתנים באותה חוברת, של: א) הרה"ג והרה"ח וכו' ר' יצחק אייזיק הלוי ז"ל מהאמליע, בעהמח"ס תנה אריאל. ב) הרה"ג והרה"ח וכו' ר' הלל ז"ל מפאריטש, בעמח"ס פלח הרמון. ג) מהרי"ב הורביץ מ"ץ דליובאוויטש.

הרבי הכ"מ העיר על הראשון והשני:

הרי יש עוד כו"ב ס'.

ומדוע הזכרתי רק ספר אחד מהספרים שחיברו. ועוד העיר על השני:

הרי גם הוא לוי.

ועל השלישי:

ג"כ לוי.

ומדוע א"כ כתבתי רק על הראשון שהוא לוי. ואח"כ כתב אלי:

אין עניני כלל באוארענען ענינים כהנ"ל, ולכן מוכרח: א) שיהא עוד מומחים בעריכת הנ"ל. ב) שלא יערך בחפזון (ובמילא בהעדר שימת לב ככל הדרוש).

ועל כאו"א נאמר ותשועה ברוב יועץ.

ידידי הרה"ת ר' יהושע שלמה שי' צירקינד הסכים לעזור לי בעריכת הקובץ, כנזכר בפתח דבר לחוברות ד-ט. אמנם אח"כ נסע בשליחות לצפת, והוכרחתי לקיים "ותשועה ברוב יועץ" ע"י יועצים בלתי קבועים.

הרחבת והפצת הקובץ

בחורף תשל"ח נדפס החלק הנוסף של "צמח צדק", כפי שיסופר לקמן בפרק הרביעי. הרבי הכ"מ רצה שיעיינו בספר החדש, יכתבו עליו הערות שיודפסו בקובץ "יגדיל תורה".

בשלהי חודש טבת, כשהכנסתי את עלי ההגהה של הקובץ יגדיל תורה חובי יז, כתב ע"ז הרבי הכ"מ:

כדאי שהמערכת תכתוב לכל הר"י דישיבות חב"ד והכוללים – שישתתפו בהנ"ל [קובץ יגדיל תורה] ובפרט – בהנוגע לשו"ע אדה"ז ולשו"ת הצ"צ, ושבפ"ע – יושלח להם שו"ת הצ"צ שהו"ל ז"ע.

הכנתי מיד מכתב כזה והכנסתי דוגמה. הרבי הכ"מ הגיהו בכמה מקומות, וכתב עליו "מהיר", כלומר שהמזכירות תמסור לי אותו במהירות, כדי שאוכל לשלחו מיד.

* * *

באחד מהדיווחים שהכנסתי בכסלו תשל"ט הזכרתי את הדפסת והפצת הקובץ, והרבי הכ"מ כתב לי ע"ז:

ע"ע – הי' כ"ז באופן בטלני ביותר (כנראה – בהעדר פעולה. ובפרט – אין צויען משתתפים בכתיבה).

מינתי אז את הרה"ת ר' אברהם ברוך שי' יוניק, שיתעסק בהפצת הקובץ. דיווחתי על כך, והוספתי: "בהמשך להנ"ל, תקוטי שצורת העריכה היא באופן הרצוי". כלומר שאם גם העריכה היא באופן בטלני, אשתדל לעיין במה אפשר לתקן.

הרבי הכ"מ השיב, בהדגישו במכתבי את המלים "צורת העריכה היא באופן הרצוי".

מדור נוסף

בשלהי תשמ"ב כתבתי "אולי להוסיף מדור מחדושי גדולי ישראל (שאינם מחב"ד) שבכת"י הנמצאים בספריית כ"ק אדמו"ר שליט"א". והרבי הכ"מ השיב לחיוב.

דו ירחון

במשך שתי השנים הראשונות יצא הקובץ לאור בכל חודש, אמנם בשלהי קיץ תשל"ח כתבתי לרבי הכ"מ:

לאחרונה מורגש קצת קושי, בהכנת חומר המתאים, שיספיק למלאות חוברת אחת לכל חודש. לקראת השנה הבע"ל, חושבני אולי, להו"ל חוברת אחת לחודשיים.

הרבי הכ"מ נתן תשובה חיובית, בהדגישו את המלים "להו"ל חוברת אחת לחודשיים" שבמכתבי.

קונטרס בעניני כולל חב"ד

בחוברת השניה של הקובץ (סימן ד) רציתי להדפיס גם את האגרת הארוכה שכתב כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב ני"ע בעניני כולל חב"ד, שבו מבאר בארוכה את הלכות ישוב הארץ, ודיני היציאה מירושלים לחברון כדי ללמוד תורה. כשהכנסתי את עלי ההגהה כתב הרבי הכ"מ:

החוברת דכולל חב"ד (ס"ד דלקמן) ה"ז קובע ברכה בפ"ע (בחוברת בפ"ע), כיון שכנראה מצאוה בשלימותה.

בדיעבד – כיון שכבר נסדר וכו' ידפיסו כאן (עד תומה?).

כתבתי על כך:

כדי לא לעכב ההדפסה, נדפיס כאן רק עד אמצע ס"י (כולל חב"ד), – בצירוף "המשך יבא". ובחוברת הבאה עד תומה.

והרבי הכ"מ השיב:

עפ"ז – ישמיטו כל ס"ד. ביכלתו להעיר במקום המתאים שכיון שנמצא כל הקונ' יודפס בפ"ע.

הדפסתי א"כ את החוברת השניה בלעדיו, ואילו את החוברת השלישית הקדשתי לקונטרס זה. והוספתי לו מבוא, שבו סקירה כללית על תקופת ותוכן הקונטרס. כשהכנסתי את עלי ההגהה כתב ע"ז הרבי הכ"מ:

בודאי ישנו בירות"ו כו"כ חומר נוסף, ועכ"פ יציין שזוהי רק סקירה חלקית, או רק מהנוגע להקונט' או כיו"ב.

ועוד ועיקר: אין הזמ"ג כלל ל"החיות" מחלוקת, ולהעתיק חריפות הביטויים וכו' – ופשיטא שאי"ז מטרת הקובץ כלל וכלל – כ"א להעתיק ד"ת וכיו"ב. ולכן ישמיט ההתחלה וכיו"ב שנמצא באמצעו או בסיומו, ויציין שהועתק רק הד"ת, והשייך לדה"י דהכולל – אכ"מ וכו'.

השמטתי את הקטעים הנזכרים ושיניתי לפי"ז את המבוא והכנסתי טופס מתוקן, ע"ז השיב הרבי הכ"מ:

ובטח גם המ"מ השייכים לזה.

אין הזמ"ג להג"י – מצדי עוה"פ ועוה"פ.

כלומר שאשגיח שאשנה לפי"ז גם את המ"מ, וסומך ע"ז שיעשה כראוי, כי אין זמנו מתאים להגיע את הכל פעם נוספת.

קונטרס זה הוא נדיר ביותר, והטופס שהגיע לידינו היה חסר השער. כשהכנסתי את עלי ההגהה הודעתי על כך ושאלתי אם להדפיסו אופסט או לסדרו מחדש בצירוף מ"מ וציונים בשוה"ג. הרבי הכ"מ השיב על כך:

יברר אצל הרח"ל שי'.

(להדפיס אופסט) בצירוף מ"מ וציונים בסופו.

המלים המוסגרות הודגשו ע"י הרבי הכ"מ מתוך מכתבי. ור"ל, שבקשר ל"שער" החסר אשאל אצל ר' חיים ליברמן אם ידוע לו טופס מושלם. ובקשר למראי מקומות, לא להדפיסם בשולי הגליון של צילום ההוצאה הראשונה כ"א בסוף החוברת. בצורה זאת נדפס הקוני בחוברת השלישית.

אחרי הדפסת החוברת השלישית התקבל צילום מהשער, והרבי הכ"מ הורה להדפיסו בחוברת הרביעית. וכשראה שמעבר לשער לא נדפס כלום, כתב על כך:

השער דאגרת דהכולל – בטח יש (מעל"ד?) שנת ומקום הדפוס וכיו"ב.

* * *

בסקירת התקופה שבמבוא הבאתי סיפור בשם "חסידים שהיו באותו מעמד", שאחרי הסתלקות כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב ני"ע ביקר ר' חיים אליעזר ביכאווסקי אצל כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ ני"ע וביקש שיומחל לו על העגמת נפש שגרם בענייני כולל חב"ד. הרבי הכ"מ כתב על הקטע הזה בעלי ההגהה "להשמיט", והעיר:

צע"ג אם נפגשו פא"פ, ובמילא ההי' (מעמד) כזה בכלל.

שוב הזכרתי במבוא את כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב מבאברויסק. הרבי הכ"מ העיר על כך:

בנוגע ל"הרש"נ" וכו' - יועתק מהקוה"ק (ויצוין – מקורו).

ב"שערי תורה" וורשא (גם נ.י. תשכ"ד) ח"ח קוני' ח' (כמדומה) מענה הררש"נ, וכדאי לראותו קודם ההדפסה.

בהקריאה והקדושה נדפסו ראשי פרקים מתולדות כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב מבאברויסק, שנכתבו ע"י כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ ני"ע. העתקתי א"כ את הר"פ האלו במבוא, ובהערה 34 ציינתי להקוה"ק ולשערי תורה.

מהדורה משו"ע רבנו הזקן

בחוברת העשירית פרסמנו מכת"י שבספריה, שרשום עליו בכת"י הרבי הכ"מ "מהדורא משו"ע". לפני מסירתו לדפוס שאלתי:

האם כדאי שנפרסמן בקובץ יגדיל תורה, או שיותר כדאי להו"ל בפ"ע.

והרבי הכ"מ השיב:

יתכתב עם ר' דוד צבי הילמאן (ת"א) שהדפיס מאז שראה כת"י עד"ז וכו'.

פניתי בזה אל ידידי הרה"ת ר' יהושע שי' מונדשיין, שעזר לי בענייני הקובץ. הוא נסע אל הרד"צ שהשיב לו שהוא הוא כהה"י שהוא מתאר בהקדמה לספר "אגרות בעל התניא", ויותר מזה אין לו חומר מיוחד.

שוב צרפתי לו מבוא, שבו רציתי להוכיח שזוהי מהדו"ק לשו"ע אדמו"ר הזקן, בכת"י אחיו מהרי"ל, בדיוק כשם שמהרי"ל רגיל היה לרשום הנחות מדרושי רבנו הזקן. ושאלתי:

האם כדאי לפרסם חומר זה בהמשכים ביגדיל תורה.

הרבי הכ"מ השיב לחיוב, והוסיף:

אבל מהמבוא שלו רק תיאור הכת"י – ולא השערות למי שייך.

הל' ציצית ופסח נגמרן קודם תקל"ג במעזריטש (הקדמת השו"ע) – ומאין למהרי"ל במעזריטש!

כו"ב מהדורות מאדה"ז? עצמו ובתכלית שינוי כזה וכו' – מוזר בנוגע לאדה"ז, שטימט ניט כלל לשינוי בהמהדורות שבתחלת השו"ע, דאגה"ת, דברה"נ, ועוד.

מתמי' ביותר – הראי' מכתובת דא"ח ע"י מהרי"ל - שסדרם אמירה לבדה ע"י אדה"ז, לשו"ע – כתיבה לבדה ע"י אדה"ז.

ועל דפי המבוא שהכנסתי הוסיף וכתב:

(הל' פסח) נגמרו במעזריטש וא"כ הייתה (מהדורא קמא משו"ע אדה"ז) עוד לפני זה, והביאה אתו בחזירתו לליאזני ונשמרה כל השנים אף שנאבדו כמה סימנים מהשו"ע? ועוד.

כוונת הדברים הן לכאורה, שהרבי הכ"מ לא מקבל את הסברא שמהדורא קמא של שלחן ערוך רבנו הזקן יהי כתוב בכת"י אחיו מהרי"ל, כי ידוע רק שהוא היה רושם את הדרושים שרבנו הזקן היה אומר, אבל לא את המהדו"ק של השלחן ערוך; וכיון שמהדורא זו אינה דומה לשאר המהדו"ק של ספרי רבנו הזקן, מסתבר יותר שזהו חיבור מיוחד שחיבר מהרי"ל בעצמו, והוא בנוי על שו"ע רבנו הזקן.

שיניתי לפי זה את המסקנא במבוא, והעתקתי בו את תשובת כ"ק אדמו"ר הכ"מ הנ"ל. הרבי הכ"מ הגיה את הלשון, וכך נדפס שם עמ' 8.

חלק מהחומר הזה נדפס בחוברת העשירית וחלק בחוברת הי"א, שבה נדפסו גם כמה הערות על חו"מ בכת"י מהרי"ל. במפתח כתבתי שכנראה הם חידושי המהרי"ל לחו"מ. והרבי הכ"מ מחק את המלה "כנראה" ותיקן "ואולי".

באותו כתי"י יש גם חלק משו"ע רבנו הזקן במהדורה הנדפסת, שעל פיו הדפסנו בחוברת י"א לוח השוואות לכת"י, וכמה השלמות לשו"ע הנדפס. השוואות והשלמות אלו חזרו ונדפסו בתור הוספה לשו"ע רבנו הזקן, מהדורת תשמ"ה ואילך, כדלקמן פרק ד.

נישואי בת כהן לישראל

בקובץ יגדיל תורה חוב' כ (ניסן תשל"ח) נדפסה הערה שכתב מוהר"א קלאצקין על גליון שו"ת צמח צדק חאה"ע סי' יא. בהערה זו מספר אודות "מכתב שקיבלתי תשובה מכ"ק שליט"א" בענין נישואי בת כהן לישראל.

שיערת בפיטיות שהכוונה לכ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע, ובהערה 1 כתבתי ההוכחות לזה. אמנם כשהכנסתי את עלי ההגהה כתב על כך הרבי הכ"מ:

לא רשם סימן שאלה לאחרי "מהורש"ב" – מבלי כל הוכחה לודאות זו!!

ובפרט שהי' יותר קרוב לליאדי (עכ"פ בתחלה), ממנו קיבל שו"ת הצ"צ וכותב עליו האדמו"ר (ככתבו עצמו בהערה 14), דמסתבר שעכ"פ בנוגע לשו"ת שאל אותו דוקא ועוד.

בשוה"ג כתבתי ש"כנראה כוונתו לכ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע", אמנם הרבי הכ"מ מחק את תיבת "כנראה" ותיקן במקומה "ואולי". וכך נדפס.

* * *

באותה הערה כתב מוהר"א קלאצקין, שבצ"צ שם עה"ג "רשום בכ"י עצה ליתן כל ימי חייו ח"י מטבעות לצדקה בכ"י". וכתבתי ע"ז בהערה 2, שכנראה הכוונה שאדמו"ר הצ"צ כתב הגהה זו בכ"י. ואפשר שאדמו"ר מוהר"ש נ"ע כתב הגהה זו על גליון שו"ת צ"צ הנדפסות. אמנם הרבי הכ"מ מחק את האפשרות השניה והשאיר את האפשרות הראשונה.

* * *

בהערה זו כתוב שרבותינו היו מצווים ללמוד בע"פ איזה מסכת משניות ולחזור "בכל יום", או לתת ח"י מטבעות לצדקה "בכל יום", אמנם כידוע אין אנו נוהגים כן.

הרבי הכ"מ לא רצה שאדפיס את ההערה זו, שנכתב בה שלא כמנהגינו. לכן כתב אז הרבי הכ"מ תשובה מיוחדת בנושא הזה. התשובה נכתבה מתחלה עבור הקובץ יגדיל תורה, אבל נכתבה בסגנון כאילו היא מענה לשואל, והיא מופנית אל "הרה"ג הו"ח אי"א נו"נ כו' מוהר"י שי"י.

[השם "מוהר"י"י הוא שם שכ"ק אדמו"ר הכ"מ רגיל היה לכותבו במכתבים כללי-פרטי בשנים הראשונות]

ואת התשובה מתחיל הרבי הכ"מ בלשון: "ובמענה לשאלתו ע"ד נישואי בת כהן לישראל (או ללוי) והנעתק בזה מהערות הרה"ג וכו' קלאצקין", וממשיך לבאר איך ש"נשתנו העתים", וש"דשו בה רבים", ושלכן מספיק "שבעת הנישואין הוא ת"ח".

ובנפרד כתב אלי:

המצו"ב – כדאי להכניס בקובץ זה.

אמנם לא ביום אחד נעשה הדבר הזה. נראה שהרבי הכ"מ לא היתה שעתו פנויה לכתוב את התשובה הזאת, ונתעכב הדבר כמה חדשים, יחד עם עיכוב מתן אישור הדפסת הקובץ.

בתחלת חודש ניסן כתבתי לרבי הכ"מ:

עדיין לא נתקבל אישור כ"ק אדמו"ר שליט"א, להדפסת הקובץ יגדיל תורה לחודש ניסן. אך מ"מ מכינים אנו כעת את החוברת דחודש אייר, כדי שיהי' באפשרי להו"ל את שניהם לאחר הפסח.

לא קבלתי מענה, וכך עבר גם חודש ניסן, האישור עדיין לא ניתן, ואני איני יודע הטעם. כתבתי אז מכתב להרב חדקוב:

זה למעלה מחדש שאני מחכה לאישור על הדפסת החוברת של חודש ניסן. גם הכנסתי בשבוע העבר חוברת לחדש אייר, וגם ע"ז עדיין לא קבלתי אישור. כיון שלא ידועה לי הסיבה לזה, איני יודע אם עלי להתחיל להכין עתה, חוברת לחודש סיון – באותה צורה שהייתי רגיל להכין עד עתה?

הרב חדקוב מסר את מכתבי לרבי הכ"מ, שהואיל להשיב:

(להתחיל להכין עתה, חוברת לחודש סיון) כפשוט.

המלים המוסגרות - הודגשו מתוך מכתבי.

וכעבור ימים אחדים קבלתי את המכתב האמור יחד עם האישור להדפיס את הקובץ לחודש ניסן, כאשר תאריך ה"פתח דבר" הוא "עש"ק ר"ח ניסן".

קידוש בליל ש"ק בשעה השביעית

בחוברת כז' לכסלו-טבת תשל"ט סי' כג, יש דיון מאת הרב שלום שי' מרוזוב, בענין זה, לתווד בין מה שמבואר בלקו"ש חיי"א ע' 290, אודות השעה השביעית שהיא "שעה של ששים מינוט ... בשעה השביעית – משעות הנ"ל אחר חצות היום ... וחצות הוא האמצע בין נה"ח ושקה"ח כמובן", ובין מה שנדפס בקובץ יגדיל תורה חוב' ז עמ' טו בשם כ"ק אדמו"ר הכ"מ, אשר "מען גייט נאכן זייגער".

כשהכנסתי את עלי ההגהה כתבתי:

בענין המבואר כאן סי' כג, ישנם תמיד חילוקי דיעות בין אנ"ש בכוונת כ"ק אדמו"ר שליט"א; ובמילא חילוקי דיעות איך לנהוג.

יש אומר דהכוונה – שש שעות אחר חצות האמיתי, כמשמעות הלשון "האמצע בין נה"ח ושקה"ח".

וי"א דהכוונה שש שעות אחר חצות לפי שעונינו (– שעה 00:12), כמשמעות הלשון "מען גייט נאכן זייגער".

וי"א דהכוונה – שש שעות אחר חצות האמצעי – כמבואר כאן בסי' כג.

הרבי הכ"מ השיב על זה:

לכאורה הי' צ"ל (-) שש שעות אחר חצות האמיתי, "האמצע בין נה"ח ושקה"ח", דלכאורה קל לאדם לדעתו – כשהחמה בראשו. (והכוונה) ע"פ מה שראיתי נוהגין (-) שש שעות אחר חצות האמצעי).

המלים המוסגרות - מודגשות בכתי"ק מתוך מכתבי.

מלבד זאת כתב בנפרד תשובה בנושא הזה. התשובה נכתבה גם כאן מתחלה עבור הקובץ יגדיל תורה, אבל נכתבה בסגנון כאילו היא מענה לשואל, ומתחלת "העתק ממש"י במק"א – השייך להספק שכותבו – במכתבי לפ".

הכנתי מזה שתי סימנים, הראשון מה שכתב במענה על המכתב שלי והשני מה שכתב בנפרד, והדפסתי שם בעמ' ע. כשהכנסתי את עלי ההגהה הגיה פעם נוספת את שני הסימנים, ועל מה שכתב בראשון "שראיתי נוהגין" העיר, שכוונתו הקדושה היא:

עמא דבר. בבית אדמו"ר ולאח"כ מה שראיתי בבית כ"ק מו"ח אדמו"ר היו בלאה"כ מקדשין זמן רב לאחר שעה השביעית.

תספורת

באגרת שכתב הרבי הכ"מ בכ"ב סיון תשמ"ב אודות תספורת, הוסיף נ.ב. אודות מקור לתספורת בן ג', והביא שם מ"ש בענין זה בלקוטי דבורים, בסידור מהרי"ד ובכת"י 94.

בעת כתיבת האגרת ביקש למצוא את המאמר הנ"ל בכת"י. אח"כ כשהכנסתי את עלי ההגהה של חוברת מח, מסר לידינו העתק מהאגרת, ע"מ להדפיסה בקובץ, והורה להעתיק בשלימות את האמור בנושא זה בלקוטי דבורים, בסידור מהרי"ד ובביכ"ל 94 (נדפסו בחוב' מח סי' ע).

כתיבת שם ב"ן

באותה שעה, כשהכנסתי את גליון מח של היגדיל תורה, ציין הרבי הכ"מ למ"ש בלקוטי שיחות חט"ז ע' 492, בענין שם ב"ן, שמספר המועט הוא לפני מספר המרובה, וכתב:

לאחרי זמן מצאתי עד"ז בכמה ביכלאך דא"ח, וז"ל בביכל ...

להררשד"ב שי לוי

להעתיק מ"מ הביכלאך ולהדפיס ביגדיל תורה הבע"ל ובקובץ המצו"ב.

חפשנו בכתה"י בנושא הזה ולא מצאתי. הודעתי על כך וכתבתי:

לע"ע לא מצאנו בהביכלאך ע"ד שם ב"ן, שאות ב"ת הוא לפני אות נו"ן ... העירו עד"ז בהערות ובאורים – בשלח תשמ"א, ובהערות ה' ואנ"ש מוריסטאון – בא תשמ"א. כמצו"ב.

והרבי הכ"מ השיב:

בעצמי ראיתי (בהביכלאך). להחזיר המצו"ב.

שוב חפשנו עד שמצאנו אודות זה בביכלאך, והדפסנו בחוברת הנ"ל סי' עו. כשהכנסתי את עלי ההגהה, הגיה הרבי הכ"מ את הכותרת:

בכמה ביכלאך דא"ח שראיתי לאחרי זמן מצאתי עד"ז. וז"ל בביכל ...

אח"כ מצאנו באותו נושא גם בכת"י ספרדי, מאת הרב משה רביבו מפאס, והרבי הכ"מ הורה "להדפיס" גם "דהספרדי".

הכותרת שנתתי היתה "שמות מ"ה ס"ג ע"ב ושם ב"ן" (שזהו לפי סדר גודל המספרים). והרבי הכ"מ העיר ע"ז:

צ"ל בסדר הרגיל. וראה דרוש המלויים (אתהלך ליאזנע) ולקמן כאן ג"כ.

והכוונה לדרוש ענין המילויים ע"ב ס"ג מ"ה ב"ן שבס' מאמרי אדמו"ר הזקן ע' כ. וכן הוא בדרוש שנעתק מכתב-היד, שהסדר הוא ע"ב ס"ג מ"ה ב"ן. וכן תקנתי בכותרת.

תשובות הגאון מרוגוטשוב להגר"י לנדא

בשנת תשמ"ב שלח הרב יעקב לנדא אבד"ק בני-ברק לרבי הכ"מ חבילת תשובות הגאון מרוגוטשוב, בצירוף מכתב:

עפ"י עצת נכדי שי, הנני שולח בזה העתקי-צילום, מכתבי הגאון הראגאטשובי ז"ל, שכתב לי אבלח"ט.

הרבי הכ"מ מסר עבורי את החבילה, וכתב על המכתב הזה:

כדאי להדפיסם. בהערה ת"ח שנתן להו"ל כו'.

כשהכנסתי את עלי ההגהה של התשובות האלו, בחוברת נא, והזכרתי את הרב לנדא לטובה בהערה, העיר על כך הרבי הכ"מ:

עיינ אודותו התוארים בסו"ס טהרת המים (טעלושקין) – עכ"פ מוכרח הנ"ל, הפוסק בבית אדמו"ר (מהרש"ב) ברוסטוב וכו' – עתה הרב ראשי (דבני ברק. ות"ח) ת"ח (שנתנם ע"מ להו"ל).

וכך תיקנתי שם בהערה 8.

* * *

את התשובות האלו חלקתי לחוברות נא-ג. בשתיים הראשונות נכנסו למדור "חסידים הראשונים". בשלישית רשם עיגול מסביב לשמו ולשם המדור והוסיף סימן שאלה. לכן נדפסו מעתה תשובותיו במדור "זכרון לראשונים".

מוה"ר יעקב מסמיליאן

באותה חוברת הדפסתי אגרת מרבנו הזקן, אודות השכנת שלום, ובה דן גם אודות מוה"ר יעקב מסמיליאן, גבאי מעות אה"ק.

כשהכנסתי את עלי ההגהה כתב הרבי הכ"מ:

לברר, כמדומה שסו"ס נתברר ע"ד הר"י מסמיליאן לא למעליותא וכו' וכו' [אולי גם נגד אדה"ז].

כתבתי שלא מצאתי לזה רמז בשום מקום, ושאלתי אם אולי הכוונה למוה"ר יונה מסמיליאן, שיש אגרת אודותיו מאדמו"ר האמצעי. והרבי הכ"מ השיב:

לא. הדגשתי "כמדומה". כדאי לשאול את הרח"ל שי'.

עד היום לא מצאתי בענין הזה.

פיטמה לחצאין כשרה

באותה הזדמנות שלח אלי הרבי הכ"מ את הקונטרס בית אהרן (למוה"ר אהרן מ"ץ דאטשאקוב), שבה נדפסה הערה בכותרת "חדשות אני מגיד", אודות נוסח "אם כמדתה כשרה לחצאין". וכותב בשם בעל ה"תורת חסד", שבסידור שרבנו הזקן התפלל בו "נסגר תיבת לחצאין בבי' חצאי עגול". וכתב ע"ז:

באם אפשר להכניס (ביגד"ת) בהמשך למכ' אדה"ז – חדשות אני ... (כולו), בבקשה דמי שידוע לו מה עד"ז להודיע וכו'.

כתבתי על כך, שכבר העירו בזה בשער הכולל ובלקוטי מהרי"ת. והרבי הכ"מ השיב:

בשינוים "הצ"צ", "נמחק". (כדאי להדפיס) בצירוף.

כלומר, ששם נמסרה מסורה זו בשינוים, שלא מסופר זה על רבנו הזקן אלא על רבנו הצמח צדק. לא מסופר שנסגר בחצאי עגול אלא שנמחק. וכדאי להדפיס גם זה בצירוף להמועתק מקוני' בית אהרן.

הכנתי כ"ז לדפוס, והערתי בהערה על השינוים הני"ל. כשכנסו עלי ההגהה העיר על השינוים הללו:

וכנראה בעהמ"ס שעה"כ רק שמע ע"ד דברי המבקרים ... "אדמו"ר בעל הצ"צ", כנ"ל.

כנדפס שם בהערות 228, 229.

פנקס ח"ק דלאזני

בחודש שבט תשמ"ג מצאתי בכת"י העתקה מפנקס ח"ק דלאזני, שממנו נראה ששם אבי אביו של רבנו הזקן היה אברהם. כשמסרתי העתק, הורה הרבי הכ"מ לפרסמו ביגדיל תורה בתוספת הערות וכו', ונדפס בחוברת נג סימן מז.

דומני שהמענה היה בעל-פה, ואילו ההעתק שמסרתי עם מכתבי נשארו אצל הרבי הכ"מ כמה שנים. כשהבחין בהם הרבי הכ"מ בכ"ח אייר תש"נ (שאז כבר חדל להופיע היגדיל תורה), השיב על המכתב:

להדפיס כ"ז באחד הקובצים (או בלקו"ש, אם הופסקו הקובצים).

הערות לקובץ יגדיל תורה

בקובץ היה מדור מיוחד שבו נדפסו הערות לקובץ יגדיל תורה. כשהכנסתי את עלי ההגהה לחוברת נב, החזירם הרבי הכ"מ בצירוף לגליון קובץ הערות התמימים ואנ"ש, שבו נכתבה הערה לקובץ יגדיל תורה. הרבי הכ"מ סימן על ההערה (*), וכתב ע"ז:

להשלימות יכניס (*) במקום המתאים (אפשר שיש בעוד קובצים עוד). באם ישנו בצירוף מענה.

וכן נדפס שם בסימן קפה.

המאסר והגאולה – תרפ"ז

חוברת נד הקדשתי למאסר וגאולת תרפ"ז, והקדמתי לו מבוא, סקירת המאסר והגאולה ע"פ רשימות כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ ני"ע ועוד, ולא חתמתי עליו.

את המבוא הזה חשבתי לתת בתחלת הקובץ, גם לפני המדור רבותינו נשיאינו, שבו תשובות כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ ני"ע בענין שו"ב שגילח זקנו.

כשהכנסתי את עלי ההגהה, כתב :

המבוא מתאים יותר שיבוא לבסוף (בשינוי השם), עכ"פ אחרי מדור רבותינו כו'

מוכרחת הקדמה לו, שהערכת המאורעות וכו' היא באחריותו הבלעדית וכו', ובמילא צ"ל בחתימה.

כתבתי על כך :

הערכת המאורעות וכו', הוא העתק גוכתי"ק (מצו"ב צילום), שנכתב בלשון נסתר, כנראה, ע"מ להדפיסו בתור הקדמה לרשימת המאסר (מהמערכת, מבלי לפרש שנכתב על ידו...) ... האם להדפיסו (לאחר מדור רבותינו) בתור מבוא לרשימת המאסר.

והרבי הכ"מ השיב :

מהיכא תיתי.

* * *

כיון שנוכר העקרון, שסקירה צריכה לבוא לבסוף (וכן עשיתי בשעתו בסי' מאמרי אדה"ז הקצרים), שאלתי שוב :
אולי גם במבוא לסדרת "אגרות-קודש" כדאי יותר להדפיסו בסוף הספר, ולקראו בשם "סקירת התקופה כו"ו וכיו"ב; או אולי, כיון שבששת הכרכים שעד עתה היה המבוא בתחלת הכרך, ישאר כך גם בכרכים הבאים.
והרבי הכ"מ הדגיש את המלים "ישאר כך" שבמכתבי.

שונות

בחוברת השניה פרסמנו ליקוט הערות בהל' ר"ה יוהכ"פ וסכות משו"ע רבנו הזקן. ובשוה"ג הערנו שמועתקים בו כמה קטעי שיחות כ"ק אדמו"ר שליטי"א, מהנחה בלתי מוגהת. הרבי הכ"מ העיר על כך :

צ"ל ג"כ בפתח דבר.

וכן עשיתי, שהוספתי להעיר על כך גם בפתח דבר.

* * *

בחוברת השביעית כתבתי הערות לסדר הכנסת שבת של רבנו הזקן. כשהכנסתי את עלי ההגהה העיר הרבי הכ"מ :

סדר הכנסת שבת – ראה ג"כ קצוה"ש סוף ח"ג בבדי השולחן – להעתיק המתאים.

וכן עשיתי שם עמ' מג.

* * *

בחוברת יט סי' עה נדפסה אגרת כ"ק אדמו"ר הכ"מ בענין שינוי נוסח התפלה. הקטע המתחיל וענין פס"ד להצ"צ, לא היה באגרת הזו במקורה, וכשהכנסתי על עלי ההגהה לקובץ הוסיף הרבי הכ"מ את הקטע הזה, וכן נדפס בשלימות באגרות קודש חיי"ד אגרת ה'קסה.

* * *

בחוברת כ סי' צא נדפסה תשובה מהרב זלמן שמעון דווארקין בענין עשיית חלב ישראל בפאבריק של עכו"ם. בהמשך התשובה הי' כתוב שמתעם החשש המבואר שם "עלה בידינו לתקן חלב, גבינה רכה, וזויער-קרים" בלי כל חששות. והרבי הכ"מ מחק את הקטע הזה מדפוס, כי הקובץ שייך רק לבירורי הלכה.

* * *

בחוברת כב סי' קז כתב הרא"צ שי' לנדא בענין אורך שערות נשים, ששמע מראש הישיבה הרב פיקרסקי ע"ה ששמע מפי כ"ק אדמו"ר הכ"מ שנמצא "כתוב שאין לאשה לגזוז שער ראשה לגמרי ושיש בזה איסור משום ניוול". הרבי הכ"מ מחק את המלים האלו, וכתב במקום זה קטע שלם (שאת זה אמר הרב פיקרסקי בשמו), כנדפס שם.

* * *

באותה חוברת סימן קיב, יש הערה מהרה"ת ר' יהודה ליב שי' שפירא, למכ' כ"ק אדמו"ר הכ"מ אודות ברכת הגומל להנוסע באוירון. כשהכנסתי את עלי ההגהה הוסיף הרבי הכ"מ את הקטע :

ובמכ' לאחר מכ' הנ"ל הוסיף "זה עתה ראיתי בס' טהרת יו"ט ח"ח (עצ"ז ואילך) ובשו"ת ציץ אליעזר חי"א סי"ד כמה דעות בזה.

* * *

באותה חוברת הערה 26, לא ידעתי לתרגם את המלה הרוסית. כשהכנסתי את עלי ההגהה פיענח את המלה בכתב רוסי, ותרגם:

כנראה הכוונה לכובע, כיסוי.

* * *

בחוברת כה סי' קנה נדפס ביאור בענין "מור – דם חי' שנקרש ונעשה בושם". כתבתי ע"ז בהערה שתוכן ענין זה נמצא גם בתורה אור. והרבי הכ"מ תיקן:

בתו"א הל' ממש, אלא שכאן הוא בתוס'.

* * *

בחוברת לא סי' פ פרסמתי רשימת אדמו"ר הצמח צדק אודות ההנהגה אצל משה רבנו וסדר היחידות אצל אדמו"ר הזקן. אחרי ההדפסה כתבתי:

אתמול בערב קבלתי טלפון מהר"י שי' מונדשיין, בו הודיע שהנדפס ... הוא מהר"א מקאליסק (ונדפס בפרי הארץ תקע"ד, ונעתק באגרות בעל התניא).

הנעתק בזה הוא מדף שהוא, כנראה, גוכתי"ק הצ"צ, שנכרך בבוך מדרושי הצ"צ שרובו ככולו גוכתי"ק. ואולי הוא העתק הצ"צ ממכתב הנ"ל.

החוב' כבר נדפסה, האם להדפיס החוברת מחדש, ולהשמיט סימן זה. או להשאירו, ולדון בבזה בפרטיות בחוב' הבאה.

והרבי הכ"מ השיב:

להדביק בה פתקה הערה בתוכן הנ"ל (ולדון בזה בפרטיות בחוב' הבא).

המלים המוסגרות - הודגשו מתוך מכתבי.

הדבקנו בשוה"ג (בכל טופס) הערה בת שבע שורות בתוכן הנ"ל, ולא היה מה להוסיף על כך בחוברת הבאה.

* * *

בחוברת לא סי' פד כתב גיסי הרה"ת ר' יהודה שי' קעלער בענין אתרוגים בלתי מורכבים. כשהכנסתי את עלי ההגהה העיר הרבי הכ"מ:

בנוגע לאתרוגים מורכבים – לראות בש' הכולל (לפני הלל). בס' ד' מינים (שהו"ל באה"ק לפני שנים אחדות). ס' זמרת הארץ?

הערת על כך לגיסי הנ"ל, ושילב את ההערות הנ"ל בדבריו שם ע' שמא.

* * *

בחוברת לב סימן ד הדפסתי מאדמו"ר מהר"י ד מלאדי בענין מציצה בפה, ובמפתח רשמתי אותו ב"מדור חסידיים הראשונים". כשהכנסתי את עלי ההגהה העביר אותו הרבי הכ"מ אל מדור רבותינו נשיאינו, ורשם שלושה כוכבים בין כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב ני"ע ובינו, וכן נדפס.

מאז ואילך, כל פעם שהדפסתי משהו מכ"ק אדמו"רי קאפוסט באברויסק ולאדי, הכנסתי למדור רבותינו נשיאינו, בהפסק שלושה כוכבים.

* * *

בחוברת לה סימן קכז כתבתי מאמר על סידורי רבנו הזקן, ובתחלתו כתבתי אודות סידור עם דא"ח קאפוסט תקע"ו. כשהכנסתי את עלי ההגהה שלח לי הרבי הכ"מ מחדרו את החלק הראשון של סידור תקע"ו, שהשער חסר בו, וכתב:

מצו"ב סי' ח"א (תקע"ו?).

* * *

בסוף המאמר הנ"ל כתבתי אודות סידור קאפוסט תקפ"ג שהדפיס מוהר"י יפה והוסיף בו כמה דברים ששמע מרבנו הזקן ומכת"י רבנו הזקן שהיו אצלו, ואודות הסידור תורה אור שהדפיס מוהר"ד לאוואוט. ודנתי שם אם נדפסו בסידור תורה אור ההוספות שבסידור קאפוסט הנ"ל, שאינו מצוי עתה.

אחת מההוספות שיש בסידור תורה אור ואינו מופיע בסידור עם דא"ח (קאפוסט תקע"ו) הנ"ל הוא "לוח לקביעות החדשים" (עב, ב). דנתי בזה בהזדמנות קודמת, שאפשר שלא נדפס אף בסידורים שנדפסו בחיי רבנו הזקן, שאינם מצויים עתה. ואפשר שהוא אחד מההוספות שבסידור תקפ"ג הנ"ל. וכתב אלי כ"ק אדמו"ר הכ"מ:

להעיר ועיקר – הקפיד אדנ"ע על השינויים בסי' תורה אור (רלב, סע"א) – ומנה כו"כ מהם זה לא הזכיר כלל. ואין לומר שנכלל ב"וכדומה" – כי אינו דומה להנ"ל כלל.

ור"ל, שבהגהות כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע לסידור תורה אור (בדפוסים החדשים רמד, ד) כותב: "ולפ"ז לא טוב עשה המו"ל הזה מה ששינה בענינים האלו בהסידור הזה בכמה מקומות כמו אשרי קודם ובלצ"ג ובי"ש ופסוד"ז בשחרית דשבת, וכן אשרי קודם מוסף וקוה ועלינו כו' וכדומה, דהגם שאינו נוגע בעצם הנוסח מ"מ אין לשנות וע"ד חייב אדם לומר בלשון רבו וגם שאפשר שיש בזה איזה כוונה כי גבהו דרכיו כו"ו".

וכיון שלא הזכיר רבינו נ"ע את השינוי הזה ב"לוח לקביעות החדשים", א"כ אפשר שנדפס הלוח הזה גם בסידור שנדפס בחיי רבנו הזקן, שאינו מצוי עתה.

את המענה הזה של כ"ק אדמו"ר הכ"מ העתקתי בקובץ יגדיל תורה שם ע' רמ.

* * *

עוד פרסמתי באותה חוברת תשובה אודות העזרת נשים שבחצר בליובאוויטש, ולהקל על המעיין צירפתי תרשים מהחצר שרשמתי. על התרשים סימנתי את ארבעת הרוחות בחצים משולבים. והרבי הכ"מ העיר על גבי מכתבי:

בסופו, להחליף בעיגול כרשום שם.

ושם בפנים צייר עיגול עם ארבעה קוים בולטים ממנו, וכתב:

להחליף בעגול כבכו"כ ס'.

וכך נדפס.

* * *

בחוברת לו סימן קסו הדפסתי תשובת מהר"ל בטלן, שבסופה מבקש מהצ"צ שישלח לו "הביאור של בשר גידין ועצמות", וכתבתי ע"ז בהערה:

לא מצאתי דרוש זה, וראה לקו"ת פנחס עז, ד. אוה"ת יתרו ע' תתקלו.

והרבי הכ"מ הוסיף:

ביאור"ז פ' שופטים ודהצ"צ שם.

וכן נדפס.

* * *

בחוברת לח הערה 71, תרגמתי את צענטראלני קאמיטעט, ועידה צבורית. והרבי הכ"מ תיקן "ועד המרכזי". וכן נדפס.

* * *

שם סימן ה נדפסה תשובה אל הרה"ג שניאורסאהן אב"ד פאריטש, ולא פירשתי מיהו. והרבי הכ"מ העיר:

האמנם אין במכתב שמו הפרטי?

ועפ"ז הוספתי בהערה: מוהר"ר חיים ישעיה שניאורסאהן (בן כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב מרעציצע).

* * *

שם סימן יז הדפסתי מכתב אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע לבן-דודו מו"ה לוי יצחק, והוכחתי בהערה 62 שהכוונה למוהרלווי"צ סלונים ולא למוהרלווי"צ בהרב"ש. כשהכנסתי את עלי ההגהה הוסיף להוכיח כן מהעובדה שמדובר במכתב אודות חלוקת כספים על ידו, ואילו הרלווי"צ בהרב"ש:

רב ברוסיא ולמה יחלקו ע"י מעות.

ועוד כתב:

ישנם כו"כ מכ' אליהם – ביניהם בעניני כולל ומעות. גם בקובץ מכ'. להשוות הטיטול.

וע"פ הפרטים האלו תיקנתי את ההערה.

* * *

שם סימן יח נדפסה הזמנה מכ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע לחתונת אחותו "עם ב"ג המופל' האברך מו"ה משה שי בן הג' מפורסם וו"ח מו"ה זלמן שאול שי הארינשטיין". והרבי הכ"מ העיר ע"ז:

? הועתק נכון? כי החתן הי' כהן, ועוד.

* * *

בחוברת לט סימן כג הדפסתי תשובה מכ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע בענין סתירת תנור וסתירת חלון ודלת, וסימנתי בהערה שיש תשובה נוספת מאתו בענין זה, שנדפסה בהוספות לשדי חמד, ובשינויים בקובץ יגדיל תורה ירושלים. והרבי הכ"מ העיר על כך:

לצרף (תשובה נוספת) כפשוט (שבשינויים).

והעתקתי אותה בהערה.

* * *

כשהכנסתי את עלי ההגהה של חוברת מ, כתב:

בסוף הערה 3 כדאי להוסיף וראה שו"ת מנח"א (מונקאטש) ח"א סי"א וקונטרס שיירי מנחה לשם וש"נ.

* * *

כשהכנסתי את עלי ההגהה של חוברת מא, נתן את התאריך "ב' אייר, ת"ת שבת"ת", וכתב:

ויהא לתהלה ולשולת"ת.

* * *

בחוברת מב סימן סג נדפסה תשובת כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע אל האדמו"ר מוהרמ"א מראדזין בענין התכלת. כשהכנסתי את עלי ההגהה כתב אלי:

מהיר, לברר, הראדזינער הדפיס מכ' אדנ"ע בספר?

כתבתי שספריו נדפסו לפני זמן כתיבת התשובה שלפנינו, האם להמשיך לחפש בשאר ספרים? והרבי הכ"מ השיב:

בהס' שנדפסו בנ"י. (ע"י נכדו שהי' דר כאן) נמצאו בהספרי'. ובס' בנו של בעל התכלת.

* * *

בחוברת מג סימן צב נדפסה אגרת אדמו"ר הזקן אודות חוקת הבחירה. כשהכנסתי את עלי ההגהה כתבתי:

בתחלה חשבתי לדחות פרסומה עד שיתברר תוכנה, אך כדי שלא להשאיר הנייר חלק צרפתיו לחוברת זו.

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים "כדי שלא להשאיר הנייר חלק צרפתיו" וכתב:

ח"ו ביטויים כאלו בנוגע לכהנ"ל.

ע"פ הוראת בעל האגה"ק ע"ד הכרח הזריזות בעניני ק' הו"ל בחוברת זו.

ועוד כתב:

להדפיס בקונ' המילואים לאגה"ק דנשיאינו.

קונטרס המילואים כבר נדפס אז, ונדפסה האגרת בקובץ יגדיל תורה הנ"ל ובאגרות-קודש ח"ב אגרת ח.

* * *

על חוברת מד לא קבלתי אישור ישיר, רק כשכתבתי פתקה בנושא אחר השיב הרבי הכ"מ:

הקובץ יג"ת (מד) נת' ות"ח ת"ח.

* * *

בחוברת נא הערה 39 ציינתי כמקור ללשון "מים הנגורים" שבמכתב רבינו הזקן, לביצה כד, ב. והרבי הכ"מ תיקן וציין לשי"ב יד, יד.

* * *

בחוברת נד הדפסתי תשובת כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ בענין גילוח זקן. כשהכנסתי את עלי ההגהה כתבתי:

בתשובה הנדפסת כאן לא תפסנו הכוונה בכמה קטעים, כפי שצוין עה"ג.

והרבי הכ"מ השיב:

אין הזמ"ג לקרות ועאכו"כ לעיין, ויברר אצל המתאימים (והרי אפשר שיש ט"ס וכיו"ב).

* * *

באחת האגרות שבאותה חוברת נזכר ר' חיים ליברמן, ולא פירשתי בהערה מיהו. כשהכנסתי את עלי ההגהה העיר הרבי הכ"מ:

"ה"ז הרח"ל שי' ודוקא זה הושמט!!"

ופרשתי בהערה 87.

* * *

בחוברת נה סימן צג נדפסה שו"ת שבין מו"ה אייזיק הערצאג מקראקא והרב מרדכי מענטליק. כשהכנסתי את עלי ההגהה, העיר הרבי הכ"מ:

פרטים ע"ד השואל?

ופירשתי הדבר בהערה 341.

* * *

בחוברת ס סימן פג הדפסתי הערה קצרה מאדמו"ר הצמח צדק אודות השיעור רביעית. בשוה"ג הוספתי הערה עם כמה ציונים בנד"ז. כשהכנסתי את עלי ההגהה כתב הרבי הכ"מ:

מהיר. בהשיעורים דנאה ז"ל

– לברר במהד"ב שהו"ל בנו שי' (אחדים?) שלח לכאן מאז.

כתבתי שוב:

בהוצאה החדשה של שיעור מקוה לא נוסף לי כלום. ועיינתי מחדש ובארתי הדברים בפרטיות יותר.

הרבי הכ"מ אישר זאת, והארכתי בהערה שבשוה"ג, בשיטת רבותינו בשיעור הרביעית.

* * *

בחוברת סא הדפסתי תשובה מהג"ר שלמה הכהן מ"ץ בוילנא, מח"ס בנין שלמה ועצי ברושים.

כשהכנסתי את עלי ההגהה כתב הרבי הכ"מ ע"ז:

כמדומה מפורסם יותר ע"י הגהותיו בש"ס רא"ם.

ועפ"ז תקנתי וכתבתי:

מח"ס חשק שלמה – הגהות על הש"ס, בנין שלמה ועצי ברושים.

* * *

באותה חוברת חשבתי להדפיס את תשובות כ"ק אדמו"ר הכ"מ בדבר הקפת השמש סביב הארץ, בהוספת מקורות וצינונים, לעני"ד, בשוה"ג.

כשהכנסתי את עלי ההגהה כתב ע"ז :

צע"ג אם כ"ז שייך בקובץ יגדיל תורה (כיון שאינו כלל בסגנון כלר"י [כלראשי ישיבה] ורבנים וכיו"ב).

בכל אופן – החלק האנגלי ודאי שאינו שייך כאן כלל.

לאידך – בלא המכ' באנג' ה"ז פחות מ"חצי דבר" אפילו ולכן להוציא כ"ז.

כמדומה שהדפיסו כ"ז בהחבורת "אמונה ומדע" ובמילא אין גם צורך בזה.

* * *

כשסיימתי עשר שנים להופעת הקובץ, הדפסתי חוברת מיוחדת : מפתח מאמרים, צילומים וענינים.

בתחלת המפתח, המסודר לפי שמות המחברים, מופיעים שני אנשים בשם אברהם מקאליסק. כשהכנסתי את עלי ההגהה העיר על כך הרבי הכ"מ :

פותחים בתמי', דלכאורה ה"ה.

לפועל חלקתי ביניהם במה שכתבתי על הראשון : אברהם, הרה"ק מקאליסק. ועל השני : אברהם מקאליסק.

פרק ג

עריכת אגרות קודש

עד אמצע חורף תש"מ רגיל הייתי לחלק את זמני עבודתי לשנים, חלק מהזמן הייתי עסוק בעריכת הקובץ יגדיל תורה וחלק בעריכת הקטלוג לספריה, יחד עם צוות העבודה כדלקמן פרק ששי.

באמצע חורף תש"מ סיימנו את עריכת הקטלוג לאוסף כ"ק אדמו"ר הכ"מ, והתפנית לעבודה נוספת.

כשהכנסתי את עלי ההגהה של הקובץ יגדיל תורה חוב' לד, בשלהי חודש טבת תש"מ, כתב לי כ"ק אדמו"ר הכ"מ :

מהיר. בנוגע לעבוה"ק דילי' בעתיד הקרוב: במסגרת דאדה"ז – ההו"ל דמאמרים (תורות) **הקצרים** (בצירוף אגרותיו (לבד – שנכנסו בתניא ואין בהם הוספות)). ולשלימות הענין – יכלול בהם גם – שהו"ל במאה שערים בונה ירושלים, דיסקין, הילמן, הק"ן.

ואולי להו"ל ביכל שבו **ריבוי תורות הנ"ל**, כמו ביכל הקטן דרא"ו – בתור התחלה ואח"כ ס' הוספות.

בהנ"ל **מוכרח** שיצרף אליו עוד **כו"כ**, כדי שיבוא הדבר בפו"מ.

מה שקשור לס' מאמרי אדמו"ר הזקן הקצרים, יועתק לקמן בפרק הבא. כאן יועתקו תשובות כ"ק אדמו"ר הכ"מ בקשר לעריכת סדרת אגרות-קודש.

אגרות-קודש אדה"ז אדה"מ והצ"צ

בתחלה התחלתי לאסוף את האגרות המודפסות של רבנו הזקן והודעתני :

בינתיים אספתי את ה"אגרות קודש" של אדה"ז שבספרים הנדפסים, וחושבני שאספתי את כל הנמצא בדפוס לע"ע. וצינתי בכל אגרת – לכל המקומות שמצאתיה בדפוס.

קבלתי מענה :

הרי יש בכו"כ ביכלאך.

ועוד הוסיף להורות אודות הס' אגרות-קודש :

ס' בפ"ע – הנ"ל: דאדהאמ"צ, דהצ"צ.

ס' (או מזור) בפ"ע – מאלה שבספק הלאדה"ז, אדהאמ"צ, צ"צ, וכו'.

לפי המענה הראשון, הוצרכו האגרות להיות נדפסים בצירוף למאמרים הקצרים. אמנם עתה הורה להוסיף גם את אגרות כ"ק אדמו"ר האמצעי וכ"ק אדמו"ר ה"צמח צדק" והספקות, ולהו"ל בכרך בפני עצמו, או אפילו בכמה כרכים.

* * *

כשהגעתי למכתבי הגניזה החרסונית היו לי כמה ספקות, ושאלתי:

האם לסדרם בפ"ע, או לחלק כל אגרת לפי ענינה?

והרבי הכ"מ השיב:

באם נמצאה רק ב(גניזה החרסונית לסדרם בפ"ע).

המלים המוסגרות הודגשו בכת"ק מתוך מכתבי.

סדרתי אותם בנפרד, אבל בהמשך מספר סידורי לשאר האגרות. והיינו שאגרות הגניזה מתחילים בסימן צד. הכנסתי את עלי ההגהה, והרבי הכ"מ הורה:

שער בפ"ע.

(צד) לא לשנות.

שוב שאלתי:

האם לנסות ליישב התמיהות שהעיר עליהם הילמן, והרבי הכ"מ השיב:

רק באם אפשר בהערה קצרה.

* * *

כשסיימתי לעבור על כתה"י ולרכז את האגרות שעדיין לא נדפסו, והודעתי על כך, השיב:

לחומרות בממונות הכולל – לברר בחוברת הכולל (שהו"ל אדנ"ע ונדפסה ביג"ת?). בשד"ח.

להאגרות בכלל – יבקש הרח"ל שי' להראותו הביכל שכולו מכ' – שבהיכל כ"ק מו"ח אדמו"ר.

ואף שכרשום בזכרוני – חלק חשוב מהם נדפס בס' דמכ' הרמ"מ מויטעפסק וכו', חלק לא הו"ל ע"ע.

ופירוש הדברים: באגרות-קודש אדה"ז יש כמה אגרות אודות חומרות מיוחדים בהלוואה מקופת מעות ארה"ק. וע"ז הורה לברר בנושא בחוברת של כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע בעניני כולל חב"ד, שחלקה נדפס בקובץ יגדיל תורה (כנ"ל בפרק הקודם), וגם מה שדן בזה בשדי חמד.

אח"כ הורה לבקש אצל ר' חיים ליברמן להראות הביכל הנק' ס' המכתבים, אשר כ"ק אדמו"ר הכ"מ כבר תיארו בקוני' בד קודש, ובו אגרות חדשות שעדיין לא נדפסו.

דברתי עם הרח"ל, שלדבריו לא הצליח למצוא את הביכל הזה.

באוסף כתבי-היד יש עוד ביכל שבו אגרות מאותו תוכן, והדפסתי ממנו כמה אגרות בקובץ יגדיל תורה חוב' נח (שבט-אד"ש ה'תשד"מ). כשהכנסתי את עלי ההגהה נשאלתי:

לברר האם הכת"י שממנו נעתקו זהו ביכל המכתבים שהי' בשאפע בחדר כ"ק מו"ח אדמו"ר (בכותרת ספר המכ'?).

רק בחורף תשמ"ו נמצא הביכל, ונדפסו ממנו כמה דברים חדשים בקובץ יגדיל תורה חוב' סח ואילך. ובאגרות-קודש אדה"ז אדהא"מ והצ"צ ח"ב.

* * *

נחזור לנושא עריכת האגרות-קודש:

כתבתי כמה מעלות בסידור האגרות לפי הענינים וכמה מעלות בסידור האגרות לפי סדר השנים. הרבי הכ"מ בחר בשניה, ולהסתפק במפתח האגרות לפי הנושאים שיבוא בסוף הספר.

הנושא האחרון של "מפתח האגרות" – לפי הנושאים" שבסוף הספר היה "שוונות", ועליו העיר הרבי הכ"מ:

מה התועלת בציון זה? ובפרט שרבים ביותר הם.

והשמטתי אותו.

* * *

בתחלת מנ"א סיימתי את עריכת הספר. הכנסתי צילום, וכעבור כמה ימים קבלתי מענה:

ט"ו במנ"א

למה בההו"ל שעכ"פ לח"י אלול יוכלו ללמוד בס' כרוך (ונדפס – באופן זהתנאה לפניו).

* * *

כשהתקבלו עלי ההגהה של המבוא שבו מסופר על המצבה של אבי אדמו"ר הזקן, הורה להשיג תמונה מהמצבה ולהדפיסה:

דר בני"י (פאר ראקאוויי?) הרב דסעליש שי' (האלבערשטאט, רובין?) שלפני שנים ביקר אותי וסיפר כו' הראה צילומים וכו', וכדאי שיתקשר אתו כו'.

כשכתבתי שלא הצלחתי למוצאו, כתב לי:

ישאל את הציעשאנאווער שי' שמכיר כולם וכו'.

ומי"מ הורה שלא לעכב עבור זה את ההדפסה.

כעבור כמה ימים שלח אלי קטע עתון, שבו מופיעה ברכת מז"ט לרבי שמואל שמעלקא רובין אדמו"ר מסוליצא פאר ראקעוועי.

אצלו לא היתה התמונה, אמנם בט"ו אלול, בשעה שהספר כבר היה על מכבש הדפוס, בשרתי:

אתמול בלילה השגנו תמונה ממצבת אביו של אדה"ז, וצירפתיו בהמבוא במקומו. את התמונה קיבל ר' יצחק שי' וילהלם מאת ר' חיים בן אסתר רוטנשטיין (יליד סעליש).

והרבי הכ"מ הורה:

לצרף גם פיענוח נוסח המצבה שאינו ברור כ"כ.

* * *

מסרתי באותו יום גם גליון צילומי הכת"ק שמודפסים בספר, והרבי הכ"מ הורה:

בכלל להרבות בהם.

* * *

כמצופה התקבל הספר בח"י אלול, ובין הימים ח"י אלול ור"ה עיין הרבי הכ"מ בספר. בצום גדליה בבוקר מתקבלת אלי פתקה המתחלת:

הררש"ב שי' לוי

כיון שהצליח (הן בעצם ההו"ל וגם בהזריזות) באגה"ק דאדה"ז – הזמ"ג ומסוגל זיך אריינווארפען בההו"ל דמאמרי אדה"ז הקצרים ...

ועל כך בפרק הבא.

אגרות-קודש מילואים

בתחלת אד"ר תשמ"א הסתיימה עריכת המאמרים הקצרים, כדלקמן בפרק הבא. כשהודעתי על סיום העריכה, השיב לי הרבי הכ"מ:

מהיר

מצו"ב שהובא ע"י הררש"ד שי' רייטשיק מאה"ק (לברר אצלו – מאין באו להמוכר וכו'). מהם א' דאדה"ז ובו כו"כ מאמרים קצרים (אולי להוסיף עלון להס' שמו"ל עתה או ביגדיל תורה).

לאחר ש"ק ויקהל אמסור כו"כ ביכלאך ומכ', בל"ג, וצ"ל לברר (המכ') ולסדרם וכו'.

באחד מהביכלאך שמסר היה רשום המספר 28, וכתב לי על כך:

לברר ברשימתי דכי"ק שבריגא 28 – המתאים לדאאדה"ז המצו"ב

אודות הרשימה שבריגא ראה סי' ספריית ליובאוויטש" ע"ז.

השבתי על זה :

הביכל תקע"א – תקע"ב הי' בווארשא, ויש כאן צילום ממנו (לאחר שצילמו הביכלאך דווארשא נגנבו משם כמה ביכלאך ע"י הסוחרים, וזהו א' מהם), והוא מסי' 28 שברשימה מריגא, שנכתב שם: "28 תקע"א. אני לדודי תקע"ב. פ"ד). הנגלה שבו כבר נדפס ביגדיל תורה, ושם אף כתבתי תיאור ביכל זה, כמצו"ב.

והרבי הכ"מ כתב ע"ז :

קראתי ות"ח.

כשמסר את הביכלאך אחר השי"ק, הוסיף לשאול :

הנדפס מהמצו"ב בהמאמרים הקצרים וכו'?

השבתי על כך :

א. בד"כ, המאמרים הקצרים שבביכלאך אלו כבר נדפסו, אם כי נמצאים כאן מאמרים אחדים שעדיין לא נדפסו, ומכבר הודעתני, לאלו שמכניס את מאמרי אדמו"ר הזקן, שאת המאמרים הקצרים שימצאו מעתה, ירשמו יחד עם מאמרי אדה"ז הארוכים.

ב. כך גם אגרות אדה"ז וכו' הנמצאים כאן כבר נדפסו, מלבד אגרת אחת – השלמה לאגה"ק כ"א – שעדיין לא נדפסה. כך גם נמצאים עתה שתי אגרות אדה"מ וארבע אגרות הצ"צ שעדיין לא נדפסו. ובדעתני, אולי, להדפיסם ביגדיל תורה, בתור הוספה; ובמשך הזמן, בהוצ' שניה של הסי' אגרות קודם, לצרפם שם – יחד עם אגרות נוספות, שאולי ימצאו במשך זמן זה.

מה שהשיב על הסעיף הראשון יסופר לקמן בפרק הבא (אצל הספר הוספות לסי' אדמו"ר הזקן). ובקשר לסעיף השני כתב :

כדאי לצרף כהנ"ל (יחד עם אגרות נוספות, שאולי ימצאו במשך זמן זה) ב"קונטרס מילואים" ולהו"ל באופן שיוכלו ללמוד בו בחה"ש – הילולא דהבעש"ט.

המלים המוסגרות הודגשו בכתי"ק מתוך מכתבי.

שאלתי על כך : לע"ע יש רק עבור גליון של כמה דפים. אולי כדאי לצרף לזה גם אגרות אדמו"ר מהר"ש נ"ע, שיש לע"ע שמונה אגרות והצוואה. והרבי הכ"מ הדגיש את המלים : לצרף כו'.

צירפתי את האגרות שנמצאו במשך חצי השנה האחרונה ומסרתי לדפוס לקראת חג השבועות.

אגרות-קודש – הוצאה שניה וחלק שני

בשנת תשמ"ז הדפיסו הוצאה שניה של הספר. לפני ההדפסה שאלתי :

יש כו"כ הוספות אגרות, אצל כ"א מהאדמו"רים, חלקן נדפסו בקונטרס המילואים וחלקן בקובץ יגדיל תורה. באם יכניסו כל אגרת למקומה יצטרכו לסדר את כל הספר מחדש. ע"כ אולי להדפיס הספר כמו בהוצאה הראשונה, מלבד תיקוני טעויות הדפוס, ואת כל ההוספות הנ"ל להדפיס ב"חלק שני".

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים : כל ההוספות הנ"ל להדפיס ב"חלק שני"; והוסיף :

כשיבוא הזמן.

וכך נדפסה אז ההוצאה השניה, בלי שינויים (רק נתקנו בה טעויות הדפוס), וההוספות נדפסו בחלק השני, שנדפס בשנת תשנ"ג.

אגרות-קודש אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע ח"א-ב

אחרי חג השבועות קבלתי הוראה (דומני שהיה זה בע"פ, אולי ע"י הרב חדקוב) לסדר את המכתבים שבספריה. השבתי על זה :

מסופקני בכוונת הדברים, אם הכוונה לסידור מכתבי רבותינו, וכן מכתבים חשובים מהדורות שלפנינו. מסוג זה ידועים לי כ-001 מכתבים, וסידרתים לפי הכותבים.

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים : הכוונה לסידור מכתבי רבותינו כו' והוסיף :

יש שלא בערך יותר.

התחלתי לאסוף את מכתבי כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע, שבספריה, אצל אספנים ועוד. וכעבור חודש לערך כתבתי:

מאז נאמר לי לסדר המכתבים כו', התעסקתי במיוחד במכתבי אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע, לע"ע אספתי כ-032 מכתבים וסדרתיים על סדר השנים וכו'... האם כדאי שאמשיך לע"ע להתעסק בהנ"ל?

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים: כדאי וכו', והוסיף:

ובזריזות, כי כדאי להו"ל (וג"כ בהקדם) מכ' כ"ק מו"ח אדמו"ר. ואולי ימצא עוזר מתאים לזה עכ"פ טכני אבל שלא יהי' "מגלה סוד".

כתבתי שלפי ראות עיני מתאים לזה הר"י שי' וילהלם, אלא שהוא טרוד עתה בעריכת המ"מ לסי' מאמרי אדה"ז – ואתהלך לאזניא (כדלקמן בפרק הבא). והרבי הכ"מ השיב:

הרי צ"ל גם לשאר ס' אדה"ז (כיון שתועלתם גדולה), ואולי למצוא אחר – להמפתחות.

כתבתי שוב:

בענין המכתבים של כ"ק אדמו"ר מוהר"י נ"ע, כבר רשם התי' יוסף יצחק שי' איידלמן כרטיסים, על סדר השנים, של כל מכתביו שמצא בדפוס.

והרבי הכ"מ השיב:

עיקר כוונתי לאלו שלא נדפסו עדיין. ואחרי ת"ב ימסרו, בל"נ.

אחרי תשעה באב הביא מהבית שתי חבילות גדולות של אגרות כ"ק אדמו"ר מוהר"י נ"ע.

בחבילות אלו היו מסודרים המכתבים התוכנים מתקופת ווארשא-אטוואצק, שהיו נשלחים אז אל כ"ק אדמו"ר הכ"מ לבקורת, והוסיף להם מפתחות וציונים, עם תוכנית להכינם לדפוס. בשעתו לא אסתייע מילתא להכינם לדפוס.

בשנת תש"י אחרי הסתלקות כ"ק אדמו"ר מוהר"י נ"ע הדפיס הרבי הכ"מ קובץ שני מכתבים (אודות הכנסת ספר תורה ואודות ספר התורה המופתית של הבעש"ט). ב"פתח דבר" מספר הרבי הכ"מ על התוכנית להו"ל שלשה כרכים של ספר המכתבים "מכתבי כ"ק מו"ח אדמו"ר הכ"מ... אשר מערכת "אוצר החסידים" עוסקת בסידורם לדפוס".

אלו הן שתי חבילות המכתבים שהביא הרבי הכ"מ מהבית, ומסרם עבורי, בהוספת פתקה שעליה היה רשום:

לסדרם ע"מ להו"ל.

דעסקנות וכו' – במדור בפ"ע.

חלק – אינו לפרסום (אבל רק קטן) ויראה במשך הסידור.

שאלתי אי"כ:

האם להקדים סידור והו"ל מכתבי כ"ק אדמו"ר מוהר"י נ"ע לפני מכתבי אביו כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב... כבר כמעט מוכנים לדפוס. אך ישנם לפחות 100 מכתבים שהובאו מווארשא ולא ראיתים.

והרבי הכ"מ השיב:

עפ"ז יתחיל בזה.

ואודות המכתבים שהובאו מווארשא כתב:

מובן שצריך לכוללם.

מצו"ב עוד (חלק לא להדפסה).

החבילה הזאת הובאה מווארשא, נקנתה ע"י מר שזר וניתנה על-ידו לרבי הכ"מ בפורים תשכ"ד.

שאלתי אם המכתבים הקשורים לנושא אגודת ישראל נכללים בכלל אלו שאינם לפרסום, והרבי הכ"מ השיב:

לע"ע עכ"פ.

כתבתי שוב, שסדרתי את המכתבים ע"ס השנים, ושאלתי אם להמשיך כך, או להשתדל לסדרם לפי העניינים. והרבי הכ"מ השיב:

וכן ימשיך.

ומחק את האפשרות השניה (לסדרם לפי העניינים).

ערכתי את הספר במשך חורף תשמ"ב, שאז הו"ל בשני כרכים.

כשהכנסתי את עלי ההגהה וכתבתי שכבר התחילו בסידור העמודים, כתב:

נת' ות"ח על הבטחתו.

יש שעורר – שנכללו מכ' פרטיים שאינם מתאימים לפרסום כלל, וכדאי שיעבור עליהם עוה"פ ובאם ימצא מסוג הנ"ל ישמיטם, ובהערה, שמפני סיבה נשמט, וא"צ לשנות כל המספרים ולעכב עי"ז הו"ל.

השבתי ע"ז: מצו"ב צילום הקטעים המסומנים, שיושמטו מהדפוס, להיותם עניינים פרטיים וכיו"ב. והרבי הכ"מ כתב:

מצב ההתקדמות בהנ"ל.

כתבתי את מצב ההתקדמות. וכשהכנסתי את ה"פתח דבר", הוסיף הרבי הכ"מ בשוה"ג, בקשר לאגרות רבותינו שכבר נדפסו:

– **כנראה רק חלק מכהנ"ל הי' ברשותינו. ובפרט דכ"ק אדמו"ר מהר"ש נ"ע.**

כשנכנסו עלי ההגהה לאג"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע ח"א, הוסיף ותיקן בשורה הזאת, כפי שנדפס בכרכים הבאים:

– **רק חלק מהנ"ל הי' ברשותנו, ובפרט דכ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע. ובבקשה לכל אלה ... (שיש תח"י אגרות רבותינו, שישלחו לנו צילומם ע"מ לפרסומם, וזכות הרבים תלוי בהם).**

* * *

בסיון תשד"מ קיבל הרבי הכ"מ מכתב מה"ר ברוך מרדכי אנסבכר, בו מזכיר את הידידות שבין זקנו מוה"ר דוד אנסבכר מוויצבורג ובין כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע, ושואל אם שרדה בגנזי חב"ד התכתבות ביניהם. הרבי הכ"מ שלח לי את מכתבו, וכתב:

הרשד"ב שי' לוי. צ"ל כמה מכ' – הנדפסו?

לפועל נזכר כמה פעמים באגרות, אבל מכתבים אליו לא נמצאו.

אגרות-קודש אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע ח"ג-ה

אחרי גמר משפט הספרים, בחורף תשמ"ו, ראיתי שיש בארכיון עוד הרבה אגרות מאת כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב שעדיין לא נדפסו. בז' אד"ש כתבתי:

נמצא מספיק חומר להו"ל לפחות כרך נוסף של אגרות-קודש אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע. האם להכין ספר כזה לדפוס. הרבי הכ"מ הדגיש את המלים "להכין ספר כזה לדפוס".

כשהתחלתי לעסוק בעריכתו, שאלתי:

האם להוסיף בכרך האחרון, בתור נספח, את הפס"ד ותשובות שלו, שלא נכתבו בתור מכתבים ולא נכלל באגרות-קודש רק נדפסו ביגדיל תורה (כמו הפס"ד הלי פסח, התשו' בהלי מקוואות ועוד).

או אולי כדאי להו"ל בקונטרס בפ"ע "שאלות ותשובות כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע". ויוכלל בו גם התשובות שכבר נדפסו באגרות קודש שלו.

והרבי הכ"מ השיב:

(להוסיף בכרך האחרון) ולאחר זמן (להו"ל בקונטרס בפ"ע).

המלים המוסגרות הודגשו בכתי"ק מתוך מכתבי.

אז חילקתי את המילואים לשלושה כרכים ג-ה, שנדפסו בין החדשים מנ"א תשמ"ו – טבת תשמ"ז. ובכרך האחרון, נדפסו גם הפס"ד והתשובות.

* * *

בתחלת הכרך השלישי עמ' 43-92 באים כמה תצלומי כתי"ק. כשהכנסתי את עלי ההגהה עדיין לא היה מצויין בכל תצלום באיזה עמוד נדפסה האגרת, והרבי הכ"מ העיר:

כמדומה הונהג לציין בהצילומים מקומם בפנים.

* * *

כשהכנסתי את עלי ההגהה של הכרך החמישי, כתב הרבי הכ"מ:

מהיר. להו"ל בהקדם.

אגרות-קודש אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע ח"א

כבר הובאה לעיל ההוראה להכין ולהו"ל את אג"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע, מיד אחרי ההו"ל של אג"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע.

במבוא לח"א יש מבוא ארוך. כשהכנסתי את עלי ההגהה הרבה הרבי הכ"מ להגיה בו, ולעורר על הנושאים שדנתי בהם.

נושא אחד שהזכרתי בקצרה והורה להשמיט, הוא נושא עזרת ה"דזשאינט" לעבודת רבנו בהיותו ברוסיה. הרבי הכ"מ העיר ע"ז:

צע"ג הלהדגיש זה (במבוא) כיון שהנ"ל מנסים להתקשר ועומדים בקשר לאחורי מסך הברזל. לכל היותר לכלול בדלעיל "פרק בפ"ע מהווה הקשר העקבי והמתמיד מאז וע"ע עם ... ואכ"מ".

וכך תקנתי במבוא שם עמ' 11.

כשסופר שם בקצרה על רשת הישיבות, העיר:

פעילות גדולה בגרוזיא וכו'?

משך זמן הי' גם ביעקטרינסלור.

ואז נוספה סקירה על רשת הישיבות תות"ל, בהערה 18.

* * *

בהתאם להוראה הנ"ל, אודות האגרות והקטעים שאינם מתאימים לפרסום, כתבתי:

באגרות תרפ"ג-ד השמטתי כמה עשרות אגרות בקשר לאגודת ישראל, ועוד עשרות קטעי אגרות, ורבים שאלו לטעם ההשמטה (מאגרות שכבר נדפסו במקומות אחרים), והשבתי שהוא מפני כבוד ...

והרבי הכ"מ השיב:

ח. וטוב עשה, כפשוט.

האות "ח" פירושה, שהוא מענה חשאי.

אגרות-קודש אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע ח"ב

כרך זה כולל אג"ק תקופת ריגא תרפ"ח-תרצ"ג. ותקופה זו נסקרה במבוא. בין השאר תיארתי במבוא את את ביקורו בעיר לודמיר, שכתבתי עליה שהיא בוואלין. כשהכנסתי את עלי ההגהה, העיר הרבי הכ"מ:

לברר השנים בדיוק דאטוואצק.

לברר המתאים השם ואלין להמחוז אודותו מדובר.

כתבתי על כך:

מ"ש ש"לודמיר" היא ב"וואלין" הוא ע"פ הפניה שבראש האגרת המצו"ב. ומתאים להאמור באנצ' העברית, שמצו"ב צילומו.

כיון שההעתקה מווארשא לאטוואצק היתה בקיץ תרצ"ה, לכן לא הזכרתי עדי"ז בכרך זה, ובפרטיות עדי"ז במבוא לכרך השלישי.

והרבי הכ"מ השיב:

נת' ות"ח. להחזיר.

* * *

במבוא הנ"ל הזכרתי גם את "ד"ר מ. הילדסהיימער", והרבי הכ"מ תיקן והוסיף "הרב (ד"ר)". אחרי שיצא הספר לדפוס התקבל לכ"ק אדמו"ר הכ"מ מכתב מאת בנו הרב עזריאל הילדסהיימר, עם איזה תיקונים לאגרות לאביו שנדפסו בח"ב, ותצלום האגרות. ובסוף מבקש לקבל הספר.

הרבי הכ"מ שלח לי את מכתבו והתצלומים, וכתב:

להורשד"ב שי' לוי

לאשר וכו'. לשלוח.

להחזיר לי אח"כ את המכ' והמצו"ב.

הס' לשלוח בפ"ע כענין דדפוס באוירון.

פשוט שצ"ל נ.ב. שבאם אין אצלו ח"א ישלחו לו.

אגרות-קודש אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע ח"ה

בארבעת הכרכים הראשונים של אגרות-קודש אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע נדפסו האגרות שכתב לפני בואו לארה"ב שנת ת"ש. ארכיון השנים ההם נאבד, רק חלק נשאר לפליטה. עיקרן של האגרות הנדפסות נלקטו מהחבילות שנשמרו אצל כ"ק אדמו"ר הכ"מ, כמובא לעיל.

האגרות הנדפסו בכרכים ה-י נכתבו בארה"ב בין השנים ת"ש-תש"י. אגרות אלו נשמרו כולם בארכיון, והיו בתקופת העריכה תחת פיקוח ר' חיים ליברמן.

כשהכנסתי את עלי ההגהה לכרך החמישי, כתבתי:

מצו"ב המבוא לכרך החמישי, ובסופו – ע"ד אגרות ארכיון כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע – שנמסרו ע"י הרח"ל שי'.

והרבי הכ"מ השיב:

מפני תוכן, כדאי שידבר עד"ז עם (הרח"ל שי') וכו' ובפרטיות.

אגרות-קודש אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע ח"ח

בחודש אד"ש תשד"מ הכנסתי את עלי ההגהה של הספר, יחד עם פתח דבר. הרבי הכ"מ רשם על הפתח דבר את התאריך "ב' ניסן", והוסיף:

מהיר. אף שכצ"ל בפתח דבר, כוונתי (שנוגע לפועל) שביום סגולה זה כבר יהי' מכורז ויקראו (ילמדו) בהספר.

ואודות מ"ש הרבי הכ"מ כשהכנסתי את עלי ההגהה של ח"י, ראה בפרק הבא, בספר תולדות חב"ד.

אגרות-קודש אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע ח"א

בחודש סיון תשד"מ סיימתי את עריכת אגרות קודש אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע ח"י, שבזה הסתיימה סדרת האגרות לפי סדר השנים, ובסופו האגרות חסרות התאריך.

התחלתי לסדר את המילואים שנאספו במשך השנים, ובי"ט תמוז כתבתי:

את אגרות המילואים שהיו בידי סדרתי בעריכה ראשונה וסודר בדפוס. ימים אלו קבלתי עוד מספר אגרות ... האם לסיים בעריכה סופית את האגרות האלו שכבר סודרו בדפוס, או לחכות עוד משך זמן עד ההדפסה.

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים "לחכות עוד משך זמן עד ההדפסה". וכך התעכבה עריכתן הסופית עד לשלהי חורף תשמ"ה.

בד' כסלו תשמ"ה כתבתי שוב:

לפני ד' חדשים שאלתי אם למסור לדפוס את חלק המילואים של אגרות-קודש כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע או לחכות עד שיתוספו אגרות נוספות, והי' המענה קודש לחכות. במשך זמן זה אמנם נוספו אגרות רבות, ביניהם גם פנקס גוכתי"ק אגרות תרצ"ג שנמסר ע"י הרח"ל שי'.

בפנקס הנ"ל לא נסמן שמות מקבלי האגרות, וכיון שהן אגרות שנכתבו לרוסיא לכן גם תוכנן הוא בצורה מוסתרת. ביחד עם זה הי' לרח"ל שי' פנקס, תוכן השאלות השייך לפנקס זה, שאותו מסר בשעתו לכ"ק אדמו"ר שליט"א.

עתה איני יודע אם להכין את חלק המילואים לדפוס בעריכה סופית או לחכות.

הרבי הכ"מ השיב (למזכירות) "למצוא". וכשקיבלתי את הפנקס הזה, סיימתי את עריכת הספר. בחודש אדר נדפס חי"א, שהוא החלק הראשון של המילואים, ובחודש תמוז נדפס חי"ב, שהוא החלק השני של המילואים.

אגרות-קודש אדמו"ר הכ"מ ח"א

בט"ז אדר תשמ"ז קיבלתי חבילת תצלומי מכתבים, עם פתקה מצורפת:

להרשד"ב שי' לוי

כדאי לברר ובהקדם האפשרי

(1) מה כדאי להו"ל מהמצו"ב.

(2) להגי' עוד והעיקר להוסיף מ"מ וכו'.

(3) להו"ל בפו"מ.

באותה שעה לא חשבתי להתעסק בעריכת אגרות-קודש אדמו"ר הכ"מ, כי אגרותיו נדפסו עד אז כהוספה לסדרת ספרי לקוטי שיחות. באותה שעה לא ידעתי מי הכין חבילה זו ולאיזה צורך.

כשהתדברתי עם חברי ה"ועד להפצת שיחות" נודע שהמזכיר הרה"ת ר' שלום מענדל שי' סימפסון הכין חבילה זו על פי בקשתם, ומסר לידי כ"ק אדמו"ר הכ"מ לשאול אם אפשר למסור להם האגרות מהארכיון.

כשהרבי הכ"מ שלח אלי את החבילה וכתב את הפתקה הנ"ל, כתבתי שיש בזה שני אופנים בהו"ל: בסדרת אגרות-קודש, בכרכים מיוחדים, או בתור הוספות לסדרת לקוטי שיחות.

הרבי הכ"מ מחק את האפשרות השניה והדגיש את האפשרות הראשונה. ועוד הוסיף:

יברר אצל הררש"מ שי' סימפסון שהוא המציא חבילה זו ואצלו עוד כו"כ.

באותה שעה הייתי בעיצומה של עריכת הספר תולדות חב"ד, כדלקמן בפרק הבא. וכתבתי שאוכל לדחות את עריכת "תולדות חב"ד" ולהתמסר לעריכת האגרות, והרבי הכ"מ השיב: !?

כלומר: האומנם א"א לעשות שניהם!?

כתבתי שא"כ אמשיך גם בנושא "תולדות חב"ד" באופן ארעי, והרבי הכ"מ השיב:

אזכיר עה"צ שיהא כהנ"ל בהצלחה.

שאלתי אם להכניס על סדר זמן כתיבתם, כמו כל הסדרה, או לחלקם לפי סדר הענינים, והרבי הכ"מ השיב:

קדימה לאופן – שתוקדם יותר ההו"ל.

כתבתי שא"כ אתחיל לסדרם על סדר זמן כתיבתן, והרבי הכ"מ השיב:

וה"ז שייך להכנות לפסח – חפזון וכו'.

מכך הבנתי שרצונו הקדוש שיהיה מוכן לפני חג הפסח, כלומר לקראת י"א ניסן.

בכ"ה אדר מסרתי את עלי ההגהה של הספר. כתבתי שהכנתי ספר קטן (כולל האגרות שנכתבו עד שנת תש"ד), כדי שאוכל להספיק להדפיסו בהקדם, ושאלתי אם יומסרו לי עוד אגרות מתקופה זו, והרבי הכ"מ השיב:

יברר במז' [במזכירות].

למחרת קיבלתי מהמזכירות עוד חבילת מכתבים מאותה תקופה.

עוד כתבתי באותו פתק, שאם אוסיף גם אגרות שנת תש"ה, לא אספיק להדפיסו ולכרכו לפני י"א ניסן. והרבי הכ"מ השיב:

א"כ לא כדאי.

במבוא סקרתי את התכתבות הרבי הכ"מ בתקופה הזאת, וכתבתי: "בשעה שאביו היה מרבה לכתוב לו ביאורים בקבלה, היה כ"ק אדמו"ר שליט"א משיב לו בין בעניני קבלה ובין בתורת הנגלה".

הרבי הכ"מ מחק את זה ותיקן: "ואביו היה מרבה לכתוב לו ביאורים בקבלה".

בר"ח ניסן שאלתי בקשר למפתחות, שבלקוטי שיחות יש גם מפתח פסוקים ומארז"ל ובסדרת אגרות-קודש רק מפתח ענינים וכו'. בודאי לא אספיק לעשות מפתח פסוקים ומארז"ל עד י"א ניסן, ואולי כדאי להדפיס ספר זה בלי מפתחות, או לערוך רק מפתח ענינים וכו', שאז ע"י התאמצות מיוחדת, יש לשער שיוכל להיות מוכן לזמן הנ"ל.

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים: לערוך מפתח ענינים וכו'.

וכך יצא לאור הכרך הראשון לקראת י"א ניסן.

אגרות-קודש אדמו"ר הכ"מ ח"ב

אחרי חג הפסח נשאלתי אם אפשר שהחלק השני יצא לאור לקראת ל"ג בעומר. והשבתי:

בענין אגרות-קודש ח"ב עד ל"ג בעומר; הדבר אפשרי, אבל:

(א) באם גם הכרך השני יהיה קטן, היינו שיכלול רק את אגרות השנים תש"ה-ז, ולא את תש"ח.

(ב) ימים האחרונים הייתי טרוד בענין משפט הספרים. לפי הנראה גם בשבועות הקרובים אהיה טרוד בזה קצת; אך אשתדל להסתפק רק בהמוכרח.

והרבי הכ"מ השיב:

(רק בהמוכרח) אינו מספיק, כמובן. וידחה (אגרות-קודש) וכל עכבה לטובה (ויהי' כרך גדול).

אגרות-קודש אדמו"ר הכ"מ ח"ג

בכרך השלישי נדפסו האגרות שנכתבו במשך השנים תש"ט-י. אחרי הסתלקות כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ ני"ע היו כמה מכתבים שנחתמו ע"י כ"ק אדמו"ר הכ"מ וגם ע"י חדב"נ הרשי"ג ע"ה. שאלתי "האם לכלול את האגרות המצו"ב בכרך הבא?". והרבי הכ"מ השיב:

בהוספה לכרכי אגה"ק דכ"ק מו"ח אדמו"ר.

אגרות-קודש אדמו"ר הכ"מ ח"ד

האגרות שנדפסו בשלשת הכרכים הראשונים הן מהתקופה שלפני נשיאות כ"ק אדמו"ר הכ"מ. קבלתי אותן מאספים שונים, והעיקר ממה שנמסר לי ע"י כ"ק אדמו"ר הכ"מ, ממה שהיה בהיכל קדשו ובביתו.

האגרות שנדפסו מכרך הרביעי ואילך, הן מהתקופה שלאחרי קבלת הנשיאות. אגרות אלו מונחים בארכיון, יחד עם מכתבי השאלות, תחת פיקוח המזכיר הרה"ת ר' שלום מענדל שי' סימפסון.

לפני שהוא היה מוסר את האגרות לעריכה, היה מצלם אותן ומוחק מתוכן את כל מה שהיה לו אופי אישי, או מה שקשור לעניני מחלוקת. ובחלק מהן היה מוחק את שם הנמען.

כיון שגם אני לא הייתי רואה את שם הנמען ואת האגרת בשלימותה, היתה קשה עבורי עבודת העריכה.

בר"ח מני"א כתבתי:

כבר עברו כמה שבועות מאז סיימתי עריכת ח"ג של אגרות-קודש אדמו"ר שליט"א. במשך זמן זה התעסקתי בעריכת ספרי התולדות ועוד.

הכרך הרביעי יכלול, לפי התוכנית, את אגרות שנת תשי"א. אצלי מצוי חלק קטן מאגרות שנה זו. חלק הארי של אגרות שנה זו נמצא בארכיון. שאלתי אודותם ואמרו לי שכבר צילמו אותם מהארכיון, אך עדיין לא עברו עליהם כדי להשמיט השמות והקטעים הפרטיים, וזה יקח עוד משך זמן.

יש אם כן שתי אפשרויות: (א) שאקבל את הצילומים כמו שהם ואתחיל לעבוד עליהם (כולל השמטת הקטעים הנ"ל). (ב) שאמשיך לעבוד על ספרי התולדות וכיו"ב, עד שתוגמר עבודת מיון צילומי המכתבים.

כעבור כמה ימים, מסר לי הרבי הכ"מ את חבילת המכתבים, וכתב:

מצו"ב עוד.

ועל הקטע האחרון השיב:

יתעסק ב(שתי אפשרויות).

כעבור שבועיים כתבתי שוב :

הריני רואה חובה לעצמי להודיע, שלענ"ד, הסדר החדש שנקבע להכנת המכתבים לעריכת האגרות-קודש, בהכרח ישפיע על טיב אפשרות העריכה, למרות המאמצים שלי, מהסיבות דלהלן... והמשכתי ופרטתי את כל הקשיים בעבודת עריכה על חומר שהוא כבר מצונזר.

והרבי הכ"מ השיב :

בכהנ"ל יתדבר עם הרש"מ שי' סימפסון.

שוב כתבתי :

ע"פ הוראת כ"ק אדמו"ר שליט"א דברתי בארוכה ובפרטיות עם מוהרש"מ שי' סימפסון בדבר ארכיון המכתבים. ונקודת תוכן השיחה, הסברת הסיבות שלא אוכל לערוך את האגרות, באופן שערכתי הכרכים הקודמים, מבלי שתנתן לי גישה חפשית לבדוק בארכיון עצמו...

והרבי הכ"מ השיב :

אינו מובן כלל איך מותר ליתן (גישה חפשית) כשכותב המכתב (או כיו"ב) אסר זה!!

ועל מה שכתבתי "באופן שערכתי הכרכים הקודמים" השיב :

א"כ יהי' באופן אחר.

באם יתמעטו ההערות אי אפשר להו"ל המכ"?

הכנתי כך את הכרך הרביעי, אבל לא נרגעתי, ובצום גדלי' כתבתי פעם נוספת :

סוכ"ס סיימתי עריכת הכרך הרביעי. ובקשר לכרך החמישי אני שואל שוב :

אולי אפשר, שאלו המכתבים שנמסרים לי להדפיס אקבלם במילואם, כדי שאוכל לקבוע בעת העריכה איזה קטעים ואיזה שמות להשמיט...

בכל אופן מחובתי להודיע, שהעבודה הזאת נעשית על ידי לאחרונה באופן כפיה, שאני כופה את עצמי לעבודה זו, וזה גורם לטמטום הלב.

ואבקש ברכת כ"ק אדמו"ר שליט"א שאוכל לעמוד בכל הנ"ל ובהצלחה.

והרבי הכ"מ השיב על הבשורה שבשורה הראשונה :

וגודל ת"ח ודבר בעתו וכו', וא"צ לחכות על הגהתי כו' (שאינ הזמ"ג כלל) כי הזמ"ג להוסיף בחזקתו שיו"ל דבר מתוקן וכו'.

ועל המשך המכתב השיב :

כבר ענית.

וכך המשכתי בעריכת שאר הכרכים, כאשר בכל כרך היה הרבי הכ"מ מקבל את חבילת המכתבים המצונזרת ומוסרה לי לעריכה, וכשהספר היה מוכן לדפוס, היה מאשרו בנתינת תאריך ל"פתח דבר".

* * *

כשהכנסתי את עלי ההגהה של ח"י, בחודש שבט תשמ"ט, כתב הרבי הכ"מ :

ויה"ר שיהא בהצלחה ובזריזות וכו'.

* * *

כשמסר את אגרות שנת תשט"ז (שנדפסו בחלקים יב-יג), כתב :

להו"ל.

הקדמה מתאימה ע"ד השאר.

והכוונה בזה היתה, שבדרך כלל בתחלת כל כרך הייתי כותב מבוא, לסקור את תוכן האגרות שבאותו כרך. כך נהגתי גם בחמשת הכרכים הראשונים של אגרות-קודש אדמו"ר הכ"מ. מכאן ואילך באו באגרות בעיקר – תשובות עצות והדרכות בכל שטחי החיים והתורה, ולא מצאתי לנחוץ להקדים להם מבוא.

בהתאם להוראה זו, הוספתי מבוא גם בכרכים יב-יד.

* * *

כשהכנסתי את עלי ההגהה של חי"ב, בתחלת תמוז תשמ"ט, כתב הרבי הכ"מ:
מהיר. להזדרז בהו"ל. והרי חג הגאולה בפתח.

* * *

כשהכנסתי את עלי ההגהה של חי"ב, בתחלת מני"א תשמ"ט, כתב הרבי הכ"מ:
ההקדמה בהו"ל בביהמ"צ בודאי תקדים העני' במרחב ועד לי' כשם שלם.

כלומר, שההו"ל בבין המצרים (מן המיצר קראתי י"ה) תקדים העני' במרחב ועד לי' (ענני במרחב י"ה) כשם שלם (שב"פ י"ה היינו שגם הו"ה יהי כמו י"ה).

* * *

כשהכנסתי את עלי ההגהה של חט"ו, בט"ז מ"ח תש"נ, כתב הרבי הכ"מ:
ההו"ל בהקדם ישובח ובכפליים.

* * *

באדר"ח אלול תשמ"ט כתבתי בקשר לאגרת מסויימת אם כדאי להדפיסה, שמישהו יכול להפגע מהתוכן שבו.
והרבי הכ"מ השיב:

בכל ספק בכיו"ב – שב וא"ת עדיף.

פרק ד

עריכת הספרים

ס' הזכרונות דברי הימים

בקיץ תשל"ג בקרתי אצל זקני הרה"ח וכו' הרב מאיר גורקאוו ע"ה, הוא נתן לי העתק מזכרונותיו ששלח בשעתו אל כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע. כשחזרתי לנ"י. ושלחתי צילום לידי הרבי הכ"מ, השיב לי ע"ז:

נת' ות"ח ת"ח.

עברו קרוב לארבע שנים, והנה ביום ד' ו' תמוז תשל"ז קבלתי בחזרה את העתק הזכרונות, בצירוף פתקה מהרבי הכ"מ:

להציע ליו"ח שי' להו"ל (לאחר שיפור כמתאים לענין הנדפס).

דברתי עם יו"ח שמימנו את ההו"ל, ערכת את החוברת והוצאתיה לאור. לפני כן הכנסתי את עלי ההגהה. הרבי הכ"מ אישר את קבלתם והשיב:

להחזיר.

כלומר להחזיר לי את עלי ההגהה, כדי להכניס לדפוס.

צמח צדק – שער המילואים ח"ד

כשהתחלתי לערוך את הקובץ יגדיל תורה נאמר לי, שמכינים לדפוס מילואים לשו"ת אדמו"ר ה"צמח צדק". ולכן לא נמנעתי מלהדפיס בקובץ תשובות שמצאנו.

אחרי פסח תשל"ז כתבתי:

תח"י נמצאים כו"כ תשובות של כ"ק אדמו"ר הצ"צ, ועד כעת נמנענו מלהדפיסן, כי חשבנו שיצאו לאור בספר בפ"ע. כיון שעד עתה לא יצאו לאור, האם כדאי שנפרסמן בקובץ יגדיל תורה, או שיותר כדאי להו"ל בפ"ע.

על כך השיב לי הרבי הכ"מ:

(כדאי להו"ל בפ"ע) ויתעסק בזה.

המלים המוסגרות הודגשו בכת"ק מתוך מכתבי.

התחלתי להתעסק בזה, ואח"כ שאלתי:

האם כדאי להוסיף:

(א) מה שנדפס בהוספות לפס"ד צ"צ.

(ב) מה שנדפס בהשמטות לשער המילואים.

(ג) שו"ת שבפס"ד - ולא נכללו בשער המילואים.

(ד) ליקוטים שבסוף פס"ד.

– כדי שכל הנ"ל יבואו מסודרים לפי עניניהם – במקום אחד.

הרבי הכ"מ השיב על כך:

רק לצינים.

וכך עשיתי, שבסוף המפתחות של הספר (ע' 262) הוספתי "מפתחות לשו"ת ופס"ד שנדפסו שלא במקומם". ובשוה"ג שם ביארתי הטעמים שיש כל כך הרבה תשובות שנדפסו שלא במקומן.

עוד שאלתי:

האם כדאי להדפיס גם השאלות (השייכים לתשובות הנדפסים).

והרבי הכ"מ השיב:

אולי בעתיד.

מה שעשיתי הוא, שבהערות שבסוף הספר ציינתי לשאלות אלו, ואח"כ במשך הזמן הדפסתי אותם בקובץ יגדיל תורה.

ועוד שאלתי:

האם כדאי לערוך מ"מ וציונים לתשובות הנדפסים (עדמ"ש ביגדיל תורה).

והרבי הכ"מ השיב:

באם לא יקח זמן רב.

וכך עשיתי, שרק במקומות מועטים הוספתי הערות קצרות, ע"י שהכנסתי מספר בפנים הספר במקום השייך, ובהערות שבסוף הספר רשמתי ההערה השייכת לה.

* * *

בשלהי הקייץ סיימתי לערוך חלק, והכנסתי צילום. הרבי הכ"מ מסר עבורי עוד כרך כת"י, והשיב על מכתבי המצורף:

מהיר

ער"ה – יום הולדת (צ"צ), רצוי עכ"פ התחלה חשובה לאז.

כן להשוות כו' לבוך המצו"ב.

מסרתיו לדפוס ואמנם הספיקו לסדר חלק חשוב עד לערב ר"ה, אמנם בשלהי תשרי התקבל מווארשא אוסף הכתי"ק שנשאר שם מימי המלחה (כמסופר בס' ספריית ליובאוויטש פרק יא), ובו גם מספר כרכי כתי"ק שו"ת ה"צמח צדק". שוב הוצרכתי לערוך את הספר מחדש, והספר הוכן רק לקראת חודש שבט.

* * *

בשלהי טבת, הכנסתי את עלי ההגהה יחד עם עלי ההגהה של הקובץ יגדיל תורה חוב' יז, והרבי הכ"מ כתב ע"ז:

כדאי שהמערכת תכתוב לכל הר"י דישיבות חב"ד והכוללים – שישתתפו בהנ"ל [קובץ יגדיל תורה] ובפרט – בהנוגע לשו"ע אדה"ז ולשו"ת הצ"צ, ושבפ"ע – יושלח להם שו"ת הצ"צ שהו"ל ז"ע.

ועוד הוסיף וכתב, שאוסיף קטע בפתח דבר לשו"ת ה"צמח צדק":

בשו"ת הנ"ל בהקדמה "שלא עלה ע"ע לברר הסיבה שלא הו"ל בעת ההו"ל דשו"ת דצ"צ בשנת ... מפני שלא היו תח"י המו"ל אז, או שזהו מהדו"ק וכיו"ב. ועל הרב הפס"ד לעיין בכ"ז.

הכנתי פתח דבר, שבו הוספתי את הקטע האמור, והכנסתי את עלי ההגהה של ה"פתח דבר". הרבי הכ"מ הגיה את כל לשון ה"פתח דבר", וגם בקטע האמור הגיה עוד הפעם, ואת השורה האחרונה של הקטע (שעל הרב הפוסק דינים לעיין בנדפס כאן, אם הוא מהדו"ק וכיו"ב) השמיט לגמרי. ה"פתח דבר" תוקן על פי תיקונים אלה והכנסתי שוב את עלי הגהה המתוקנים. שוב הגיה אותו הרבי הכ"מ, עד שפנים אחרות באו לכאן, וכך נדפס.

* * *

בתחלת תש"נ התחילו לסדר מחדש את שו"ת הצמח צדק, ע"פ הוראת כ"ק אדמו"ר הכ"מ לסדרם באותיות מרובעות. כתבתי אז:

בהתאם להוראת כ"ק אדמו"ר שליט"א לסדר את שו"ת הצ"צ מחדש באותיות מרובעות, אולי כדאי א"כ:

(א) להדפיס במקומם את התשובות שנדפסו בשער המילואים בקובץ יגדיל תורה ועוד, בתוספת כוכב או מספר קטן ובתוספת לוח השוואה לשעה"מ וכ"ו?

(ב) להשוות התשובות לכתבי יד, בעיקר אלו שנמצאים כאן בגוכתי"ק?

(ג) לערוך ולהדפיס מפתח ענינים וכ"ו בסוף כל כרך?

והרבי הכ"מ השיב, על השאלה הראשונה:

לא (להדפיס במקומם) כי יבלבל הלומדים.

על השאלה השניה השיב לחיוב, ועל השלישית השיב:

מספיק (מפתח ענינים) אחד לכל הכרכים.

באותה שעה לא בא הדבר לפועל, ורק אחרי שחזרתי מרוסיה בקיץ תשנ"ב חזרתי לנושא הזה. וכעת עוסקים אנו בהכנת הסדרה הזאת לדפוס.

מאמרי אדה"ז הקצרים

כבר סופר בפרק הקודם על ההוראה שקבלתי בשלהי חודש טבת תש"מ:

מהיר. בנוגע לעבוה"ק דילי' בעתיד הקרוב: במסגרת דאדה"ז – ההו"ל דמאמרים (תורות) הקצרים (בצירוף אגרותיו (לבד – שנכנסו בתניא ואין בהם הוספות)). ולשלימות הענין – יכלול בהם גם – שהו"ל במאה שערים בונה ירושלים, דיסקין, הילמן, הק"ן.

ואולי להו"ל ביכל שבו ריבוי תורות הנ"ל, כמו ביכל הקטן דרא"ו – בתור התחלה ואח"כ ס' הוספות.

מ"ש דיסקין, הילמן, הק"ן, ר"ל התורות והאגרות שנדפסו בספרים משנת יואל, אגרות בעל התניא וספר הק"ן.

ומ"ש "ביכל שבו ריבוי תורות הנ"ל, כמו ביכל הקטן דרא"ו", ר"ל כת"י מספר 7001, שהוא כמו מספר 49 (מאוסף באברויסק, שהובא בשעתו ע"י ה"ר אפרים שי" וואלף, ונקרא על שמו).

כת"י 7001 הוא אחד מכתבי-היד שהגיעו מווארשא בראשית שנת תשל"ח, רשומים בו תולדות רבנו הזקן. להלן פרק ו' יסופר איך שכ"ק אדמו"ר הכ"מ ביקש בתחלת שנת תש"מ, להראות לו את כתבי-היד שיש בהם תולדות רבנו הזקן. הם נשארו אז אצלו משך זמן, ואז ראה שיש בו ריבוי תורות קצרים, ושדומה לכת"י 49.

על הפרט האחרון השבתי, שבכת"י הנ"ל כלולים גם דרושי אדמו"ר האמצעי והצ"צ, וקשה לברר מתוכו על כל דרוש של מי הוא. ובאשר להגדרת הדרושים הקצרים שאלתי:

לא נתברר לי הגדרת "דרושים קצרים", אם הדבר תלוי בכמות, היינו כל דרוש שהוא פחות מעמוד א' בדפוס וכיו"ב, או הכוונה לדרושים שהם לפני פטרבורג.

* * *

כשהתחלתי לאסוף האגרות הורה לאסוף גם את אגרות אדמו"ר האמצעי והצמח צדק, והם הספיקו לכרך בפ"ע, כדלעיל בפרק הקודם. רק אחרי שסיימתי את עריכת האגרות-קודש, חזרתי לעריכת המאמרים הקצרים.

כיון שעברתי לעריכת האגרות-קודש, שוב לא קבלתי מענה על השאלה מהי הגדרת המאמרים הקצרים. אמנם בח' תמוז, כשעמדתי בסיום עריכת האגרות-קודש, ועמדתי לחזור לנושא עריכת המאמרים הקצרים, אז כתבתי:

בתחלה נאמר לי להדפיס דרושי אדה"ז הקצרים, אך לא אדע איך להגדירם: האם לשפוט רק לפי הכמות ... לשפוט לפי האיכות ...

כבר שאלתי בזה כמה פעמים, ולע"ע לא זכיתי למענה. התייעצתי עם כו"כ, ולא הגיעו למסקנה ברורה. וכעת שסיימתי לעשות שאר הדברים שהוטלו עלי, איני יודע איך לסדר דרושים הנ"ל לדפוס.

הרבי הכ"מ התייחס לעובדה שעד עתה לא זכיתי למענה:

כי ימים אלה יומסרו לו עוד כו"כ ביכלאך.

ובענין הגדרת הדרושים הקצרים השיב:

(לשפוט רק לפי הכמות) כפשוטו, כי מי יכול להכריע באיכות.

המלים המוסגרות הודגשו בכת"ק מתוך מכתבי.

* * *

אחרי שנדפס הס' אגרות-קודש כתב לי הרבי הכ"מ בצום גדלי' תשמ"א:

... הזמ"ג ומסוגל זיך אריינווארפען בהו"ל דמאמרי אדה"ז הקצרים בכמות, כמדובר מאז ולבש"ט ולברך על המוגמר בקרוב.

הודעתי שרשימת המאמרים כבר מוכנה פחות או יותר, ואני עובד כעת יחד עם הר"י שי' וילהלם על הכנתם לדפוס. העריכה תקח ודאי כמה חדשים עבודה.

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים "כמה חדשים עבודה" והוסיף: !!!

עוד כתבתי שאני משתדל לברר את תאריכי המאמרים, והרבי הכ"מ העיר על כך:

ספק גדול אם יוכל לברר (כנראה שהמעתיקים לא דייקו בזה כלל).

וכששאלתי על פי איזה סדר לסדר את המאמרים השיב:

ע"ס פסוקי התורה ואח"כ מחז"ל וכיו"ב.

בג' מ"ח דיווחתי על ההתקדמות, והרבי הכ"מ השיב:

תו"ח ות"ח על הבשו"ט – ומי שיש לו מנה רוצה כו'.

לשלימות הס' כדאי להכניס גם הנדפס במא"ש, בונה ירושלים.

הזכרתי את סדר המאמרים שבספר: פסוקים, זהר ותפלה וכיו', הדגיש את המלה "זהר" והעיר:

לכאורה שייך למחלקת מרז"ל.

שוב כתבתי, שבדעתי לדחות את עריכת היגדיל תורה עד לסיום עריכת המאמרים הקצרים, והרבי הכ"מ השיב:

אינו ענין ובפרט – שהמדובר בחוברת הא' דהשנה.

* * *

כיון שעזבתי את עריכת המאמרים הקצרים והכנתי קובץ יגדיל תורה, שוב לא חזרתי למאמרים עד י"ט כסלו:

בר"ח כסלו קרא הרב חדקוב למספר אברכים והודיעם בשם הרבי הכ"מ לערוך מפתחות לספרי רבנו הזקן ולסיים לקראת ט-י כסלו. כשסיימנו את העריכה הראשונה של המפתחות שאלתי אם לחזור לעבודתי בעריכת המאמרים הקצרים, או להמשיך בהכנת המפתחות לדפוס, והרבי הכ"מ השיב לי, בקשר לס' המפתחות:

ולהגי' היטב בהגהת הפרופס –

יתעסקו בזה וחבריהם שי' בכל הזריזות וביחד ע"ז בכל הדיוק וה"ז כאילו עוסקים במאמרי אדה"ז – כיון שזהו מפתח גם כפשוטו פתיחת הדלת ללימודם.

אזכיר עה"צ.

כשהכנסנו את עלי ההגהה של המפתחות החזירם למחרת בבוקר עם הגהות מרובות בכל הכרך. וכשסיימו את ההדפסה בזמן (לפני י"ט כסלו), הורה להדפיס בסופה הקדשה עבור העוסקים בספר הזה "על עבודתם, על עריכת הספר ועל הזריזות ... וההו"ל בין ימי הגאולה יו"ד כסלו – י"ט כסלו". ואף הורה לכתוב את שמות כל

המשתתפים בספר הזה ושם אמם, לפי סדר הא"ב. כשנכנסו עלי ההגהה, רשם אף את שמו הקדוש, במקומו בתוך הא"ב.

* * *

אחרי י"ט כסלו חזרתי לעריכת מאמרי אדה"ז הקצרים, ובכ"ח שבט בישרתי :
סיימנו היום עריכה סופית של המ"מ וכו' של הס' "מאמרי אדה"ז – הקצרים".
והרבי הכ"מ שאל :

כמה ע' לערך?

ובקשר להכנות הדפוס הוסיף :

ובכל הזריזות (שלא ע"ח הדיוק, כפשוט).

וכך נדפס הספר במשך אד"ר תשמ"א.

רשימת מאמרי דא"ח

לערך באותה שעה, כאשר סיימתי לערוך את המאמרים הקצרים, הודעתי :

מצו"ב רשימת מאמרי אדמו"ר מוהר"ש נ"ע, הנמצאים בכתי"י (רובם כתי"ק) שבספריית כ"ק אדמו"ר שליט"א. ברשימה זו יותר ממאתיים מאמרים שלא נרשמו ברשימה הנדפסת בס' התולדות אדמו"ר מוהר"ש (נסמנו כאן בכוכב). רשימה זו היא בהמשך לרשימת מאמרי וכו' מאדמו"ר מוהר"ש"ב ואדמו"ר מוהר"ש"צ נ"ע – שמסרתי לפני איזה חדשים. כל הנ"ל נרשם ע"י התי' נפתלי שי' גרינברג.

והרבי הכ"מ השיב על זה :

מהיר.

להו"ל כ"ז (3-1) ובזריזות להכניס ג"כ כל הנדפס במפתחות שהו"ל כבר (ר"פ הערות).

ר"ל שמסר הערותיו לרשימות הנדפסות, שנוספו אחרי הדפסתן.

שאלתי על כך, אם אפשר לעכב לשבוע או שבועיים כדי להשלימו במאמרים שלא הספקנו עד עתה, והרבי הכ"מ השיב :

ובלבד שיהי' דבר שלם.

בעת תקופת העריכה, מסר לידי עוד רשימות, וכתב :

להוסיף הרשומים בהמפתח המצו"ב (באם אינם ברשימתם). אח"כ להחזירו לי.

כשהתחלתי לערוך, וראיתי שרשימת מאמרי אדמו"ר מוהר"ש"צ נ"ע נדפסה בשלימות, כתבתי :

ברשימת מאמרי אדמו"ר מוהר"ש"צ נ"ע לא ניתוסף אף מאמר אחד – לגבי רשימה הנדפסת.

והרבי הכ"מ השיב :

עפ"ז לא להו"ל עתה עד שיאזלו מן השוק.

עוד בעיה היתה לי, שאני עבדתי רק על כתי"י שבספריה, ולא על אלו שבהיכל קדשו. בין כתי"י שעמדו בהיכל קדשו היה כתי"ק מאמרי תרמ"ג-d, שהותחל להכינו לדפוס בשנת תש"י, ונתעכבה ההו"ל. כתבתי אי"כ :

במאמרי תרמ"ג-d לערך, נוספו כו"כ מאמרים, ורובם נשאר בספק, כמצו"ב בדף נפרד. אולי כדאי שאשווה לבוך תרמ"ג שסידרו ממנו בדפוס, שאפשר ע"י יתבררו כמה מהספיקות.

והרבי הכ"מ השיב :

מצו"ב בוך מג-מד (ההוספות שנתוספו כו'). לאחר ההו"ל כהנ"ל להחזירו לי.

כעבור קצת זמן הוציא עבורי חבילה נוספת שבה מאמרים מלוקטים מכל האדמו"רים, וכתב :

מהיר, להרשד"ב שי' לוי

היש כולם בס' מאמרים הקצרים בהרשימות וכו'

* * *

הספר נדפס בתחלת אייר, ומיד אחרי הדפסת הספר, הגיעו מאמרים ורשימות נוספים. הרבי הכ"מ שלח לי אותם מיד וכתב:

מהיר, להרשדב"ל שי', הישנם בהרשימה?

ושוב הורה להו"ל גליון השמטות.

באותה עעה אף הורה לי להו"ל לקראת י"ד סיון, קונטרס דרושי חתונה מכ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע, לחתונת בנו הרה"ח וכו' מנחם מענדל ע"ה, ב"ד סיון תרמ"ב. שאלתי א"כ:

אולי להדפיס ההשמטות ל"רשימת מאמרי דא"ח" בתור הוספה לקוני דרושי חתונה. והרבי הכ"מ השיב:

מהי השייכות!?

אחרי הדפסת המאמר ב"ד סיון הכנתי את ההשמטות בגליון בפ"ע וציפיתי לאישור. עד אשר קבלתי פתקה:

כב סיון

מה מעכב ההו"ל ע"ע?

השבתי: ציפיתי לאישור, ותקותי שיודפס היום בעזה"ת.

הוספות לס' מאמרי אדמו"ר הזקן

נזכר לעיל, שאחרי הדפסת הס' מאמרי אדה"ז הקצרים, מסר עבורי חבילה נוספת של דרושים, ושאל "היש כולם בס' מאמרים הקצרים". גם בפרק הקודם מסופר על חבילה נוספת שמסר, וכתב "הנדפס מהמצו"ב בהמאמרים הקצרים וכו'". כתבתי על כך:

בד"כ, המאמרים הקצרים שבביכלאך אלו כבר נדפסו, אם כי נמצאים כאן מאמרים אחדים שעדיין לא נדפסו, ומכבר הודעתי, לאלו שמכינים את מאמרי אדמו"ר הזקן, שאת המאמרים הקצרים שימצאו מעתה, ירשמו יחד עם מאמרי אדה"ז הארוכים.

וע"ז השיב:

מהנכון שבהקדם יוסיפו מ"מ המאמרים (עד"ז שבס' תק"ע) לס' ואתהל[ך] וכו' שהו"ל קודם שנתוספו הכת"י בהספרי' – לכאו"א בעלון בפ"ע בכדי 1) לא לעכב התועלת שע"ז. 2) לצרפו לס' שכבר הו"ל.

הספר מאמרי אדה"ז – תק"ע, נדפס בניסן תשמ"א, וניתוספו בו גם 1) מראי מקומות וציונים. 2) רשימת מאמרים ומ"מ הכת"י. נערכו ע"י הרה"ת ר' אליהו שי' מטוסוב.

אמנם ספרי מאמרי אדה"ז שנדפסו בתקופה הקודמת לא נדפסו בה ציונים אלו. וזוהי ההוראה להוסיף עתה ציונים אלו גם לספרים שנדפסו בתקופה הקודמת.

שאלתי א"כ, אם הכוונה גם לספרים תורה אור, לקו"ת, סידור ובאורי הזהר, והרבי הכ"מ השיב:

ענין בפ"ע ועוד חזון למועד.

שאלתי גם בקשר לתקס"ב ותקס"ח, שמכינים עתה ח"ב, א"כ האם לצרף הציונים האלו לחלק המילואים שמכינים עתה לדפוס, והרבי הכ"מ הדגיש את המלים "לצרפם לחלק המילואים שמכינים עתה לדפוס".

שוב שאלתי איזה פרטים באופן עריכת ההוספה, והרבי הכ"מ השיב:

כוונתי שכ[ש]יצרפו המ"מ וכו' – ע"ד שבס' תק"ע – יהי' (ס' אתהלך כו') (אלו שהו"ל פה בפעם הא') "מצויידים" במ"מ וכו' ע"ד ס' תק"ע.

וכששאלתי פעם נוספת השיב:

הדגשתי (וכ"פ) כבס' תק"ע.

התחלקתי בעבודה הזאת עם הרה"ת ר' דוד שי' אולידורט ויצחק שי' וילהלם. בשלהי חודש תמוז הכנסתי את עלי ההגהה ל"הוספות לס' מאמרי אדה"ז – הנחות הר"פ ז"ל", הרבי הכ"מ נתן תאריך על הפתח דבר "מוצש"ק ור"ח מנחם אב"י, והוסיף:

מהיר. לזרז ההו"ל וה' יצליחם.

כשסיימנו אותו, והר"י שיי וילהלם עסק בעריכת ההוספות לסי מאמרי אדה"ז – אתהלך לאזניא, שאלתי אם אתחלק אתו בעבודה, כדי לזרז ההו"ל, או להשאיר את גמר הספר עבורו. והרבי הכ"מ השיב:

(להשאיר את גמר הספר עבורו) שיהי' בשיטה אחידה וכו', וכדאי לזרז.

* * *

הדרושים שבספר "אתהלך לאזניא" הנ"ל, הם הנחות מכ"ק אדמו"ר האמצעי מהדרושים שאמר כ"ק אדמו"ר הזקן בתקופת לאזניא. דרושים אלו הוגהו אח"כ ע"י ר' ליב ממוהילוב, ונעתקו על ידו בכרך מיוחד המתחיל אתהלך, ונקרא "אתהלך לאזניא". אח"כ הגיע לספריה כתי"ק 1611, שבו בא חלק מהנחות אלו, כפי שיצאו מעטו של כ"ק אדמו"ר האמצעי.

בשנת תשד"מ נשאל הרבי הכ"מ ע"י העוסקים בעריכת מאמרי אדה"ז אם להדפיס מחדש את הספר הזה, ע"פ כתי"ק 1611 הנ"ל, והרבי הכ"מ השיב לחיוב. אז כתבתי:

נמסרו לי דברי כ"ק אדמו"ר שליט"א בקשר להדפסת מאמרי "אתהלך לאזניא" מגוכתי"ק אדמו"ר האמצעי; ולא נתבררה לי הכוונה בזה, ואפרט הדברים:

מאמרי אתהלך לאזניא הם הם הנחות אדמו"ר האמצעי ... לכאורה, אין מקום להדפיס את שתי הנוסחאות, כי אין ביניהם אלא תיקוני הלשון של ר' ליב מאהליבווער.

כך גם אין מקום, לכאורה, להדפיס רק את נוסח אדמו"ר האמצעי – במאמרים אלו שהגיעו לידינו בגוכתי"ק, כיון שהביכל שבגוכתי"ק כולל לאו דוקא מאמרים אלה, ולא דוקא בסדר זה, ונק' בשם "להבין ההג"ה בלק"א" (ע"ש התחלתו) ולא אתהלך לאזניא.

גם אין מקום, לכאורה, להדפיס מחדש את הסי אתהלך לאזניא, בנוסח שנדפס עד עתה, כיון שהביכל שממנו נדפס הוא משובש מאד ... ומה מקום להדפיסו שוב בתיקוני הלשון שע"י ר' ליב מאהליבווער.

הרבי הכ"מ תיקן את תחלת דברי, והוסיף:

(נמסרו לי) מענה (כ"ק אדמו"ר שליט"א בקשר להדפסת מאמרי "אתהלך לאזניא") מכיון שהמצב כו"ב.

– המצב שכותבו אחר לגמרי – ובמילא לא ידפיס וכו'.

שו"ת אדמו"ר מוהר"ש נ"ע

בחוברת טז של הקובץ יגדיל תורה, שי"ל לחודש טבת תשל"ח, חשבתי לכלול את קובץ תשובות של כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע, שנמצאו בכתי"ק 1401 שהגיע מווארשא בשלהי תשרי. כשהכנסתי את עלי ההגהה כתב הרבי הכ"מ:

אינו מן הכבוד כלל להו"ל בקובץ המיוחד גם לחסידים וכו', כ"א בפ"ע ע"ד דאדהאמ"צ וכו' ולצרף גם הנדפס מאז בנגלה.

הזרזתי והכנתי קונטרס שאלות ותשובות אדמו"ר מוהר"ש נ"ע, צירפתי את התשובה שכבר נדפסה בעבר בקובץ יגדיל תורה, והכנסתי שוב את עלי ההגהה, יחד עם צילום כתי"ק בענין קיום הנפשות קודם בואם לגוף (הנדפס באג"ק שלו אגרת נד וצילומו שם ע' קלה). וע"ז כתב הרבי הכ"מ:

הכת"י (דהצ"צ? דמעתיק?) ציונים ומ"מ בשוה"ג הסגנון, כ"ז כרגיל במאמרי הצ"צ ומאין הקס"ד שזה (אדמו"ר מוהר"ש)!!

בהמשך הביאור הנ"ל נכתב "הפרד"ס לא ידע כלל מתהו כמ"ש באגה"ק". והרבי הכ"מ סימן אצלו סימן שאלה. ועל כללות הענין כתב:

להראני הבוך שממנו נעתק המצו"ב.

הכנסתי מיד את הבוך, כתבתי שלכאורה הכתי"ק בביאור הזה שוה לזה שבשו"ת ולזה שבדרושו. ועל מ"ש שהפרד"ס לא ידע מתהו כמ"ש באגה"ק, האם אפ"ל הכוונה לאגרת אדה"ז לוילנא (אג"ק שלו ח"א אגרת לד).

באותה שעה לא קבלתי מענה. במכתב שכתבתי להרב חדקוב ע"ה בחודש ניסן הזכרתי את הנושא, וכתבתי ש"עדיין לא קבלתי אישור להדפסתה, ומסופקני אולי הי' רצוי שאכינה לדפוס בצורה אחרת מזה שהכנתי". הרב חדקוב מסר את מכתבי לרבי הכ"מ, והרבי הכ"מ כתב ע"ז:

כי זהו חידוש גדול וקרוב לומר ש(עכ"פ) חלקם העתק משו"ת הצ"צ, ומחכה אני שאתפנה ואוכל לעיין (כי כנראה מצד הזריזות שלו – מוסר לדפוס כל ענין כמו שהוא).

ידידי הרה"ת ר' יהושע שי' מונדשיין לא ידע מהמענה שקבלתי, וכעבור שנתיים, בשנת תש"מ, פרסם את הביאור הנ"ל בספרו "מגדל עז" עמ' קלב. הערתי לו על כך אחרי ההדפסה, והוא כתב מכתב התנצלות לרבי הכ"מ, על הטעות הזאת. אמנם הרבי הכ"מ השיב שמעולם לא כתב שזה לא של כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע, הוא רק כתב שהוא רוצה לבדוק זאת.

בשעה שערכתי את האגרות-קודש של אדמו"ר מוהר"ש נ"ע, בתחלת קיץ תשמ"א, הזכרתי את האפשרות לצרף גם את התשובות, והרבי הכ"מ מחק את האפשרות הזאת.

בקיץ תשמ"ב הגיעה לידינו תשובת הגה"ח הרב יוסף תומרקין, בנושא שגם כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע דן בו בתשובותיו (נדפסה בקובץ יגדיל תורה חוב' מח סימן עא). כשכתבתי ע"ז לרבי הכ"מ, והזכרתי שוב את שו"ת אדמו"ר מוהר"ש נ"ע, השיב:

מעולם לא נשמע ע"ד שו"ת (כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע) לבד ע"ד תרנגולי כו'.

והכוונה לתשובה שנדפסה בקובץ יגדיל תורה חוב' ב ע' ז ע"ד תרנגולי הודו.

חזרתי לנושא בחורף תשמ"ו, וכתבתי:

כיון שאני דן בשו"ת רבותינו, האם כדאי לפרסם, באיזו צורה שתהי', את השו"ת בכתי"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע: (א) בקוני בפ"ע. (ב) בספר כולל, יחד עם שו"ת כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע. (ג) ביגדיל תורה.

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים "את השו"ת בכתי"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע: (א) בקוני בפ"ע. (ב) בספר כולל". והשיב "לאחר זמן".

ביום ועש"ק לך תשמ"ט שאלתי אם הזמן מתאים לזה, והרבי הכ"מ השיב:

כשיתקבץ חומר רב גם בכמות.

כך נדחה הדבר עד ניסן תשנ"ג, שאז כתבתי:

כשהו"ל אגרות-קודש של כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע הורה כ"ק אדמו"ר שליט"א להדפיס בסופן גם התשובות שלו. האם גם בספר שלפנינו כדאי להדפיס בסופו את התשובות של אדמו"ר מוהר"ש נ"ע.

והרבי הכ"מ נענע ראשו הקדוש להסכמה. וכך נדפסו תשובותיו בספר אגרות-קודש אדמו"ר מוהר"ש נ"ע.

זיו אריה

בכ"ב תמוז תש"מ כתבו ממוסד הרי"מ לוי אל הרבי הכ"מ אודות כתי"י שו"ת רבי ארי' ליב זיבוב אבד"ק האמיל ודווינסק. את כתב-היד הוציא הרב צבי ברונשטיין מרוסיה לפני כחמש שנים, מכינים אותו לדפוס, ומבקשים ברכה ועידוד.

הרבי הכ"מ כתב על המכתב:

להראות להרשד"ב שי' לוי (ספרי').

כתבתי על כך:

אני חושב אולי לשלוח העתק להר"י שי' מונדשיין, שלדבריו, לקח חלק פעיל בהעריכה.

והרבי הכ"מ השיב:

לא מתאים כמובן.

הרבי הכ"מ שלח להם מכתב עידוד, ומסר עבורי העתק.

כתבי הרח"א ביחובסקי

בקיץ תשמ"א הורה לי הרבי הכ"מ להכין לדפוס את כתבי הרח"א ביחובסקי, בצירוף ראשי פרקים מתולדותיו, רשימת ספריו ועוד. כשסיימתי להכין, ושאלתי איזה שאלות בקשר להדפסה, השיב הרבי הכ"מ:

לעכב הגמר עד שיהי' הזמ"ג לעבור ע"ז עכ"פ מקופיא.

כך התעכבה ההדפסה עד קיץ תש"נ, שאז יצא הספר לאור.

תורת שמואל – תרל"ו ח"ב

בשנת תשמ"ב נערך חלק מספר זה, בתוספת מ"מ וציונים, ע"י הרה"ת ר' עמנואל שי' שוחאט. וכדי לזרז את ההו"ל מסר הרבי הכ"מ ע"י הרב חדקוב שאכין את החלק השני.

ממאמרי שנה זו יש גם הנחות כ"ק בנו אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע, שאותם ערך (יחד עם הנחות מאמרי השנים הבאות, בכרך בפ"ע) הרה"ח ר' חיים שלום דובער שי' ליפסקר. וכשנצטויתי לקחת חלק בעריכת הספר, שאלתי:

האם כדאי להדפיס הנחות הני"ל בתור הוספה למאמרי גוכתי"ק אדמו"ר מוהר"ש ... ואולי כדאי להדפיס הנחות כל שנה בתור הוספה למאמרי גוכתי"ק אדמו"ר מוהר"ש משנה זו.

הרבי הכ"מ השיב בשניהם לחיוב, וכך נדפס.

כשנכנס הפתח דבר, הרבה הרבי הכ"מ לתקן בו את הסגנון, והתרעם על הסגנון הלקוי שבפח דבר:

אולי סוכ"ס ישכרו בשוק "חבר שיוציא מתח"י דבר מתוקן".

ספרי ההלכה של אדמו"ר הזקן

לספר הזה הראה הרבי הכ"מ התענינות יוצאת מהכלל, וזירז את ההו"ל בצורה בלתי רגילה.

בפתקה שכתבתי לרבי הכ"מ בתשרי תשד"מ הזכרתי את ידידי הר"י שי' מונדשיין, בנושא אחר. הרבי הכ"מ לא התייחס לתוכן כתיבתי, רק כתב:

לפני כמה שנים אמר שמתחיל להתעסק בנוגע לשו"ע אדה"ז (ע"ד שעשה בנוגע לתניא – וארץ כו"כ שנים ...

יברר – באם גם בנוגע לשו"ע תכניתו לאו"ש טובות, יתחילו בזה תומ"י המתעסקים בכיו"ב בהספרי' דכאן – באופן שיהי' לאחר הכריכה בפו"מ לי"א ניסן תשד"מ, ומה טוב לפורים.

"בנוגע לתניא" הוא הספר "תורת חב"ד – ביבליוגרפיות – תניא" שערך הני"ל ויצא לאור בשנת תשמ"ב. אחרי שנדפסה הביבליוגרפיה לתניא התחיל לערוך את הביבליוגרפיות לספרי ההלכה של רבנו הזקן, והרבי הכ"מ רצה שיצא לאור הדפוס לקראת י"א ניסן תשד"מ.

כתבתי על כך למונדשיין, שהשיב לי: (א) את רישום דפוסי השו"ע וכו' סיימתי לפני זמן רב, עבור מפעל הביבליוגרפיה, ולא לחצתי עליהם לזרז הבדיקה. (ב) רישום זה היה רק עד הוצאת תש"כ. (ג) הרשימה היא בהשמטת פרטים ודקדוקים שדורשים עוד עבודה. (ד) תקוותי להשי"ת שיסייעני להשלים העבודה כרצון כ"ק אדמו"ר שליט"א.

כשקבלתי מכתבו הכנסתיו, והרבי הכ"מ השיב עפ"י הסעיפים הנזכרים:

(1) ה"ז הדבר שעוררתי ע"ז.

(2) לאח"ז היו בטח רק הוצ' צילום (או בהוספות ברורות).

(3) בהשמטה אפ"ל רק חסרון (כשמה) וכל חסרון – ה"ז חסרון.

(4) לפענ"ד הסיוע ודאי, אבל הבחירה – בידו.

לשלימות הענין – כדאי שתתוסף בסופו רשימה (קצרה, כדי שלא לעכב ההו"ל) דס' דשקו"ט בשו"ע אדה"ז, ועאכו"כ - דעיקרם בזה.

בער"ח שבט כתבתי:

בקשר לדפוסי שו"ע אדה"ז כותב לי הר"י שי' מונדשיין במכתב מיום א' "מסרתי היום בשעטומו"צ כ-07 דפים לסידור בכפר חב"ד".

הרבי הכ"מ כתב ע"ז:

מתוך ... דפים.

השבתי:

07 עמודים אלו, בצירוף הצילומים השייכים להם, הם קרוב ל-002 עמודים, שהוא כחצי מכל הספר.

למחרת הפורים כתב אלי הרבי הכ"מ:

מהיר. המזרז בדרוש ע"ד הס' דשו"ע אדה"ז, וכבר למחר ל' יום דלפני החג כו'.

דברתי עם מונדשיין, שאמר, שעוסק עתה במבוא, ועם הסידור בדפוס מתרחבת היריעה בהוספות והערות. דיווחתי, והרבי הכ"מ השיב:

מהיר. פשוט שכתבי ש(חשש) כן יהי לפני כו"כ חדשים, לא הייתה כדי "להגיד העת"ל", כ"א בשביל לעשות שלא יהי כן לעת"ל.

מונדשיין הציע א"כ, שאולי כדאי להדפיס לקראת י"א ניסן בלי המבוא, ואח"כ להשלים. דיווחתי, והרבי הכ"מ השיב:

תלוי ב"גדרו" של קה"ת, האם חל על קה"ת מחז"ל דחבר אינו מוציא מתח"י דבר שאינו מתוקן.
ועל דיווח נוסף השיב:

מהיר. באם עכ"פ בחודש ניסן יהי כהנ"ל בשלימות, בלית ברירה להסכים על ההארכה הזו.

בערב י"א ניסן קיבלתי ממונדשיין את נוסח השער והפתח דבר, ובקשני לשאול אם תאריך הפתח דבר יהי י"א ניסן. ובקשר למבוא, תקותו לסיים במשך חודש ניסן, על פי ההארכה שניתנה לו. דיווחתי, והרבי הכ"מ השיב:

מצו"ב השתתפות \$001 בהוצאות הזירוז

(לתת התאריך י"א ניסן) – אקוה שזה יבטיח (לסיים במשך חודש ניסן, על פי הארכה שניתנה לו, [שאז יודפס] הגליון הראשון, שיכלול את המבוא).

אזכיר עה"צ.

המלים המוסגרות הודגשו בכתי"ק מתוך מכתבי. ולמענה היה מצורף שטר של \$001.

בער"ח אייר כתב אלי הרבי הכ"מ:

מהיר. הצעתי "לזרז את הר"י שי' מונדשיין מתחיל מהתחלת ניסן, עתה ער"ח אייר ולא הודיעני מאומה עד"ז!?"

מאז ואילך התחיל הרבי הכ"מ לזרז – על ידי, בצורה יוצאת מהרגיל. הרבי הכ"מ ציוה עלי לצלצל לו כל יום ולשאול על ההתקדמות ולדווח; כך עד שהספר נדפס בפועל ממש.

דיווחתי על המצב בהוה, שבמשך כל הזמן הזה לא הלך לעבודה לספריה, ויושב בבית וכותב המבוא, וכל פרק שגומר לכתוב מוסר מיד לדפוס. נשאר לו עוד עמודים אחדים לכתוב. והרבי הכ"מ השיב:

הזוכר (הכותב שי') שכתב לי שבאלול הי' גמור הכל לבד המבוא.

בטח יטלפנו ביום א' עוה"פ.

בדיווח הזכרתי איזושהי "אי הבנה", והרבי הכ"מ השיב:

לאחרי "בירור" "אי הבנה!?" "שבהנ"ל, מהו המצב בוא"ו אייר?

הודעתי לר"י מונדשיין, שהשיב לי, שהמבוא מסודר בדפוס והוא מגיהו עתה.

בכי אייר מסר הרבי הכ"מ הוצאה של לוח ברכות הנהנין וכתב לי:

כ' אייר. "החדשות" מהר"מ שי' כמה פעמים עוררו?

כמדומה לוח ברה"נ המצו"ב – שונה מהמובא בס' דהר"מ שי'

השבת: הר"מ שי' וואלף דיבר עם המדפיס, שהבטיח לסיים היום התיקונים ולמסור לר"י שי' מונדשיין לבדיקה אחרונה. אך עדיין לא סיים. כנראה מחר יסתיים.

והרבי הכ"מ השיב:

בטח ישאל מחר הבפו"מ.

בכ"ז אייר דיווחתי:

דברתי כעת עם הר"מ שי' וואלף ושאלתיו מתי יודפס בפו"מ, והשיב: היום עשו העימוד, מחר ביום ד' יעשו בע"ה הפלטות ומחרתיים ביום ה' בע"ה יודפס בפו"מ.

והרבי הכ"מ השיב:

הכל? והכריכה? והשילוח לכאן? על כל פרט צ"ל התעוררות מעבר לים דוקא, בענין שהי' צ"ל גמור לר"ה העבר!?

באותה שעה ביקר הר"י שיי וילהלם באה"ק, ובקשתיו לעזור בזירז ההגהה וההדפסה. ביום ועש"ק דיווחתי: דברתי כעת עם הר"י שיי וילהלם, שחזר עתה לביתו מהדפוס. יהושע עדיין בדפוס, שם עובדים על הספר עד הש"ק, ובמוצש"ק ישתדלו לסיים. לדברי הר"י וילהלם נראה שהוא יוכל להספיק להביאו אתו לכאן, נדפס, ביום ג' הבע"ל.

והרבי הכ"מ השיב:

ת"ח על ההודעה. ויה"ר שיבוא בפו"מ כנ"ל.

* * *

כשהספר הגיע לידי הרבי הכ"מ ועיין בו, כתב אלי:

ביג"ת הקרוב כדאי שיכתב ע"ד ספר זה הערכה ושקו"ט כו'.

אינו מוזכר (בהמבוא) ע"ד כו"ב עלים להל' סוכה(?) – פנים ומסביב שאפילו אינו ודאי וכו' – כדאי להזכירו.

כוונת הדברים, שבמבוא דן אודות ההשלמות שנכתבו לשלחן ערוך רבנו הזקן. ועי' העיר שכדאי להזכיר גם את ההשלמות להל' סוכה, שנדפסו בהוספות לפס"ד ועוד.

ובאשר להערכה ושקו"ט, מסרתי הדבר להרה"ת ר' דוד שיי אולידורט, שכתב דברי הערכה ושקו"ט בדבריו, ונדפסו בקובץ יגדיל תורה חוברת סא סימן קה. וגם הר"י שיי מונדשיין בעצמו כתב כמה השלמות, ונדפסו שם סימן קו.

פסקי פרי מגדים – הערות לשו"ע

במ"ח תשד"מ הביא הרה"ת ר' יוסף יצחק שיי שפרינגר מספר ספרים, אחדים מהם הם מספרי הרא"ד לאוואוט, מעזבון נכדיו שגרו במונטריאל. בספרים אלו יש הערות אחדות שכתב על הגליון. בנפרד מסר רשימת הספרים לרבי הכ"מ, וכתב "הספרים מסרתי לה"ר שד"ב שיח"י הספרן". והרבי הכ"מ השיב:

למסור לו רשימה הנ"ל.

ובקשר להערות כתב אלי:

באם מתאים להדפיסם ביגד"ת.

על אחד מהספרים (שאינו מאוסף הנ"ל) כתב:

להראני.

* * *

לפועל היו בהערותיו שעל הגליונות (שכבר היו מקודם בספריה) מספיק בשביל ספר שלם. את הספר כבר התחילו להדפיס לפני שנים רבות, אך מעולם לא נגמר (מתואר בקובץ יגדיל תורה חוברת כג הערה 6, ששם נדפסו התשובות שבקובץ הנ"ל).

בג' טבת תשמ"ה הודיע הר"י שיי קרינסקי:

התחילו כבר להדפיס הספר קב נקי. מצו"ב מכתבי מחבר הנ"ל שנדפסו לאחרונה ביגדיל תורה. הנכון להדפיסם כהוספה להקב נקי?

והרבי הכ"מ השיב:

טוב יותר לזרז (הררשד"ב שיי לוי) שיו"ל את ספרו (*) ולצרף כהנ"ל וגם הציונים שעה"ג דספרים שהיו ברשותו (הנמצאים בספריי').

ובההמו"ל [ובהקדמת המו"ל] דקב נקי – יציינו שנדפס כו'.

הכוכב האמור מרמו לספר הנ"ל, שכבר התחילו לסדרו בדפוס, ומעולם לא נגמר.

* * *

כשהכנסתי את ההוספה להקדמת המו"ל לקב נקי, וכתבתי על החיבור השני שהם "הערות לד"ח שו"ע", הורה לפרט "לכל חלק", והוסיף:

אמת שזוהי טרחה הכי גדולה – בכ"ז כדאית המסנ"פ ולפענח.

ועפ"ז כתבתי: הערות לשו"ע – חלקים או"ח, יו"ד וחו"מ.

* * *

בספר הזה חשבתי לכלול בתחלה רק את הערותיו לשו"ע הב"י, ובהערה ציינתי שהערותיו לשו"ע אדמו"ר הזקן כבר נדפסו בהוספות לשו"ע אדה"ז הוצאת תשכ"ד ואילך. והרבי הכ"מ הורה להדפיס גם אותן כאן.

* * *

שם הספר הוא "פסקי פרי מגדים – הערות לשו"ע". כשהכנסתי את ה"פתח דבר", נתן לו הרבי הכ"מ תאריך המתאים לשם הספר:

טו בשבט (ר"ה לפרי מגדים).

* * *

בתחלת החיבור "פסקי פרי מגדים" הוסיף המחבר מפתחות לקיצורי פסקי פרי מגדים שבתוך הספר. המפתחות נכתבו בצורה תמציתית ולא מובנת לפום ריהטא. הסתפקתי בהערה קצרה בשולי הגליון, לפרש מהו מפתח זה.

אחרי שכבר נדפס הספר העיר הרבי הכ"מ על הערה זו:

הבולט אגב ריהטא

מוכרח להוסיף דוגמא (כרגיל ברוב הס' עתה), שאז גם בני"א כיו"ב יבינו הכתוב כאן.

הוספתי א"כ דוגמה של הערך הראשון:

א. אבר מן החי

עיין רגל אוז.

ופרשתי שהכוונה היא, שערך זה הוא לקמן בפנים הספר ע' כא.

והרבי הכ"מ כתב שוב:

וכתוב בערכו "עיין רגל אוז", הפי' דתיבות אלו אשר צע"ג אם מתאים אפילו ל"פורים תורה".

כיון שכבר נדפס – יבאר היכול לכתוב בפשטות – עכ"פ בעלה בפ"ע ובפרטות.

כתבתי ע"ז:

אחת מהסיבות שלא פירטתי בפירוש הדברים, כי לענ"ד נכתב שלא בשיטה אחידה, ויקשה לבארו. לכן גם כאן שפירשתי, עדיין ישארו איזה פרטים בלתי מובנים.

והרבי הכ"מ השיב:

הרי כ"ז צ' להודיע לקוראי הספר שבשבילם נדפס.

אז כתבתי הערה לבאר הדבר בפרטיות, וכשהרבי הכ"מ הגיה ואישר את ההערה, הדפיסוהו בדף בפ"ע והדביקוהו בסוף הספר.

אשל אברהם

בתמוז תשד"מ סיימתי את עריכת הכרך העשירי של אגרות-קודש אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע. הקטלוג כבר היה מוכן אז, הספרים שנצטויתי לערוך אותם כבר היו מוכנים, ושאלתי א"כ במה להתעסק הלאה. הרבי הכ"מ השיב שלושה הצעות, והראשונה:

לדבר עם הרב בלויא שליט"א – ע"ד ההו"ל של הכת"י (דלא בחסידות).

הוראה זו באה בהמשך להוראה נוספת בשנה קודמת:

בחברת נ של הקובץ יגדיל תורה סימן ה הדפסתי חידושי מוהרא"ד מבוטשאטש, חלק מאשל אברהם מהדורא תליתאה, שעדיין לא נדפס. כשהכנסתי את עלי ההגהה העיר הרבי הכ"מ:

באם כפשטות כתבו - יש מחד"ת דבוטשאטש כדי ספר, יש להו"ל בס' בפ"ע - המצו"ב. כיון שכבר נסדר לא יוצאו אלא שיוסיף הערה שיו"ל הכל בפ"ע כו'.

ההערה נוספה בתחלת המבוא, אבל הספר לא נדפס. לכן דיברתי בנושא זה עם הרב בלויא, ולמחרת בכ"ד תמוז דיווחתי על זה:

דברתי עם הרב בלויא שליט"א ע"ד ההו"ל של הכת"י (דלא בחסידות) המעונין להו"ל, ובעיקר שאלתי על חדושי הבוטשאטשער, והשיב שהוא מתעסק וטרוד בהו"ל של ראשונים (שאין בספריה) ולא של אחרונים.

התוכנית להו"ל את חדושי הבוטשאטשער בס' בפ"ע – מעולם לא התגשמה.

[אודות ההצעה השניה, להחליף כתבי-עת וקטלוגים, יסופר לקמן פרק ז. על ההצעה השלישית לסדר את כרטיסי ספר החסידים – לקמן בפרק הזה, אודות הספר תולדות חב"ד].

כנפי יונה מהדוב"ת

בתחלת כסלו תשמ"ה היתה מכירה פומבית (של חברת .w & .m .c). אחרי שבקרתי בתערוכה הקודמת למכרז, כתבתי בין השאר:

בספריה כאן ישנו כת"י הס' כנפי יונה, עם הגהות מרובות עה"ג. מצורת ההגהות נראה שהם של המחבר בעצמו. בסופו רשיון הצנזור משנת ש"ס, שהיא תקופת המחבר הרמ"ע מפאנו.

במכרז יומכר כת"י נוסף של הס' כנפי יונה, גם הוא עם הגהות מרובות של המחבר עה"ג וגם הוא ברשיון הצנזור משנת ש"ס (מקוים לקבל תמורתו כ-\$000.02).

לאחר העיון נראה שמחבר הגיה את הספר כמה פעמים, ולאחר שהעתיקו הסופר מחדש הגיהו שוב המחבר.

ההגהות שבכ"י הנמכר נכללו בכת"י הסופר שבספריה ובנוסח הנדפס, ואילו ההגהות של המחבר שבכ"י שבספרי לא נכנסו לנוסח הנדפס; היינו שהנדפס הוא מהדו"ק, ומהדו"ב הנמצא בספריה עדיין לא נדפס.

הרבי הכ"מ השיב:

עפ"ז? כדאי להו"ל (בעיבוד המתאים) במשך הזמן.

* * *

התחלתי במסירת העבודה להרה"ת ר' דוד שי' אולידורט, שהכין סקירה כללית שנדפסה בקובץ יגדיל תורה חוברת סב סימן יח.

כשהכנסתי את עלי ההגהה, הרבה הרבי הכ"מ להגיהו, בתיקוני לשון וטעיות דפוס, וכתב, שהמאמר נכתב:

בסגנון הדורש ביאור.

ואשר לכן כדאי:

להחליף.

במאמר נזכרה החברה שארגנה את המכירה הפומבית "קריסטיס" והרבי הכ"מ כתב ע"ז:

להחליף בסימן אחר.

ולכן נדפסה שם החברה: .w & .m .c

* * *

אח"כ הוסיף לדברים האלו ר' יוסף אביבי בחוברת סד סימן נו, וכשהכנסתי את עלי ההגהה כתב הרבי הכ"מ:

המו"ל הס' ע"פ כת"י שבכאן, כמדובר מאז?

על כך השבתי:

חלק גדול הימנו כבר נעתק (מכתיבה איטלקית) ע"י הרה"ת ר' דוד שי' אולידורט. אך בדבר עריכת הציונים וההשוואות אליו, נתעוררו כמה ספיקות - לאחר מאמרו של אביבי:

הוא מציין לעריכה רביעית של הספר כנפי יונה, שבו חילקו לכמה ספרים ... ובהם מצוין אצל כל קטע אם הוא העתק מכתבי האריז"ל, אם הוא העתק מכתבי הר"י סרוג או מה שהוא כתב בעצמו ... [יהיה צורך] להשיג את צילומי כתה"י המפוזרות בכמה וכמה ספריות בעולם ולאח"ז להשוות אליהם.

הרבי הכ"מ לא השיב על זה, וכנראה שקיבל הדברים, וכתבתי אז עוד מאמר בנושא הזה בקובץ יגדיל תורה חוברת סה סימן סו.

שלחן ערוך רבנו הזקן

בשלהי חורף תשמ"ה עמדו להדפיס את שלחן ערוך רבנו הזקן. כתבתי אז לרבי הכ"מ:

בקשר לשו"ע אדמו"ר הזקן הנדפס עתה, אולי כדאי להוסיף:

(א) לוח התיקון לשו"ע, הנדפס עד עתה בס' מ"מ וציונים, שלכאורה מתאים יותר שיודפס על אתר בסוף כל כרך משו"ע אדה"ז.

(ב) ביגדיל תורה ח"א נדפס לוח השוואה לשו"ע אדה"ז כתי"י ... [ועוד כמה הוספות שאלתי אם כדאי להוסיפן].

הרבי הכ"מ הדגיש את המלה "להוסיף", ובמה שכתבתי "לוח התיקון לשו"ע", הוסיף: "ובה"ני".

ועה"ג כתב:

ועפ"ז יש להדפיס ג"כ ברה"נ (עם המ"מ).

[לא זכורה לי השתלשלות הדברים, אולם לסדר ברכות הנהנין נוסף רק לוח התיקון הנדפס בס' מראי מקומות וציונים, אבל לא המ"מ עצמן, כמו שהמ"מ לכל השו"ע לא נדפס אז].

באותה פתקה כתבתי גם:

כדי להקל על המעיין, אולי כדאי לברר מכל הנ"ל לוח התיקון אחד, תיקונים אלו שנראים להיות נכונים (שגם לוח התיקון הראשון הנ"ל, בחלקו, הוא השוואה לדפוס ראשון, שלא תמיד הוא הנכון) ותוכני. אך זה דורש עבודה מרובה שלא יוכל להיות מוכן לעת הדפסת השו"ע המקווה.

והרבי הכ"מ השיב:

א"כ לא לעכב ההו"ל.

בין ההוספות ששאלתי אם כדאי להוסיף, היו גם ההשלמות ע"פ כתי"י שנדפסו בקובץ יגדיל תורה, כדלעיל פרק ב, והרבי הכ"מ השיב:

בהוספה לבסוף.

מכך למדתי שאת לוח התיקון יש מקום להדפיס גם על הגליון.

כשהכנסתי את הפתח דבר, ופירטתי את ההוספות שנכנסו בהוצאה זו, כולל לוח התיקון שנוסף בכל כרך, העיר ע"ז הרבי הכ"מ:

בסופו? בשוה"ג?

גם מכך למדתי שהיה מקום להדפיסו בשולי הגליון. אלא שלא אסתייע מילתא לזה אז.

הרבי הכ"מ הרבה לתקן אז את סגנון הפתח דבר, וכתב:

כדאי שימצא מגי' (קודם שיו"ל) (הגהתי רק ע"א).

ואודות הזירוז בהוצאה לאור כתב:

להשתדל ביותר (שלא ע"ח האיכות, כפשוט) שיוכלו ללמוד בס' ברוכים לפני חה"ש.

שאלות ותשובות אדמו"ר הזקן

בב' תמוז תשמ"ו כתבתי:

מעט מאד הם המעינים בשו"ת אדמו"ר הזקן. הסיבות העיקריות: (א) שלא נדפס בספר בפ"ע, רק בתור נספח לשו"ע. (ב) נדפס באותיות קטנות ביותר הקשים לקריאה. (ג) נכתב בקיצור גדול ונדפס בלי ציונים והערות. האם כדאי להו"ל מחדש בספר בפ"ע באותיות רגילות עם ציונים והערות בשוה"ג. ויתוסף גם כל מה שנכתב מאתו ומשמו במקומות אחרים.

באותה שעה לא ידעתי שהרה"ת הרב לוי שיי ביסטריצקי כבר שאל על כך וקיבל מענה לערוך ספר כזה. וכאשר הרבי הכ"מ קיבל את המכתב שלי בנידון, הדגיש את המלים "כדאי להו"ל וכו'" והוסיף:

ויעורר עד"ז את אלה שכבר התחילו בזה וגם הו"ל מ"מ וכו'.

הספר הנ"ל נערך במתכונת האמורה לעיל, ונדפס בחורף תשמ"ח, ועזרתי לו במה שיכלתי.

סידור תורה אור

בשנת תשמ"ו הוכנה לדפוס הוצאה חדשה של הסידור תורה אור, עסקו בזה הרה"ת ר' יהושע שיי דובראווסקי והרה"ת ר' טובי שיי זילברשטרום. בקיץ תשמ"ו כשנתבקשתי לסיים ההכנה לדפוס, צרפתי מספר הוספות, וכתבתי בבי' תמוז: "מצו"ב צילום ההוספות לסידור תורה אור, שצרפתי לפענ"ד, וכן פתח דבר".

במשך קרוב לשנה לא היה מענה. בחודש אייר תשמ"ז השיב הרבי הכ"מ:

להוסיף כל המתאים – ממה שנתחדש מזמן (בי' תמוז ה'תשמ"ו).

להו"ל בהקדם האפשרי (עכ"פ – שיוכלו להתפלל בו (מכורד) בחה"ש).

* * *

בתחלת הסידור באים "מפתחות לדרך החיים", "מפתחות להלכות קריאת התורה" ו"המעלות שבסידור תורה אור". בתחלה לא כתבתי ע"י מי נערכו, כי כל אלו נערכו על ידי העורך של הסידור, הרה"ג והרה"ח וכו' הרב אברהם דוד לאוואוט. וכשהכנסתי את עלי ההגהה, העיר הרבי הכ"מ:

לציין בשוליים מי כתב הנ"ל.

את המפתחות הכללי לסידור הכנסתי אחרי המפתחות הנזכרים, והרבי הכ"מ העיר:

אולי צ"ל קודם לכהנ"ל.

תולדות חב"ד בארה"ק, בארה"ב וברוסיה הסובייטית

הדבר התחיל בסיון תשד"מ, כאשר הכנסתי את עלי ההגהה של אגרות-קודש אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע ח"י, כתב אלי הרבי הכ"מ:

כיון שזהו כרך החותם, כדאי להוסיף בסופו (נוסף על המכ' שהגיעו בינתיים – באם הגיעו) הרשימות שמסר הרח"ל שיי' דהמקומות ברוסיה שפעלו שם וכו' – בצירוף שמות העסקנים שעל אתר וכו' – בהדגשה בהכותרת דהעמוד, שזהו בהיותו שם לפני כיותר מיובל שנים.

לפועל היה מספיק באגרות המילואים "שהגיעו בינתיים" לשני כרכים נוספים, ונדפסו בשנת תשמ"ה. ואודות רשימות הפעילות ברוסיה כתבתי בדי' מנ"א:

בימים האחרונים בדקתי את הארכיונים שבספריה לראות מה נמצא מהחומר על רוסיה. יכולות להיות בזה כמה הצעות אם לעבד חלק מהחומר בתור מבוא ונספחים לכרך המילואים של האגרות-קודש, או לערוך מהנ"ל כרך בפ"ע על חב"ד ברוסיה, או אולי כמה כרכים.

הרבי הכ"מ הדגיש את האפשרות השניה "לערוך מהנ"ל כרך בפ"ע על חב"ד ברוסיה", והוסיף:

באם אפשר באופן דשלילת אפילו חשש היזק לבנ"י שיי' דשם – באם חשש לא להדפיסו רק להכין.

מלאכת ריכוז החומר, העריכה וההכנה לדפוס נתפרסה על פני תקופה של חמש שנים, ונדפס הספר באביב תשמ"ט. וכבר לפני כן נדפסו הכרכים תולדות חב"ד בארה"ק ובארה"ב, כדלקמן:

בבדר"ח אייר תשמ"ה כתבתי:

מצו"ב הספר על רוסיה, המוכן מצדי לדפוס. האם למסרו לסדר בדפוס?

הרבי הכ"מ מסר עוד חומר הקשור לספר, וכתב:

מפני הרדיפות כו' שם בערי השדה – כדאי לעכב הו"ל לעת מתאימה יותר.

באם לא נכנס בהנ"ל – המצו"ב, כדאי לנצל העיכוב כדי להכניס ג"ז (בהוספה?).

בשעה שאני עסקתי בעריכת החומר על תולדות חב"ד ברוסיה, עסק הסופר קרנצלר שיי' בריכוז חומר על תולדות חב"ד בארה"ב באנגלית, והרבי הכ"מ עודד מאד את העבודה הזאת. הרב חדקוב ביקשני לעזור לו בחומר, ונתתי

מכל מה שהיה בספריה. הרה"ת ר' גבריאל שי' שפירא נסע לצורך זה לספריות וצילם חומר שמצא בעתונות התקופה ההיא. בשלהי תשד"מ החליט מר קרנצלר שעבודה זו קשה מדאי עבורו, ומסר לידי את החומר שבידו.

בכ"א סיון תשמ"ה שאלתי:

האם כדאי שאכין לדפוס ספר "תולדות חב"ד בארה"ב" – כעין זה שהכנתי על רוסיה? והרבי הכ"מ השיב:

אבל יברר מתחלה אצל הרחמ"א שי', הכותב קרנצלר שי' עד"ז באנגלית.

השבתי שקרנצלר החזיר לי את כל החומר לפני שנה לערך.

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים "כל החומר" ושאל "פירוטו?". והוסיף לכתוב:

טעם הסודיות בזה ע"ע!?

סקרתי את החומר וקורות הדברים, והרבי הכ"מ השיב:

ימצא המקורבים ויכולים להשפיע על העו"ד יקותיאל שי' קראמער (יכול לברר ע"י הרמ"פ שי' הכהן והררי"ו שי' הלוי) ע"ד הארכיון דחב"ד שברשות משפחת קראמער.

כלומר, משפחת קראמער עמדו בראש "אגודת חסידי חב"ד" בתקופה שלפני בוא כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע לארה"ב, ובידם היה ארכיון אגוח"ח. מבינם נשאר באותה שעה בחיים רק העו"ד מר יקותיאל, שאצלו צריך לברר היכן הארכיון, וזה אפשר לברר ע"י הרמ"פ כ"ץ, וע"י הר"י שי' וויינברג.

לפועל השיבו שהארכיון לא נשמר.

בו' אדי"ש תשמ"ו כתבתי:

אחרי שסיימתי את עריכת שני הספרים: (א) תולדות חב"ד ברוסיה הסוביטית. (ב) תולדות חב"ד בארצות הברית, האם כדאי שאתחיל ללקט חומר לספר "תולדות חב"ד בארץ הקודש? ... האם כדאי שאסדר את כרטיסי "ספר החסידים" לפי השמות, שמהם יש להוציא חומר רב לספרי התולדות הנ"ל.

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים: כדאי שאתחיל ... כדאי שאסדר ...

* * *

ספר החסידים, הם כרטיסים שכל חסיד התבקש למלאות משנת תשכ"ג ואילך, שנת לידתו, שם הוריו, שנת לימודו בתומכי תמימים ועוד.

בתמוז תשד"מ כתב לי הרבי הכ"מ, לתת:

הצעה איך לנצל השאלונים שנתקבלו לס' החסידים.

והשבתי, שאילו היו מסודרים לפי א"ב והיו מונחים בספריה בודאי הי' בא לתועלת רב בכל מקום שפוגשים שמות באגרות וכיו"ב, וצריך לברר פרטים אודותיו.

וזהו שכתבתי שאולי כדאי שאסדרם באופן הנ"ל. קבלתי את הכרטיס, שהוצאתי ממנה ידיעות רבות בקשר לתולדות חב"ד.

* * *

בכ"ו תמוז תשמ"ו כתבתי:

ברצוני לנסוע לאה"ק ... בהיותי שם אקציב שבוע אחד לבדוק בארכיונים שבספריית ירושלים ובאוספים פרטיים – החומר השייך לעבודתי, בעיקר לעריכת הספר "תולדות חב"ד בארץ הקודש".

הרבי הכ"מ השיב:

באם בהסכמת הרחמ"א ח שי' [חדקוב], בהסכמת זוג' תי'.

בד' שבט תשמ"ז כתבתי:

בעת ביקורי בארה"ק בקיץ העבר, הבאתי משם אלפי צילומים ומסמכים בקשר לספר תולדות חב"ד בארה"ק ומאות - בקשר לספר תולדות חב"ד ברוסיה ... האם הגיע הזמן לסיים את עריכת ומסירה לדפוס של הספר תולדות חב"ד ברוסיה?

והרבי הכ"מ השיב "צ"ע".

עוד שאלתי אם להתחיל את עריכת הספר תולדות חב"ד בארה"ק, או אולי להקדים את סידור כרטיסי ספר החסידים.

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים: "עריכת הספר תולדות חב"ד בארה"ק ... סידור כרטיסי ספר החסידים" וכתב:

קדימה לשני אלה (בב"א?).

כלומר שבזה משאיר לי את האפשרות לעשות את שניהם בבת אחת, או להקדים אחד מהם על פני חבירו.

ביו"ד מ"ח תשמ"ח כתבתי אודות הספר תולדות חב"ד ברוסיה הסובייטית:

כשמעתי היום ברדיו על נאומו הארוך של גורבאצ'וב, על פשעיו הנוראים של סטלין ימ"ש, ואשר "צריכים לכתוב מחדש את ההסטוריה ולתקן המעוות" ... האם עתה הוא הזמן המתאים למסרו לדפוס?

והרבי הכ"מ השיב:

ח. עדיין לא הגיע.

האות "ח" פירושה שהמענה הוא חשאי.

* * *

בחודש אדר תשמ"ח נתקבל האישור ונדפס הספר תולדות חב"ד בארה"ב.

ביום ועש"ק פ' אחו"ק תשמ"ח כתבתי:

מצו"ב עלי ההגהה של הספר "תולדות חב"ד בארץ הקודש" שסיימתי את עריכתו (מלבד המפתחות, שאני עדיין צריך לעשות).

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים "שאני עדיין צריך לעשות" וכתב:

תיכף לגמרם (בזריזות). בטח – יו"ל בזריזות.

עוד שאלתי אז:

לעריכת הספר הזה עברתי על כל החומר שהיה בהישג ידי, אמנם יש בירושלים, במכון בן צבי, 8 כרכי אגרות הפקוא"מ מאמשטרדם שעדיין לא נתפרסמו. האגרות הן מבין השנים תק"צ-תרכ"ז, ויש לשער שיש שם חומר רב הקשור לתולדות חב"ד בארה"ק, ועדיין לא ראיתם.

השתדלתי זה כמה, להשיג צילום מכרכים אלו ולא הסכימו לתת, רק זאת, שאוכל לבוא לשם, לעיין בהם ולהעתיק מהם את הדרוש לי. האם כדאי לערוך נסיעה מיוחדת לאה"ק לצורך זה? או לחכות עד שתהיה סיבה נוספת לנסיעה לאה"ק ואז לבדוק גם זאת? או להסתפק בחומר שנכנס לספר הזה עד עתה ולהו"ל כך, מיד כעת?!

והרבי הכ"מ השיב:

במקום להכנס לגבולו של מהר"ש שי' סופר "הגיוני" יותר להתדבר אתו.

דומני שהסתפקתי אז אם הכוונה לר' שמואל שי' שניאורסאהן, שעסק בשנים שעברו בחיפוש מסמכים הקשורים לתולדות חב"ד בארה"ק, ועבודתו עזרה לי הרבה בעריכה. או שהכוונה לר' שמואל גור, שעסק הרבה בחקר המשפחות, כולל משפחות חב"ד.

בכל אופן השתדלתי ולא הצלחתי להשיג יותר חומר מפנקסי הפקוא"מ, ובחודש אייר נדפס הספר.

* * *

ביום ועש"ק לך תשמ"ט כתבתי:

בזמן הפנוי שהיה לי בחדשים האחרונים, סיימתי את עריכת הספר "תולדות חב"ד ברוסיה הסובייטית", האם למסרו לדפוס?

והרבי הכ"מ השיב:

מוקדם (מפני המצב שם).

בשלהי החורף שלח אלי הרבי הכ"מ את עלי ההגהה של הספר, ושאל:

ההו"ל!

עניתי שעדיין לא. הרבי הכ"מ הורה להדפיסו, ונדפס בחודש ניסן.

* * *

כשהכנסתי את הפתח דבר, שבו נזכר שראיינתי כמאה מאנשי חב"ד שחיו ברוסיה במשך התקופה ההיא, תיקן הרבי הכ"מ והוסיף:

לפני כמה שנים (רואיינו כו').

ספר המאמרים תר"פ-תרפ"ג

בכ"ד טבת תשמ"ו כתבתי:

התמים מנחם מענדל שיי איידעלמאן סיים לאסוף ולסדר לדפוס את מאמרי השנים תר"פ-תרפ"ג.

אמנם מתוך 621 המאמרים שנאמרו בשנים אלו, ע"פ רשימת מאמרי אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע, נמצאו לע"ע רק 73 מאמרים.

ברשימה הנ"ל נראה שנרשמה מתוך גוכתי"ק.

האם למסור לדפוס מה שיש לע"ע תח"י, או לחכות עד שיתברר היכן שאר המאמרים?

והרבי הכ"מ השיב:

(לחכות) זמן קצר (באופן שיוכלו להו"ל ליי"ש [ליו"ד שבט]) ויברר (טלפונית) במקומות שאפשר ישנם כו'.

לפועל נמצאו עוד מאמרים, ונדפסו בשני כרכים, בכרך הראשון מאמרי תר"פ-תרפ"א ובו 23 מאמרים ובכרך השני מאמרי תרפ"ב-ג ובו 32 מאמרים.

דרך אמונה לר"מ ו' גבאי

בהמשך למשפט הספרים, שנכתב עליו לקמן פרק ו, פסק-הדין, הערעור, ופסק-הדין של בית-המשפט-לערעורים, הוחזרו הספרים בבי' כסלו תשמ"ח.

באותו יום נסע הרבי הכ"מ לאוהל של כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע. לפני הנסיעה ביקש שיביאו לו לשם אחדים מהספרים שהוחזרו. למחרת בבוקר, בחר הרבי הכ"מ באחד משלושת הספרים שהובאו לו – הוא הספר "דרך אמונה" לר"מ ו' גבאי - והורה להזדרז ולהכינו לדפוס. בפתקה המצורפת לספר כתב:

בדפוס ירושלים (צילום ורשא) שינו והשמיטו.

להדפיס מפדובא (למברג) באם אין דקושטא.

להוסיף מ"מ, בעיקר לזוהר ותקו"ז.

למחרת כתבתי:

מסרתי לדפוס את הספר "דרך אמונה" לר' מאיר ו' גבאי. את עריכת המ"מ מסרתי לר' אלכסנדר זיסקינד שיי פיקרסקי ור' אליהו שיי מטוסוב.

מצו"ב עלי ההגהה של הספר. הסידור בדפוס הוא ע"פ דפוס פאדוה שכ"ג, שהוא מקור כל ההוצאות המצויות. אמנם נודע שכבר לפני"ז בשנת ש"כ נדפס הספר בקושטא, ע"פ שני דפים, השער וההקדמה, שתוארו בספרי הביבליוגרפיה, אך לא נודע ממנו עתה שום טופס.

והרבי הכ"מ השיב:

(לא נודע ממנו עתה שום טופס) וגם מה נדפס בפועל, נוסף על ב' ע' הנ"ל.

ומהקדמת המו"ל דפדובה – ברור שלא נודע כלל שישנו, וגם לא להחיד"א וכיו"ב.

פשוט לומר שהי' קס"ד להו"ל כת"י ולא בא לפועל, מאשר לומר שהו"ל כו"כ טופסים וכולם נעלמו! וללא זכרון כלל!

* * *

עוד כתבתי באותה פתקה:

בקשר להוראה להכין לו הקדמה. ניסיתי לעיין קצת מסביב לספר זה, ולע"ע נראה הענין לא ברור :
בהוצאת ברלין (ובהוצאת ווארשא) נדפס בתחלתו "פיי עשר ספירות ע"ד שו"ת" מהמקובל רבינו עזריאל רבו
של הרמב"ן, שעליו בונה ר"מ ׳ גבאי את ספרו דרך אמונה ומרבה להעתיק ממנו.
והפלא בזה הוא שסגנון לשון השאלות בפירוש הנ"ל שוה כמעט ללשון שאלות ר' יוסף הלוי מאת ר"מ ׳ גבאי.
והאיך זה יתכן שר' יוסף העתיק את כל השאלות מפירוש ר' עזריאל הנ"ל ושלח אותן בלשון אל ר"מ ׳ גבאי.
וא"א לומר שכל השאלות האלו רשם ר"מ ׳ גבאי בעצמו (תחת השם של ר' יוסף הלוי), כדי להשיב עליהם את
התשובות (כעין השאלות של תרומת הדשן), שהרי בלשון השאלה יש תוארים עצומים על המחבר, ואיך אפשר
שיכתוב זה על עצמו?
והרבי הכ"מ השיב :

!! מובן בפשטות לגמרי – מה חסר לברור !!

**בספר מובאים דברי ר' עזריאל בהקדמת וז"ל – שעפ"ז מובן שכל השאר הוא דהמחבר (או דמקור אחר שמציינו
– ובפירוש).**

ועל מה שכתבתי : "וא"א לומר כו"ו הוסיף :

כי זהו היפך הפשוט לגמרי.

שוב שאלתי :

א) האם להוסיף בסוף הספר את פי' ר' עזריאל.

ב) האם לכתוב בהקדמה את פרשת הדבר שהביאה להדפסת הספר.

והרבי הכ"מ השיב על שתי השאלות :

לא.

* * *

כשהכנסתי את עלי ההגהה של הספר, שסודר באותיות רש"י, הורה הרבי הכ"מ לשנותן לאותיות מרובעות.
הרבי הכ"מ הרבה לזרו את ההתעסקות בדבר, כדי שיצא לאור ויוכלו ללמוד בו בסמיכות לזמן החזרת
הספרים. וכל כמה שעות ביקש לשמוע דיווח מהתקדמות העבודה.
באותו יום הכנסתי עלי הגהה מתוקנות, בצירוף פתח דבר. לא הספקנו להכינו בזמן, והרבי הכ"מ ביקש שיביאוהו
אליו בערב לביתו, ובמשך הלילה הגיהו שוב.

* * *

בפתח דבר כתבתי, עפ"י המענה הנזכר :

עפ"ז יש מקום לומר שהי' קס"ד להו"ל כת"י ולא בא לפועל, שלא נדפסו אלא שני הדפים הראשונים.

והרבי הכ"מ תיקן :

**עפ"ז נראה לומר שהי' קס"ד להו"ל כת"י הספר ולא בא לפועל, ולא נדפסו אלא שני דפים שאינם מגוף הספר
ולא מהמחבר, כ"א של המדפיס.**

עוד כתבתי בפתח דבר :

שני ספריו הראשונים של המחבר "תולעת יעקב" ו"עבודת הקודש" מובאים במקומות אין ספור בדא"ח. הספר
השלישי שלפנינו "דרך אמונה" מובא לפחות בשני מקומות בס' דרך אמונה הוא ס' החקירה לכ"ק אדמו"ר
ה"צמח צדק" דפים ת, א. כו, א.

והרבי הכ"מ תיקן :

**שני ספריו הראשונים של המחבר "תולעת יעקב" ו"עבודת הקודש" מובאים במקומות רבים בספרי כ"ק
אדמו"ר הצ"צ. הספר שלפנינו "דרך אמונה" מצאנו לע"ע בספרי הצ"צ בס' דרך אמונה הוא ס' החקירה דפים
ח, א. כו, א.**

ועוד במקומות רבים הגיה בפתח דבר.

* * *

מחמת הזריזות שבדבר, הכנסתי טופס נוסף של הפתח דבר, לפני שקבלתי את התיקונים שעל הטופס הראשון. כשראה הרבי הכ"מ שעדיין לא תוקן, הדגיש את המלים "על פי הוראת" שבתחלתו, וכתב:

עפ"ז – לשנות בהנ"ל מתאים להערותי.

* * *

מחמת הזריזות לא היה אפשר לדייק כ"כ בכתוב, וספר הזוהר נכתב לפני "זהר". והרבי הכ"מ העיר על זה:

"זהר" צ"ל בכהנ"ל בשוה. קדימה "זוהר" בוא"ו.

* * *

בה' כסלו, נדפס הספר, נכרך ונמכר, כדי שיוכלו ללמוד בו באותו יום, ובהתוועדות הבאה בש"פ ויצא דיבר כ"ק אדמו"ר הכ"מ שיחה מיוחדת בקשר לספר הזה, ובה אמר בין השאר:

ספר "דרך אמונה" ("להמקובל האלקי רבנו מאיר בן גבאי"), שנדפס זה-עתה בהוצאה מחודשת, ובהוספת מראי מקומות כו' - לאחר שהגיע בהשגחה פרטית ביום שני דפי ויצא, ותיכף ומיד הדפיסוהו באופן של זריזות, כדי שיוכלו ללמוד בו בהקדם האפשרי, ולהפיצו חוצה כו' ... ויה"ר, והעיקר, שהדפסת הספר "דרך אמונה", והתחלת הלימוד בו עתה, יביאו לידי תוספת התעוררות בלימוד פנימיות התורה, כפי שנתבארה באופן של הבנה והשגה עד לשכל אנושי ע"י תורת חסידות חב"ד.

ספריית ליובאוויטש

ביום ועש"ק לך תשמ"ט כתבתי:

בסדרת "תולדות חב"ד" אולי כדאי להכין כרך על תולדות הספריה בחב"ד, במשך הדורות [מובן ופשוט שהמדובר הוא רק להכינו עתה, ולא לפרסמו עד שתסתיים פרשת הספריה כאן וברוסיה]. האם כדאי להתחיל לעסוק בריכוז ועריכת החומר הזה?

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים "להתחיל לעסוק בריכוז ועריכת החומר הזה". ערכתני אותו בזמן הפנוי שהיה לי במשך השנים תשמ"ט-תשנ"ג, שאז יצא לאור.

פרק ה

עריכת מאמרים וקונטרסים

נרות שבת קודש

בשיחה שאמר הרבי הכ"מ בכ"ד אלול תשל"ד לפני הנשים הפעילות בתמיכת ישיבת תומכי תמימים ובית רבקה, יצא הרבי הכ"מ בקריאה מיוחדת, אשר כל בנות ישראל שבכל מקום, תשתדלנה במיוחד בקיום מצות הדלקת נרות שבת קודש, וגם הבנות שלפני עונת הנשואין, מתחיל מגיל חינוך.

ברוב ההתוועדויות שבחדשים הקרובים הרבה הרבי הכ"מ לעורר ולעודד את המבצע החדש הזה.

היו כמה רבנים שכתבו לרבי הכ"מ, שיש לדעתם חשש על פי ההלכה כאשר הבנות מדליקות בעצמן בבית בברכה. הרבי הכ"מ השיב לרבנים אלו, ובנוסף לכך, הודיע ע"י המזכירות אל חברי הכולל, להשתדל לברר הלכה זו על בוריה, איך שאין בזה שום חששות בהלכה.

עריכה זו הוטלה עלי ע"י חברי הכולל, והרבי הכ"מ הורה שהקונטרס יצא לאור באופן פרטי ושיושלח לרבנים ומוסדות חנוך לבנות.

בסוף הקונטרס כתבתי בקיצור אודות שקיעה הנראית הנהוגה ואודות השקיעה האמתית לשיטת רבנו הזקן. ואחרי שיצא הקונטרס לאור בררתי הלכה זו לאשורה. כשכתבתי על כך לרבי הכ"מ, הואיל לכתוב לי:

קודם הגמר –

יענין בס' הד"ר לוי שי' שהו"ל כאן לפני שנים אחדים (מת' "חיים ברלין" לפנים) – שלחו לספרי' שלי – וכן בס' להרב מבלטימור שי' עדכ"ז (איני זוכר בדיוק שמו - אבל הו"ל לפני שנים אחדות ושלח כל החלקים).

הס' של הד"ר לוי הוא ס' זמני היום בהלכה, להרב ד"ר יהודה לוי. והס' להרב מבלטימור הוא כנראה הס' תנובת שדה להרב שמואל דוד סיגל. בשני הספרים האלו דנתי בקוני נש"ק ח"ב.

הערות מהרא"י רבלין

בקיץ תשל"ו הובא לידי ספר שלחן ערוך אדמו"ר הזקן הלכות פסח דפוס הראשון (שקלאוו, תקע"ד), ובו הערות על גליון הספר. לאחר הבדיקה נתברר שהם הגהותיו של הגאון ר' אלי יוסף רבלין, מח"ס אוהלי יוסף. כתבתי על כך לרבי הכ"מ ושאלתי אם כדאי להו"ל. הרבי הכ"מ השיב שכדאי, והוסיף:

להוסיף: הוכחות להנ"ל. פאקסימיליע מא' העמודים. רשימת ספריו שנדפסו (כולל הנדפס באה"ק בשנים האחרונות – טופס נמצא כאן). אולי להשוות עם ההערות (האחרים) שכבר הו"ל.

עשיתי כך והכנסתי את המבוא שהכנתי אל הרבי הכ"מ, שהואיל לכתוב לי:

לברר: כמדומה (1) שביקר בליוב' (מירות"ו). (2) שהי' גם חבר הבי"ד בירות"ו. (3) ס' הנדפס בירו' תשל"ג – הוא בהוספות (לפרטן).

ור"ל, שהספר אוהלי יוסף הנדפס לראשונה בירושלים תרכ"ח, ובשנית בירושלים תשל"ג, הנה בהוצאה השניה הנ"ל יש הוספות, וכדאי לפרטן במבוא. כך עשיתי והדפסתי הקונטרס בתמוז תשל"ו.

בחודש שבט תשל"ט שלח לי ידידי הרה"ת ר' יהושע שי' מונדשיין, צילום כת"י מס. 198 שבספריית בר-אילן, חידושים לחיו"ד. אחרי רפרוף קל התברר שהוא העתק חדושי מהרא"י רבלין על יו"ד, שעדיין לא נדפס. הכנסתי את הצילום בצירוף תיאור, והרבי הכ"מ כתב לי ע"ז:

יש להנ"ל יורשים באה"ק (שהו"ל מספריו וכו') וצ"ל פס"ד רב ברור היש רשות וכו'.

בקשתי מר"י מונדשיין להשתדל בזה. הוא הצליח להשיג אישור להדפסה מהספריה, וכתב שבהזדמנות יתקשר ליורשים. שאלתי אם להמשיך להשתדל בזה, והרבי הכ"מ השיב "לא".

מקוה ע"ג מקוה

בקיץ תשל"ד כתבתי לרבי הכ"מ:

מצורף בזה ... תשובה למערערים בכשרותה של מקוה ע"ג מקוה, שחשבתי להשתדל להדפיס (באיזה אופן שיהי) לפני איזה חדשים. ולאחר המלכה עם איזה עסקנים הוחלט לא להכנס בויכוחים כו', כדי לא להגדיל המחלוקת.

הרבי הכ"מ השיב לי ע"ז:

נת' ת"ח ת"ח.

בחורף תשל"ה היו כאלה שיעצו לי להו"ל את הקונטרס הזה. כתבתי על כך שוב:

האם כדאי להו"ל בקונטרס בפ"ע, ולהשתדל שזה יגיע לרבנים שיש להם איזה שייכות לענין זה ... או אולי כדאי להדפיס זה בקובץ דברי תורה ח"ד.

הרבי הכ"מ השיב ע"ז:

כיון שלע"ע נשכח הנ"ל – אין כדאי לעורר מחדש.

כך נשאר אצלי קונטרס זה חתום 61 שנים. בחורף תשנ"א, היו כמה חיכוחים בנושא הזה בקשר לבניית מקוואות בארה"ק, והיו כמה שכתבו בנושא. חילקתי את הנושא לשנים, את חלק ההלכה פרסמתי ב"קובץ אהלי שם" חוב' ד ע' קז, וסקירה כללית בנושא ב"כפר חב"ד" גליון 414 עמ' 52.

תורת לוי יצחק

באחד מימי חודש שבט תשל"ט, בעת עריכת הקטלוג ע"י הרה"ת ר' יצחק שי' וילהלם, הבחין בילקוט שמעוני עם הגהות עה"ג בכת"י הרה"ק רבי לוי יצחק – אבי כ"ק אדמו"ר הכ"מ. ובו מונח גם גליון חידושים על מס' גטין, שעדיין לא נדפסו. הודעתי על כך לכ"ק אדמו"ר הכ"מ, והואיל להשיב:

ות"ח ת"ח וכו' – להו"ל ובהקדם.

כשהכנסתי את עלי ההגהה העיר הרבי הכ"מ על מה שהקוני מסתיים בהגהות לילקוט שמעוני המסתיימים בתיבות "שצריך ליירא בהם", ושאלתי:

כדי לסיים בדבר טוב וכו', האם להדפיס החי' למס' גטין לבסוף (ולשנות הפתח דבר בהתאם).

והרבי הכ"מ הדגיש את המלים "להדפיס החי' למס' גטין לבסוף" שבמכתבי, וכן נדפס.

* * *

כעבור שנתיים, בחוהמ"פ תשמ"א, נמסרו לידי חבילת עלים נפרדים, דרושי רבותינו. באותו יום הודעתני: מצוי"ב קוני השייך ל"תורת לוי יצחק" ע"מ גיטין, שעדיין לא נדפס. הנ"ל נמצא היום (אור ליום הולדתו) בין הדפים שנמסרו היום. והרבי הכ"מ השיב:

כדאי להו"ל בקונטרס בפ"ע ובזריזות, ובהזדמנות זו גם – לוח התיקון שערכו לס' הקודמים (חברי ועד השיחות? ויברר אצלם).
כך נדפס הקונטרס, יחד עם לוח התיקון, ועם עוד: תשובה, הודעת ב"ד ומכתב המלצה, שהביא הרבי הכ"מ מביתו בעת הכנת הקונטרס לדפוס.

* * *

בשלהי שבט תשמ"ג נמסרה לידי חבילת עלים נפרדים, שבהם נמצאו גם כתי"ק חידושיו ובאוריו לפורים ולתהלים. הודעתני על כך: המצוי"ב הי' בין הדברים שנמסרו לאחרונה מחדר קדשו. האם למסרו להדפיס לכבוד הפורים. והרבי הכ"מ השיב: **מהיר. להוסיף בשולים מ"מ וכו'.**

הכנתי מ"מ והכנסתי את עלי ההגהה. הרבי הכ"מ הגיה והוסיף מ"מ וציונים. ובפתח דבר הוסיף: **ומו"ל רשימה שנתגלתה ז"ע בחבילת כת"י שונים ובה א) בעניני פורים. ב) פירוש בתהלים (לה, כ"ז). הרשימה היא בנייר בן ד' עמודים.**

כאמור לעיל נדפס בתחלה בעניני פורים ואח"כ הפירוש בתהלים. אמנם הרבי הכ"מ כתב ע"ז:

מה קודם בגכת"י? (היש סברא 1) לחלק לשניים, 2) להקדים המאוחר?!

ובאשר לשמו של הקונטרס, כתבתי בתחלה "לקוטי לוי יצחק". והרבי הכ"מ כתב ע"ז:

ראיתי ז"ע שהו"ל הקודמים בשם תורת.

וכן נדפס הקונטרס בשם "תורת לוי יצחק". ושונה בו הסדר, ונדפס בתחלה הפירוש לתהלים ואח"כ הביאור בעניני פורים.

פס"ד הרב מוויטבסק

בקובץ יגדיל תורה חוברות יז-כא נדפס המשך פס"ד מרב בלתי מזוהה מתקופת כ"ק אדמו"ר ה"צמח צדק", בשם הרב מנחם נחום ארי' ליב מוויטבסק. והמעניין שבפס"ד האלו, שחלקים מהם נדפסו בטעות בסי' פס"ד על שם ה"צמח צדק".

כשהכנסתי את עלי ההגהה כתב אלי הרבי הכ"מ:

להוסיף בהערה בפנים כל הידיעות שישנן ע"ד הרב מוויטבסק.

כתבתי את כל הידיעות שיש בידינו, אמנם לא עלה בידי להגיע למשהו ברור, שלא מצאתי שם זה נזכר במקומות אחרים. כתבתי א"כ:

מצוי"ב הפרטים המעטים הידועים לנו אודות הרב מוויטבסק - שהכנסנו להערות דיגדיל תורה.

והרבי הכ"מ כתב שוב:

אולי יש אודותו גם בהס' אודות הרבנים ברוסיה (אהלי שם?), באנצילופדיא הרוסית וכו'.

כתבתי ע"ז:

חפשנו בכו"כ סוגי ספרים – כולל אהלי שם ואנציקלופדי' הרוסית (אהלי שם כולל רבנים מתקופה מאוחרת יותר), ולע"ע לא מצאנו שמו נזכר בשום מקור אחר ... האם להמשיך לחפש אודותיו בספרים – לפני ההו"ל דיגדיל תורה חוב' אד"ר.

והרבי הכ"מ השיב:

לא לעכב (ההו"ל דיגדיל תורה חוב' אד"ר). באם ימצאו עוד ידפיסו בקובצים הבע"ל. ישאלו "איווא"?

נסענו לספריית איווא, ולא מצאנו אודותיו כלום. ליקטנו את כל הידיעות שהיו לנו בחוב' יז הערה 41. חוב' יח הערה *6. חוב' יט הערה 41.

הגהות הצ"צ לשו"ע אדה"ז

באותם הימים רגיל הי' ר' חיים ליברמן לצלם דברים מעניינים מתוך כת"י שבאוסף כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע ולמוסרם לידי כ"ק אדמו"ר הכ"מ, בשעה שהיה נכנס ליחידות.

כשהדבר היה שייך לקובץ יגדיל תורה רגיל היה הרבי הכ"מ למוסרו עבורי, וכותב שנמסר ע"י הרח"ל (כנראה לא רצה לעורר את הנושא הכאוב של בעלות הספריה, ולכן היה מתייחס לזה רק כחומר שנמסר ע"י הרח"ל). כך היה גם בהערות הצ"צ לשו"ע אדה"ז, שכתב עליהם:

המצו"ב – באם לא נדפס ע"ע להכניסו במדור המתאים (ובהערות?).

ביכל אצל הרח"ל שי'.

ההערות עצמן כבר נדפסו בשער המילואים ח"א סי' יג, אבל על פי צילום המקור שנמסר נראה יותר שקטעים אלו לא נכתבו ע"י הצ"צ, אלא ע"י שואל ששאל אצל הצ"צ, ורשם בשוה"ג את הכתובת שלו: "אדרס. לה"ה המופלא ומופלג מו"ה דוד גיטמעד מ"ץ דק האיסיין. על רוסעס ...", כדי לשלוח אליו תשובה.

כתבתי על כך בהערה. והרבי הכ"מ העיר ע"ז:

לברר בהוספות לשו"ע או"ח דאדה"ז – שמשם נדפסו לשה"מ, אולי מצויין שם מקור הנ"ל.

בדקתי, ולא רשום שם המקור, עיבדתי מחדש את ההערה, והוספתי שאין מזה הוכחה ברורה, כי יכול להיות שהמעתיק של ההערות האלו רשם לעצמו את הכתובת של הר"ד מהאיסיין.

הרבי הכ"מ לא קיבל את הפירכה הזאת, וכתב על דברי אלה:

לתכלית מה? ובפירוט תוארים? ובב' לשונות?

ועוד הגיה והעיר בכמה מקומות בהערתי. תקנתי את ההערה ע"פ ההגהות; השארתי את הראיה הנ"ל בתוקפה, שאין אלו הערות של הצמח צדק, והדפסתיה בקובץ יגדיל תורה חוב' כ סי' פח.

* * *

גם בחוב' כג סי' קל הדפסתי מהעתק שמסר הרבי הכ"מ, ורשם עליו:

לא נודע למי

ביכל אצל הרח"ל שי'.

הנוסח להדליק נר של שבת "קודש"

בירחון "אור תורה" טבת-שבט תשל"ח, דן הרב אפרים גרינבלט בדיוק הנוסח הזה, ומעורר בזה איזה חששות. הרבי הכ"מ הורה לי להשיב על חששותיו. הכנתי מאמר בבירור הנושא והכנסתי.

בהמשך הבירור הבאתי מה שנכתב בספר אחד, שהנוסח הזה מקורו מסידורו של רבנו הזקן, וכתבתי על דבריו "ובאמת טעות הוא בידם, כי נוסח זה נדפס לראשונה בסידור תהלת ה' וסידור תורה אור הנדפס בשנת תש"א בארה"ב, והוא ע"פ מנהג חב"ד בדורות האחרונים, ולמה יחסו זה לסידורו של רבנו הזקן".

הרבי הכ"מ הרבה להשיב על השורה הזאת. במה שכתבתי "למה יחסו זה לסידורו של רבנו הזקן" כתב:

אין (נוסח) ברכות אלו בכלל – ומה ראיה משם?!

על מה שכתבתי שנוסח זה נדפס לראשונה בסידור ... תש"א, כתב:

חוששני שאין ידוע לו כלל שהברכות נמצאו בקרבן מנחה וכיו"ב. ומהו החפזון לכתוב ובודאות – באם אין ידוע לו?!! כמה סידורי חב"ד בדק?

ועל מה שכתבתי שהוא רק מנהג חב"ד בדורות האחרונים, כתב:

!!! מי לדעתך בדורות האחרונים יכול לחדש כזה בחב"ד – באם הרבנית דאדה"ז נהגה אחרת?!

תיקנתי לפי זה את המאמר, והכנסתי, ותיקן פעם נוספת. וכשהבאתי מדברי כ"ק אדמו"ר הכ"מ, שזהו הנוסח המובא בסידור תורה אור שנדפס בשנת תש"א, הוסיף:

היינו בימי נשיאות ובמחיצתו של כ"ק מו"ח שלו אדמו"ר (מהורייץ) נ"ע.

ובסוף תיקן והוסיף:

אבל מ"ש שכ"ה בסידור רבנו הזקן – כפשוטו היינו שהדפיסו אדה"ז, הנה אדה"ז בסידורו לא הכניס בכלל נוסח ברכות אלו ואולי כוונתם סידורים שע"פ נוסח אדה"ז.

כתבתי שבדקתי כמה סידורי חב"ד שנדפסו לפני תשי"א ולא מצאתי בהם נוסח ברכות אלו, והשיב לי ע"ז:

איזה מהם בדק? היודע שיש כו"ב: אור המאיר, עזרא וכו' וכו'? נוסף על קרבן מנחה הנ"ל (שגם בו אינו מציין השנה וכו'). אפילו הס' העוסקים בנוסח ברכה זו ונמצאים בספרי' - אין יודע אודותם!!

כנראה אין לו חוש בכהנ"ל ואין נלמד בחפזון. וידפיס בנוסח הנ"ל (כי יותר לא אג'י בזה, ואין עניני להג'י כו', ובפרט בענינים פשוטים לכל העוסקים בבירור נוסחאות. ואין כאו"א מחוייב שיהי' לו חוש בכזה - וגם הוא בתוכם, כנראה.

וכן אמנם נדפס בירחון "אור תורה" גליון קל (כסלו תשל"ט).

לקוטי תורה לג' פרשיות

בקובץ יגדיל תורה חוב' כו כתבתי מאמר אודות ההגהות שבלקו"ת לג"פ. באותו מאמר הוכחתי שההגהות שנדפסו שם בין חצאי רבוע הם של כ"ק אדמו"ר הצמח צדק, ואלו שבין חצאי עיגול הם של כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע.

הוכחתי כך, בין השאר מהגהה אחת שבין חצאי עיגול וכתוב בה "ע"פ מ"ש רבינו נ"ע בד"ה ביום השמע"צ ... כ"ק אדמו"ר נ"ע שלא נדפס", ובהגהת המו"ל שבאוה"ת פירשו שהכוונה לדרוש של כ"ק אדמו"ר האמצעי, זקנו של כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע.

כשהכנסתי את עלי ההגהה כתב על גבי מכתבי:

הערה בפנים.

ובפנים כתב:

כנראה טעות, כי סגנון הנ"ל רגיל אצל הצ"צ ובנוגע לאדה"ז, ורק בנוגע לאדה"ז צ"ל "שלא נדפס" (ולא – הנדפס בלקו"ת).

שאלתי ע"ז:

האם אפשר לומר, דמ"ש "ע"פ מ"ש רבינו בד"ה ביום השמע"צ ... שלא נדפס" – הכוונה לדרוש אדה"ז שלא נדפס. ומה שהוסיף "כ"ק אדמו"ר נ"ע" – הכוונה היא, שדרוש הנ"ל מאדה"ז הוא הנחת אדה"מ.

וע"ז השיב:

ועפ"ז מתורץ שמתחלה כותב "הנ"ל" ואח"כ "אדמו"ר".

את שתי התשובות האלו העתקתי בהערה 34 שם, אלא שכפי שהבנתי את רצונו של הרבי הכ"מ, בכל התיקונים שמתקן בדברים שאני כותב, שלא יודפסו הדברים משמו הקדוש אלא משמי, וכן נהגתי.

כת"י ודפוס ראשון של תלמוד בבלי

בעת עריכת הקטלוג לספרים יקרי הערך בחורף תשל"ט, מצאנו בכריכת הספרים א) מספר דפים מכת"י תלמוד בבלי על קלף. ב) מספר דפים מכת"י מסכת קידושין עם פרש"י משנת ר"ל לערך. ג) מספר דפים מדפוס קדום, השונה מנוסח התלמוד שלנו.

הודעתי על כך וכתבתי שבדעתי לברר יותר פרטים אודותם ואח"כ לפרסמם בקובץ יגדיל תורה.

לא רשום אצלי אם קבלתי תשובה ע"ז, אבל אח"כ בררתי שדפי הדפוס הם מהוצאת ספרד רמ"ב לערך, ושהם טופס יחיד בעולם, ואשר הרח"ז דימיטרובסקי מתכוון להו"ל מהדורה פקסימילית מהדפים שהצליח להשיג מההוצאה הזאת. הודעתי על כך והוספתי:

כיון שהחלק ממס' יומא שבידיו, אינו כולל הדפים הנמצאים כאן, הוא מבקש, אם יתנו לו צילום 2 דפים אלו, כדי להשלים בהם את מהדורתו.

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים "יתנו לו צילום 2 דפים אלו" שבמכתבי, והוסיף:

הרי כתב (שלום דובער לוי) שידיפיס כהנ"ל (הנמצא כאן) כאן. נו? ואין בזה סתירה לנתינה הנ"ל.

שמי המוסגר, הודגש בכתי"ק מתוך חתימתי.

תארתי את כל הנ"ל בקובץ יגדיל תורה חוב' כט (ניסן אייר תשל"ט) ופרסמתי את הדפים שע"ג קלף הנ"ל, יחד עם צילום כתי"י. אמנם אחד מהדפים האלו כמעט נמחק ברוב השנים, וגם הצילום לא היה בר קריאה.

בחוברת הבאה פרסמתי דף אחד מדפוס הנ"ל, שעל השער שלו יש כתי"י רש"י על מסכת מנחות, השונה גם הוא מנוסח הדפוסים שלנו. וגם כתי"י זה לא היה קריא.

כשהכנסתי את עלי ההגהה כתב אלי הרבי הכ"מ:

הפוטוסטאט – אינו כדבעי.

בהקודמו (העותק שקבלתי) – אינו בר קריאה כלל.

כתבתי על כך שאפשר לצלם ב"אולטרא ויאלעט" ואז יצא יותר ברור. ועל כך השיב:

להדפיסו עתה כיאות.

מסרתי לפיתוח ב"אולטרא ויאלעט", ופרסמתי בחוברת ל עמ' שטז-יז.

* * *

זה היה בקיץ תשל"ט, בתחלת ניסן תשמ"מ יצאה לאור המהדורה הפקסימילית של דימיטרובסקי. במכתב חוזר של הסמינר התאולוגי הם הכריזו על כך, וכשהגיע המכתב-חוזר לידי הרבי הכ"מ, כתב עליו: "להרשד"ב שיי לוי". - שהמכתב יומסר לי לעיון.

דפוס חסידי מחתרתי ברוסיה

כשנדפס הספר שערי תשובה, בתחלת שנת תשד"מ הוספתי לו רשימת דפוסים הספר, ודנתי בהערות בכמה פרטים לא ברורים שבהוצאות הראשונות של הספר, וציניתי לכמה ספרים ביבליוגרפים. כשהכנסתי את עלי ההגהה, כתב ע"ז הרבי הכ"מ:

פשוט שכל השקו"ט והזכרת עלי עין וכיו"ב לא יודפסו ביחד עם הס' דאדהאמ"צ, כ"א רק המסקנא המוכרחת והנ"ל במכ' ביגדיל תורה.

שאלתי אם רק לציין לסי' שדן בנושא, בלי השקו"ט, והרבי הכ"מ השיב:

אין מקום להזכרת ס' ביבליוגרפיה ולשקו"ט בזה – בס' אדהאמ"צ!

וירשום רק: בהשער נזכר "שקלאוו", אבל חותם הביקורת הוא מהרב דקאפוסט.

וכל השקו"ט, באם כבר ברורה אצלו עכ"פ, ידפיסה ביגד"ת.

וכן עשיתי, שברשימת הדפוסים קיצרתי, וכתבתי מאמר מקיף בנושא בקובץ יגדיל תורה חוברת נט סימן פב.

כתי"ק שאצל הסוחרים

לפני שהספיקו חב"ד להוציא את אוסף הכתבי-יד-קודש מספריית ווארשא, נודע הדבר לסוחרים העתיקות, הם שיחדו את שומרי הפתח והבריחו משם כמאה כתי"ק נבחרים, שאותם מוכרים במחירי עתק, זה שנים רבות.

בשלהי שבט תשמ"ה החלטתי לכתוב מאמר מיוחד בשבועון כפר-חב"ד, בו הזהרתי את אנ"ש לא לשלם עבורם סכומים מוגזמים, שלא להביא בזה לידי הפקעת שערים.

לפני שמסרתי את המאמר לדפוס מסרתי העתק לרבי הכ"מ, שהואיל להשיב:

כדאי להוסיף (במקום המתאים, אבל בהדגשה) השייך לנדו"ז ממכ' כ"ק אדני"ע (שבקופיר) [איני יודע אם העתיקים באגה"ק שהו"ל].

והכוונה לאגרת לט שבאגרות-קודש אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע, בה כותב בין השאר:

לפי הנראה שלם עבורו סך רב ... ונפלאתי מאד על כבודו אם על הדרך הה יקנה כל הון דעלמא לא יספיק לו, וגם לא יאסוף את הדברי העיקרי. וכבודו יודע כמה יקר אצלי כ"ק אשר הוא חיות נפשי ממש, ומ"מ צריך להיות בהגבלה.

המאמר עם ההוספה נדפסו בגליון 181 לוי אדר תשמ"ה עמ' 22.

פרק ו

הספריה והקטלוג

כשהתחלתי לערוך את הקטלוג לאוסף כ"ק אדמו"ר הכ"מ, בחורף תשל"ח, דימיתי בנפשי שאוכל להסתפק בעריכת רשימה קצרה, בלי פרטים ביבליוגרפיים, ואז אוכל לבדי לערוך את כל הרשימה במשך שנה.

כשמסרתי את רשימת 500 הספרים הראשונים שערכתי, הואיל כ"ק אדמו"ר הכ"מ לכתוב לי:

נת' ות"ח.

בטח מתייעץ עם המומחים בזה - נוסף על הראי' (כפשוטה) בהרשימות הנדפסות וכו'.

חסרון בולט - מספר הכרכים (באלה שיותר מאחד). פורמט וכו' 4° 2°.

להחזיר המצו"ב.

כלומר שהמזכירות תחזיר לי את הדוגמה שהכנסתי.

כשכתבתי שיש סיבוך בסימון 4° 2°, ויש שעברו לסימון הגודל ע"פ ס"מ, הואיל להשיב לי:

(להמשיך בסימנים אלו) ובספק לציין שניהם: 4°-2°.

הפסקתי לשעה בעריכת הקטלוג ועברתי לסידור הספרים בארונות לפי מדוריהם. בתחלת סיון דיווחתי:

סיימתי לסדר את הספרים הנדפסים לפני הפסח – על מדפיהם, לפי מדוריהם, ולפי סדר האי"ב; אך מ"מ עדיין לא התחלתי לערך את הכרטסת באופן ממשי (אף שהתחלתי כמ"פ, והפסקתי באמצע).

באותה שעה לא קבלתי מענה, אבל באמצע הקיץ, כאשר כתבתי על איזושהו ספר "אינו תח"י" העיר:

הרי נמצאו בספרי'!! מתי יהי' הקטלוג?

כתבתי על כך כעבור כמה ימים:

בהמשך למ"ש אלי כ"ק אדמו"ר שליט"א "מתי יהי' הקטלוג", התחלתי לערוך מחדש את הקטלוג (התחלתי בספרי חב"ד – דפוסים ישנים).

והרבי הכ"מ שאל שוב:

הלמד איך לערוך? ע"י עיון בהנערכים כבר וע"י שאלת מומחה?!

סיימתי את הקטלוג למדור הנ"ל, הכנסתי דוגמה ושאלתי "אם להמשיך גם בשאר המדורים באותו אופן". והרבי הכ"מ השיב:

יתיעץ בהשייכים לעריכת (קטלוג), ויבחר אח"ז בשיטה אחת וכן ינהג.

ובקשר לדוגמה מקטלוג ספרי חב"ד הישנים העיר:

הרי נכלל אמ"ב תשל"ו.

אינה מובנת השיטה דהמצו"ב:

אוה"ת רק דבראשית ברדיטשוב. אמ"ב וביאוה"ז – כו"כ דפוסים.

נכלל בית אהרן ושירת משה - כנראה מפני שהמחבר חב"ד.

עפ"ז צ"ל עוד כו"כ ס' הנ"ל (קב נקי וכו') ועוד דכו"כ מחברים [ביכלתו לברר?]. קצוה"ש – אינו ועוד כיו"ב.

זהו קטלוג דארגזים מיוחדים? ואיך ידעו איפה לחפש הס'?

בהמשך לאותה פתקה בארתי בפרטיות את שיטת עריכת הקטלוג שנקטתי בה, בפרטים הנזכרים בשאלות הנ"ל.

* * *

שוב שאלתי אם להתעסק גם בספרי האנגלית, שאינני שולט כ"כ בשפה, והרבי הכ"מ השיב:

מספיק לקטלוג כהנ"ל.

בשלהי הקיץ הזכרתי באחד הדו"חות:

בנוסף לעריכת הקטלוג, ישנם כמה ארונות ספרים, שעדיין צריך לסדרם בשלימות.

והרבי הכ"מ השיב:

וזה מכו"כ שנים!!

כלומר, האומנם עדיין לא סיימו לסדר את הספרים בארונות?

קטלוג לכתבי-היד

בשלהי חורף תשל"ח התחלתי לסדר את כתבי היד שבספריה, מספרתי אותם והתחלתי לרשום רשימה כללית, מבלי פירוט, והכנסתי דוגמה. הרבי הכ"מ השיב:

לא נסמן נגלה או חסידות (ושל מי), ע' אחדים או "בן מאות ע"י וכיו"ב.

בחדשים ניסן אייר התחלתי לרשום קטלוג מסודר לכתבי-היד, ובתחלת סיון תשל"ח כתבתי:

מצו"ב תיאורים ומפתחות להביכלאך שהגיעו מווארשא שערכתי בחודש וחצי האחרונים. הנ"ל נחלק לשלשה: (א) תיאור כללי להביכלאך ... (ב) מפתח כללי להביכלאך ... (ג) תיאורים פרטיים להביכלאך.

כעבור חודש, נשאלתי שוב "מתי יהי הקטלוג" (של הספרים הנדפסים) כדלעיל, וכתבתי:

כדי שאוכל להספיק בעריכה זו, הפסקתי את עריכת הרשימות להביכלאך (בינתיים ערכתי לקרוב ל-200 ביכלאך, ועדיין נשארו כ-1000).

* * *

בשלהי תשל"ט חזרתי לעריכת הקטלוג לכתבי-היד, ובתחלת שנת תש"מ הכנסתי דוגמה, והעיר עליו הרבי הכ"מ:

נת' ות"ח ת"ח.

"כדרכו" – מתחיל במספר .. 3. חסר 5, 9 וכו', חסר פני' המספרים (בפאליצע? סידורי סתם?)

הסברתי:

הביכלאך שהגיעו מאוסף באברויסק, ונסמנו לפני הגיעם הנה במס' 3-89, נשארו גם כאן במספרים אלו, ולכן נשארו בין מס. אלו כ-27 מספרים חלקים (בהכרסת ישנו כרטיס מיוחד המבאר זאת) ... הביכלאך עומדים בהפאליצע לפי סדר המספרים.

והרבי הכ"מ השיב:

בס' זה הרי מקומו בפתיחת הקטלוג.

לאחרי כ"ז – בכל קטלוג ישנו (מימין) מס' סידורי דהקטלוג.

ור"ל, שגם בכרך זה שהכנסתי צריך להיות הכרטיס המבאר זאת, בתחלתו. וגם אפשר לעשות מיספור נוסף סידורי, שיתחיל ממספר 1.

* * *

עוד כתב:

517 ? להראותי.

מסרתי הביכל, וכתבתי: "מצו"ב מס. 517, הכולל תולדות אדה"ז ... עוד 5 ביכלאך בענין זה". והרבי הכ"מ השיב:

להחזיר [לספריה מס. 517], להראני [5 ביכלאך האחרים].

ועוד כתב:

6-705 באמצע ס' חסידות! ועוד.

והשבתי:

ישנם כ-30 ביכלאך בכתביה אשכנזית ואינם מחב"ד ... בין הביכלאך מחב"ד (הכוללים בלא"ה נגלה ודא"ח).

קטלוג על מחשב

בתחלת סיון דיווחתי על התקדמות העבודה בעריכת הקטלוג, והוספתי:

התעניינתי בכמה אופני סידור, והי נראה לי הכי יעיל לסדר הכרטסת ע"י קומפיוטער – כפי שמסדרים זאת בספריית לוי יצחק; אלא שעד עתה הי באפשרי להשיג מכונה זו רק באנגלית (וכן סידרו בספרי הנ"ל ע"ע), והיום הודיע לי וואקסמאן (הספרן של ספרי הנ"ל), שלפני ימים אחדים נודע לו אפשרות להשיג המכונה בלה"ק.

על אותו דיווח לא קבלתי תשובה, אבל כעבור תקופה קצרה, כאשר כתבתי על איזשהו ספר "אינו תח"י" העיר על כך:

הרי נמצאו בספרי!!

מתי יהי הקטלוג? לואקסמן שי כבר יש בלה"ק ג"כ.

מה שהשבתי על השאלה הראשונה כבר נעתק לעיל, ועל השאלה השניה כתבתי:

בהנוגע להקומפיוטער הנמצא אצל ספריית לוי"צ, הנה כל הסיסטעם (כמה מכונות) עולה בסביבות \$10.000, וגם אצלם נמצאות המכונות בחכירה. אבל אפשר גם להשתמש בהמכונות שאצלם, היינו שבמשך היום ירשמו את הקטלוג על כרטיסים כאן, ובערב (לאחר שהמכונות פנויים אצלם) להעתיקם על המכונות.

וע"ז השיב הרבי הכ"מ:

די בזה (לע"ע עכ"פ).

הדבר נדחה עד קיץ תשמ"ט שאז התחלנו להעביר את הקטלוג למחשב. ובה' מנ"א תשמ"ט דיווחתי:

כבר בשנת תשל"ח הורה כ"ק אדמו"ר הכ"מ להתעניין בעריכת קטלוג הספריה על גבי "מחשב"; אלא שבאותה שעה עדיין לא היו בשוק תוכנות מתאימות לצרכי הספריה שלנו.

בשנים האחרונות התעניינתי בזה הרבה ובדקתי כמה תוכנות שלא נראו לי מתאימות לצורך ספרייתנו, עד אשר הרה"ת ר' שבתי שי קרבסקי, שעובד כ"מתכנת", הסכים לערוך בחנם תוכנת קטלוג, במיוחד לספריה שלנו לפי הדרישות שלנו.

הוא ערך את התוכנה בתחלת החורף העבר, ומזמן לזמן ממשיך להכניס בה שיפורים לפי הדרישות שלי.

בתוכנה הזאת אפשר למצוא ספר בקלות - לפי שם הספר, שם המחבר, מקום או זמן הדפוס, מספר הספר בקטלוג, המדור, או לפי חיפוש כל מלה רשומה בקטלוג.

אחרי שהתוכנה היתה מוכנה התחילו לרשום את הקטלוג במחשב. בינתיים רשמו כ-6000 ספרים. ומצו"ב הדפסה מקטלוג שמות המחברים, מהספרים שכבר נרשמו.

והרבי הכ"מ השיב:

ותוח"ח והזמ"ג [ותודה חמה חמה והזמן גרמא] כמונן וירבה בכ"ז וכו'

וימים אלה בטח עוד ועוד ספרים וכו'.

בכ"ג אדר תש"נ הודעתי שוב:

מצו"ב קטלוג מושלם של הספרים שבספריית המל"ח, שסיימו ימים אלו לרשום ב"מחשב".

המצו"ב הוא הדפסה מהמחשב, מסודר לפי שמות הספרים.

כעת עוסקים בהשלמת הקטלוג לספריית אגו"ח.

והרבי הכ"מ השיב:

נת' ות"ח והזמ"ג.

בג' מ"ח תשנ"א כתבתי:

הספרנים עוסקים עתה בסיום עריכת הקטלוג לספריית כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע. מקוים שבעוד חודשיים לערך יסיימוהו, ואז יתחילו לרשום גם את הקטלוג הזה ב"מחשב". גם אני התחלתי לעסוק בסיום עריכת הקטלוג – לכתבי היד והספרים יקרי הערך.

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים "בעוד חודשיים", והוסיף: ?

עוזרים בעריכת הקטלוג

בהתוועדות חג השבועות תשל"ח הכריז כ"ק אדמו"ר הכ"מ על יסוד מכון עם צוות מיוחד לעריכת והוצאה לאור של כתבי רבותינו בנגלה וחסידות (כמסופר בס' ספריית ליובאוויטש ע' רל).

למחרת קרא לי הרב חזקוני ע"ה ואמר לי שהרבי רוצה שהרא"ח שיי' חטריק יעמוד בראש הצוות לכתבים בחסידות ואילו אני אעמוד בראש הצוות לכתבים בנגלה.

ועוד הוסיף, שכיון שמרובה העבודה המוטלת עלי בעריכת הקטלוג, לכן ימונה לי עוזר בעריכת הקטלוג שאוכל להתפנות לעבודת המכון.

כעבור כמה שבועות כתבתי אליו :

מה שאמר לי כבודו, שכדאי לקחת עוזר לעבודתי בספרי', כדי שאוכל להתפנות יותר לעבודה של המכון העתיד לקום ... עדיין לא נתברר לי, אם עלי למצוא אחד שיתאים לעזור לי בעבודה בספרי'; או שעלי הי' רק לתת הסכמתי, והשאר יסודר ע"י העומדים על גבי.

לא קבלתי אז מענה, ובאמצע הקיץ, כשנשאלתי שוב "מתי יהי' הקטלוג", כמובא לעיל, כתבתי על כך :

פעם הזכיר לי הרב חזקוני אפשרות, לקחת איש נוסף לעבוד בספרי', ואז הי' אפשר להספיק שניהם.

והרבי הכ"מ השיב בשאלה :

העשה כן?

באותה שעה עסקתי בעריכת קטלוג לספרי חב"ד (דפוסים ישנים), כמסופר לעיל. כשהכנסתי דוגמה, העיר על כך, בין השאר :

מוכרח שיצטרף-ישכור עוד מתעסקים בזה ובמרץ.

מתאים להוראה זו צרפתי אז את הרה"ח ר' יצחק שיי' וילהלם, שהוא התחיל לערוך הקטלוג לספרי חסידות הכללית. הודעתי על כך, והוספתי :

בינתיים הוא ערך את הקטלוג – בכתיבה ... האם כדאי למסור להעתיק במכונת כתיבה, או להסתפק בזה (לע"ע עכ"פ).

הרבי הכ"מ השיב בהדגשת התיבות "להסתפק בזה (לע"ע עכ"פ)" שבמכתבי.

בתחלת אלול תשל"ח צרפתי לעבודה גם את הרה"ח ר' דוד שיי' אולידורט, דיווחתי על כך וכתבתי שהנני משתדל למצוא עוד מי שישתתף בעבודה, והרבי הכ"מ השיב :

וטובים שנים וכו' יותר מאחד, ובלבד שיתאימו.

לקחתי אז גם את הרה"ח ר' נחמן יוסף שיי' טווערסקי והרה"ח ר' מנחם גדלי' שיי' שוחאט, וביחד סיימנו לסדר את הספרים ולערוך את הקטלוג לאוסף כ"ק אדמו"ר הכ"מ, כעבור כשנה וחצי, בשלהי חורף תש"מ.

מאז עד שנת תשמ"ח הסתפקנו במקטלג זמני, לספרים שהיו ניתוספים מזמן לזמן. אחרי נצחון המשפט, לקחתי עוד כמה ספרנים, כדי לסיים גם את הקטלוג לאוסף כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע.

* * *

כשבאתי מרוסיה ליו"ד שבט תשנ"ב, כתבתי :

במשך הזמן שאני ברוסיה, נמשכת עבודת הספריה כאן באטיות, כיון שיש רק שנים עובדים כאן בקביעות : הר"י שיי' וילהלם והר"ש שיי' קראוס. עוד רבה העבודה כאן, והאם כדאי לקחת עוד שנים שיעבדו בהנ"ל, כדי לזרז את סיום סידור הספרים ועריכת הקטלוג.

והרבי הכ"מ הדגיש את המלים "כדאי לקחת עוד שנים".

צירפתי אז לעבודה את הרה"ח ר' מנחם מענדל שיי' וואלאסאוו והרה"ח ר' אברהם שיי' בערנס.

את הקטלוג לאוסף כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע, ורשימתו במחשב, סיימנו כעבור כשנה וחצי, בראשית שנת תשנ"ד.

רשימת דרושי לאדי וקאפוסט

בקיץ תשמ"א התקבל כת"י, הרבי הכ"מ מסרו לספריה, וכתב על המעטפה :

מהיר

להררשדיב שיי לויך

לברר הישנו כאן כבר וכו'.

השבתי שהמאמרים אינם מליובאוויטש, ואפשר שהם מאמרי לאדי. והרבי הכ"מ כתב:

הרי יש כאן כו"כ ביכלאך (מלאדי).

בקשתי מהרה"ת ר' יוסף יצחק שיי איידלמן שערך רשימה למאמרי לאדי וקאפוסט שבאוסף כתה"י, כדי שיהיה אפשר להשוות.

משפט הספרים

בשנת תשמ"ה קמו עוררים לבעלות הספריה, הם בת ונכד כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע, שטענו שהספריה הזאת איננה רכושה של אגודת חסידי חב"ד או של תנועת חב"ד, אלא רכושו הפרטי של - כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע, ולכן מגיע גם להם חלק בירושת הספרים.

על פי החלטתם זו הם הוציאו מהספריה כמה מאות ספרים, ומכרו את חלקם לסוחרים ספרים עתיקים. למשמע הדבר נודעזע הרבי הכ"מ, ואמר על כך דברים נוראים בהתוועדויות חודש תמוז תשמ"ה. הרבי הכ"מ נתן אז הוראה להשיג או לקנות בחזרה את הספרים מהסוחרים הקונים. בירור הנושא הועבר אז לבית המשפט.

הנושא עדיין לא היה מוכר כ"כ לקהל, וחשבתי לכתוב מאמר בנושא בשבועון כפר חב"ד (גליון 200 עמ' 22).

לפני שמסרתי את המאמר לדפוס מסרתי העתק לרבי הכ"מ, וכתבתי:

מצו"ב מאמר שכתבתי עבור העתון "כפר חב"ד".

הרבי הכ"מ תיקן והוסיף:

(המאמר) הא' (שכתבתי).

כלומר שלא אסתפק במאמר א', ואכתוב עוד.

* * *

מיד כשהועבר הנושא לבית המשפט, הודיע לי הר"י קרינסקי, שהרבי הכ"מ אמר לו, שעלי הוטלה עבודת הכנת המסמכים המוכיחים את בעלותה של "אגודת חסידי חב"ד" על הספריה הזאת.

במשך החדשים הבאים עברנו, הר"י שיי וילהלם ואני, על עשרות אלפי מסמכים שבארכיון הספריה, ובו מצאנו את המסמכים, המוכיחים את בעלותה של אגודת חב"ד על הספריה.

לפני תחלת המשפט נקרא ר' חיים ליברמן לתת עדות לפני עורכי-הדין ונציג בית המשפט. גם נתבקשתי ע"י העו"ד שלנו, שאהיה נוכח בעת נתינת העדות של ר' חיים ליברמן. אחרי נתינת העדות שלו בא אלי כמה פעמים להסביר את עמדתו בנידון, ואני השתדלתי להוכיח לו את טעותו.

אחרי הויכוח הזה כתבתי:

בשבועות האחרונים נכנס אלי בכל יום הרח"ל שיי לדבר בנושא הספרים. אני משתדל להסביר לו את טעותו. מבלי כל קשר לפועל... מרגיש אני חובה לעצמי לסכם את הדברים ולדווח עליהם.

הרבי הכ"מ השיב על כך:

(חובה) כפשוט (לסכם את הדברים ולדווח עליהם).

המלים המוסגרות הודגשו בכת"ק מתוך מכתבי.

אח"כ הוסיף בפתקה נפרדת:

חושך הגלות מפורסם – אבל עד כ"כ לא שערתי. ולשלול פעולה מבהילה בזה, מוכרחני – היפך הנהגתי בזה ע"ע – לכתוב עכ"פ בקיצור:

לפני שבועות אחדים העיך המדובר שיי (בהן צדק או בשבועה) שאדמ"ורם של רבבות מישראל כתב כו"כ מכתבים בחתימת ידו: 1) לכו"כ מחסידיו, 2) בהם רבנים, 3) למשרד החוץ דארצה"ב, 4) לסענאטרן ואנשי הקאנגרעס, שמבקשם שיצילו הספרי' כיון שהיא נכס הכלל וכו' – וכתבו הצליח ונמצאת כאן ב770 – וברור הדבר שלא כתב כן אלא כדי להציל ספריו שלו, אבל לא נתנם כלל לציבור, אף שכתב כן (ובמשך כל השנים

שכבר ניצלו הספרים – לא הודיע לאף אחד מהנ"ל שנשארו נכס שלו). עדותו הנ"ל הייתה (גם) בשביל שופט נוצרי. נוסף על כהנ"ל – שהמדובר באדמו"ר הנמצא כבר בעולם האמת.

כנראה מ"רוח" הדו"ח שלו – אין לו כל מושג בכהנ"ל כלל – אף שבטח שמע בעצמו פא"פ כהנ"ל (ויותר מפעם אחת). ע"פ השמועה – תגובתו היחידה הייתה – ראיות בשכל שלו – היפך השכל של המדובר.

ישאל בהקדם (באם רוצה למנוע עוד מסירה על חב"ד – ע"ד עצמו לחוד) רב (היודע בלאה"כ ע"ד כהנ"ל, כדי שלא להרבו ב"קדה"ש" של כ"ק מו"ח אדמו"ר) – איך צ"ל תגובתו (ובעתיד ובעבר) לכהנ"ל ובפרטיות.

בטח יודיעני המענה (מבלי להזכיר שם הרב) ומה טוב – בצירוף מקורות (בכדי לדעת האם הרב רואה בכל זה – שקו"ט שכלית של שני אנשים, או שראה עוד משהו).

למחרת שאלתי רב, והעתקתי את דבריו, וגם הוספתי:

לע"ע אשיב בהנוגע לפועל, שאי"ה מחרתיים עומד אני לחקירת שתי וערב ע"י העו"ד שלהם, ובודאי ישאל גם אותי את אותן השאלות ששאלו אותו ... עיינתי בזה הרבה, והתייעצתי עם כמה וכמה, ומחובתי לפרש ולשאול ...

והרבי הכ"מ השיב:

מהיר. ח [חשאי].

כנראה חושך הגלות הוא יותר באין ערוך מאשר רמזתי בפתקא הא'.

לא הזכרתי (גם לא ברמז) על שום דבר, רק על קדה"ש של אדמו"ר דחב"ד, או הפכו ממש.

בעניני קדה"ש הבחינה היחידה מה יאמרו עשרה מישראל ע"י דבורו של פלוני ועדותו (ואין נפק"מ כלל (מלבד בנוגע לשכרו וכו') כוונתו בזה).

מפורסם שהאדמו"ר משך שנים רבות הי' במצב בלי כל לחץ, בודאי זכר שנתן מכתביו (ואולי גם הלשון) ובדאי הבין איך מתפרשים ע"י ממשלת ארצה"ב ועשרה מישראל למי שייכים הספרים!! ואין רומזין אפילו האם הי' צורך, שהאדמו"ר יעשה מה שהוא לתקן פי' הפשוט במכתביו או לא (וגם בזה – המחליטים הם רק עשרה מישראל).

"דרך אגב" כנראה גם אצלו ספק האם הי' צורך כו'!

והוא מפלפל: למי היו שייכים הסי' לפני המכ' או לאחריהם, מהי כוונת המדבר, מדותיו וכו' – וכל רגע בלי מחאה מתאימה הי"ז רגע של היפך קדה"ש דהאדמו"ר.

לפקוח עינים עוורות – קרה ענין לגמרן למעלה מן הטבע, שהשופט (נוצרי) חו"ד לפני המשפט ובפני עו"ד – שלפרש מכ' האדמו"ר כפי' הצד השני הוא [... לא הצלחתי לפענח המלה באנגלית]. ואותם שצריכים היו להגן על כבודו – מתפלפלים.

* * *

בעת הדרישה וחקירה שלי ע"י העו"ד, שאלוני אודות כתבי היד מאוסף כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ, שנמצאים עתה בספריית המל"ח שע"י כ"ק אדמו"ר הכ"מ. טעיתי במענה שלי, ואח"כ הודעתי מה שענית, והרבי הכ"מ התרעם על הדברים האלה. למחרת כתבתי:

רציתי להבהיר בקשר להביכלאך, שאין כאן שום תביעות או טענות מן הצד השני, רק אי הבנה קלה שבאה מחמת טעותי, ובל"ע אתקן את טעותי והכל על מקומו יבוא בשלום:

בין השאלות שאלוני אם נמצאים עתה בספריית המרכז כת"י שהיו פעם באוסף כת"י של כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ ני"ע.

השבתי: כמדומני, מבין כת"י שו"ת הצ"צ שעבד עליהם כ"ק אדמו"ר שליט"א בשנת תש"ו, נמצאים אחדים עתה בספריית המרכז, ואיני יודע איך באו לשם. אני משער שלאחר עריכת שו"ת הצ"צ נשארו ברשות כ"ק אדמו"ר שליט"א.

עכשיו בדקתי וראיתי שמתוך 12 הביכלאך של שו"ת הצ"צ שעבד עליהם כ"ק אדמו"ר שליט"א בשנת תש"ו נמצא רק ביכל אחד ויחיד, כת"י מעתיק, בספריית המרכז.

הרבי הכ"מ השיב על הקטע הראשון:

מנצלים אותו ודבריו – למלחמה באגו"ח, ורוצה לרמות א"ע שרוצים בשלום.

ועל מ"ש אודות שנת תש"ו, הוסיף:

שאז לא הי' לו כל שייכות לכל ענינים אלה – ההדגיש זה?

ועל מ"ש שלאחר עריכת שו"ת הצ"צ נשאר ברשות כ"ק אדמו"ר שליט"א, כתב:

מאין ההשערה בודאות שלו – לשלול [...] בהמצב דאז?

אחרי הנצחון

בה' טבת תשמ"ז ניתן הפסק מבית המשפט שהספרייה והספרים שייכים לאגודת חסידי חב"ד. היה ערעור וגם בית המשפט לערעורים פסק שהוא צריך להחזיר את הספרים שלקח, לידי אגודת חסידי חב"ד. וביום ב' כסלו תשמ"ח הוחזרו הספרים.

להמשך המשפט הזה, במשך 11 החדשים שבינתיים, היו דרושים רשימות הספרים שנלקחו, שנמכרו ושנקנו חזרה, המחירים ששילמו והמסמכים הקשורים לקניות. עסקתי בזה בתחלת קיץ תשמ"ז, וכשנצטויתי אז להזדרז בעריכת אגרות-קודש אדמו"ר הכ"מ, כמסופר לעיל פרק שלישי, כתבתי:

ימים האחרונים הייתי טרוד בענין משפט הספרים. לפי הנראה גם בשבועות הקרובים אהיה טרוד בזה קצת; אך אשתדל להסתפק רק בהמוכרח.

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים "רק בהמוכרח", וכתב:

אינו מספיק, כמובן.

* * *

כשהשלמתי את הרשימה, היו רשומים בה כל הספרים שנלקחו, ובאיזה שנקנו חזרה נרשם "הוחזר". אחרי שהוחזרו כל הספרים הכנסתי העתק מהרשימה, והרבי הכ"מ השיב עליה:

הספרים שלא נרשם בצדם "הוחזר" איפוא הם? [כנראה רשימה דלפני זמן-רב].

השבתי שאמנם כן הוא, שהיא הרשימה שלפני החזרת כל הספרים.

שאר עניני הספרייה

בשנת תשל"ט הכינו לדפוס את הס' באר אברהם להג"ר אברהם אבלי מווילנא. ביקשו לקבל תשובותיו שבאוסף כתבי-היד. שאלתי, והרבי הכ"מ השיב:

(למסרן להם) העתק (- ע"מ להדפיסן).

המלים המוסגרות הודגשו מתוך מכתבי.

* * *

באותה שנה ביקש פרופ' אחד שיוותן לו צילום מכת"י מסוים ע"מ לפרסם. שאלתי, והרבי הכ"מ השיב לחיוב, והוסיף:

מחבר ס' ? לא לקנתר?

ר"ל, שאם הוא חיבר ס' אפשר לברר שהוא לא חושב לכתוב ע"מ לקנתר, ואזי אפשר לתת לו.

* * *

בחורף תשמ"ב, התקבלה עוד בקשה דומה, לקבל צילום מכת"י שהגיע ממרוקו. שאלתי, והרבי הכ"מ השיב:

**עדיין אין החלטה ב"קהת" בנוגע לכת"י שבאו לעובדי חב"ד במרוקו לרגל עבודתם שם (מה יעשה בהם וכו').
לכן אין לפרסם אודותם כלל (עכ"פ מכאן ולהבא).**

כעבור שנים רבות, בחורף תשמ"ט, התפרסם באיזשהו ספר אודות האוסף הזה, וכתבתי אז לרבי הכ"מ:

כששואלים אותי על האוסף הזה, אני רגיל להתחמק ממענה או מכחיש, בהתאם להוראת כ"ק אדמו"ר שליט"א אלי, לפני כמה שנים, לא לפרסם על האוסף שהגיע לכאן ממרוקו.

כיון שנתפרסם האוסף הזה בדפוס, ולא תמיד מתקבלת ההתחמקות שלי, האם להמשיך להתעלם ממצאיאות האוסף הזה?

והרבי הכ"מ השיב :

עד שיוחלט לפרסמו.

* * *

באותה שנה התקבלה בקשה מ"מכון ירושלים" לקבל כתבים של הג"ר יצחק אלחנן מקאוונא. צילמתי שתי מכתבים ושאלתי אם לשלוח. הרבי הכ"מ ענה לחיוב, והוסיף :

וצ"ל עוד מכ' (אליו?).

לשעה לא ידעתי למה הכוונה, אבל כעבור חצי שנה, בחורף תשמ"ג, התקבל לספריה הבוך בב"י סי' ח (מספר 1331), שהוא היה לעיני הרבי הכ"מ בשנת תש"ה (בעת עריכת המילואים לשו"ת הצ"צ), ובו עוד תשובות מהג"ר יצחק אלחנן. שאלתי וקבלתי רשות לשלוח צילום.

* * *

בשנת תשמ"ג שלח הרבי הכ"מ לספריה ביכל שהיה ברשות ר' אהרן זאב שו"ב בפלעשעניץ (כת"י 1351), והורה לברר אודותיו.

שאלתי אצל הרח"ל מפלעשעניץ, וסיפר לי עליו. כתבתי את תיאורו, והרבי הכ"מ השיב :

לצרף להביכעל.

* * *

בשנת תשמ"ג כתבתי לרבי הכ"מ :

מצו"ב קטע ממכתב מרת שווארטץ, שמתמחה בטיפול בספרים עתיקים וכתבי-יד, ועבדה בזה בספריית סמיטסוניון ויד ושם, ומקורבת לחב"ד, וביקרה אצלנו בקיץ העבר והציעה כמה הצעות להגנת ושמירת הספרים העתיקים, שחוזרת עליהם במכתב המצו"ב.

האם לקבל את שתי ההצעות שבקטע המצו"ב.

באחת מהצעותיה הזמינה אותי לבוא לוואשינגטון, להראות לי איך שעוסקים בהגנת ושמירת ספרים עתיקים במעבדה בסמיטסוניון.

הפתקה שהכנסתי נאבדה לשעה, והרבי הכ"מ נתן את אישורו בע"פ. נסעתי לשם עם הר"י שי' וילהלם, וביקרנו במעבדה ובספריה, של סמיטסוניון ושל הקונגרס.

כעבור כמה שנים, נמצאה הפתקה, והרבי הכ"מ כתב עליה :

הגיעני באיחור זמן הכי רב.

הרי אין כל אחריות – ואדרבא היכרות וכו'.

* * *

בשנת תשד"מ כתבתי :

נשאלתי מהר"נ שי' גוטליב, אם יש בהספרי' חומר חדש עבור ההוצאה החדשה של הסי' תולדות לוי יצחק.

האם למסור לו מהמצו"ב.

והרבי הכ"מ השיב :

רק הא'.

ועל המכתב השני כתב :

לא להו"ל.

* * *

בתקופה שהספריה היתה עדיין סגורה לקהל, בתחלת שנת תשמ"ה, התקבלה בקשה בכתב מא' החוקרים בפילדלפיה לבוא לבקר בספריה. שאלתי אם להסכים, והרבי הכ"מ השיב :

להסכים (כדאי להודע מהותו וכו' ע"י הר"א שי' ש"ט).

* * *

באייר תשמ"ה שלח הרה"ת ר' ישראל גליצנשטיין לרבי הכ"מ ספר אמת ושלוש שהביא מקהיר, ובו כתי"י בשולי הגליון, לא נודע למי.

כשהתקבל הספר, כתב הרבי הכ"מ:

הרשד"ב שי' לוי

לברר הנדפס:

השבת:

זהותו של המחבר לא נתבררה עדיין, רק זאת, אשר הוא אחד מחכמי תוניס, ושכתב את ההגהות בין השנים תר"ח-תרכ"ט...

הספר אמת ושלוש עצמו, נמצאים ממנו כמה טפסים בספריה.

* * *

בחודש שבט תשמ"ו נמסרה לי חבילת מפתחות לביכלאך, ומצורפת לה פתקה שבה כתב הרבי הכ"מ:

מפתחות לביכלאך. הישנם הביכל?

ועוד חבילת עלים נפרדים, שעליהם כתב:

הנדפס בקובץ וכיו"ב?

וע"ז השבתי:

המפתחות מהביכלאך הם מהביכלאך של אוסף חן, שרובם ככולם הגיעו הנה בשעתם. המפתחות האלו הם להביכלאך המצויינים בספריה במספרים: 141, 142, 153, 158 (כפי שציינתי בראש המפתחות).

המפתח האחרון לבוך "ושבתה" לא מצאתי בספריה.

תשובת אדה"ז נדפסה בהוספות לשו"ע אדה"ז הוצ' קה"ת.

הערות ר' ישעיה הלוי, עדיין לא מצאתי בקובץ ליובאוויטש וכיו"ב.

הרבי הכ"מ השיב אודות המפתחות:

לצרפס להביכלאך.

אודות תשובת אדה"ז כתב:

וההוספה? לברר גם בס' מנחת יודא.

בס' מנחת יודא (למוה"ר יהודה ארי' הירשפלד) יש אמנם שינויים והוספות לגבי הנדפס בהוספות לשו"ע, והדפסתיה (עם שינויי הנוסח ומ"מ וציונים) בקובץ יגדיל תורה חוב' ע סימן לב.

ואודות הערות ר' ישעיה הלוי כתב הרבי הכ"מ:

להכניס ביגדיל תורה הבע"ל. טיטול על (ר' ישעיה הלוי).

הערות של ר' ישעיה הלוי נכתבו אל כ"ק אדמו"ר הכ"מ בשנת תשי"ה, במסגרת תשובות ובאורים שבקובץ ליובאוויטש, והדפסתי אותן בקובץ יגדיל תורה חוברת סח סימן ב. בטיטול הזכרתי את ספריו ואת מקומות רבנותו.

* * *

בטבת תשמ"ז שלח הרה"ת ר' יעקב יצחק בידרמן לרבי הכ"מ, כתי"י פירוש קרשקש למורה נבוכים, ועוד דף פירוש רבי יוסף כספי למו"נ.

הרבי הכ"מ כתב על מכתבו:

נת' ות"ח ת"ח.

ספריה: לברר ההו"ל? הנזכר עכ"פ מהמו"ל דמו"נ (קויפמן) וכו'.

השבתי, שהפירוש של קרשקש הוא הנדפס בכל הדפוסים, והפירוש לדף הנוסף השוותי לספר עמודי כסף ומשכיות כסף, ואיננו הפירוש שבכת"י זה. ולע"ע לא הצלחתי לברר מיהו בעל הפירוש ואם נדפס.

* * *

בכסלו תש"נ שלח לי הרבי הכ"מ שני ביכלאך שהתקבלו, וכתב:

כדאי לברר היש בהמצו"ב מרבתינו שעדיין לא הו"ל.

כעבור כמה ימים שלח אלי עוד כמה כת"י, וכתב:

דא"ח? דרבתינו? ההו"ל?

וכעין זה מזמן לזמן. פעם כתב:

הרשדב"ל שי'

להנהלת הספרי'

לברר וכו'.

פעם כתב:

לברר אצל הרשדב"ב שי' לוי.

אחרי שהשבתי, מסר את הכתבים לספריה, וכתב:

להחזיר להרשדב"ב שי' לוי.

* * *

בט' מ"ח תשנ"א שאלתי, אם אפשר לשלוח תצלום כת"י למבקש, והרבי הכ"מ השיב:

אינו כותב הטעמים (לשלילה – בפרט). הכבר הי' בעבר?

בכל אופן שייך לאגו"ח כמובן.

למחרת הסברתי את שאלתי:

בענין צילומי כת"י שבספריה:

במשך השנים באו בקשות רבות. בד"כ שאלתי אם לתת. לפעמים היה המענה חיובי, ולפעמים ניתנו הגבלות ... לא תמיד היתה השעה מוכשרת להטריח בשאלות, תמיד הייתי חוכך בדעתי איך לנהוג. לפעמים הייתי נמנע מלתת ולפעמים הייתי נוהג לפי ההגבלות שלמעלה והייתי נותן על דעת עצמי.

עתה שהתחיל הדיבור על פתיחת הספריה, בקשתי לקבל הדרכה כללית.

והרבי הכ"מ השיב:

כל שינוי – מחדש אחריות ובמילא בירור כדרוש, ואיפוא הזמן וכו' ע"ז?

* * *

באותו פתק כתבתי גם:

יש הרבה כת"י חשובים בנגלה בספריה ... האם כדאי להציע לא' מאנ"ש לערוך ולהו"ל כת"י אלו [אולי ע"י קה"ת] או להמנע מזה?

והרבי הכ"מ הדגיש את המלים "כדאי להציע לא' מאנ"ש לערוך ולהו"ל כת"י אלו ע"י קה"ת".

פרק ז

השלמת והרחבת הספריה

לערך בשנת תש"מ שלח הרבי הכ"מ כמה ספרים חסרים לספריה, באחד מהם כתב:

לצרף צילום הע' החלקים.

בשני כתב:

להוסיף צילום הע' הראשונים השער וכו'.

ובשלישי כתב:

למסור הספר להספרי' להשלים הע' החסרים בצילום מטופס שלם – וכן בשאר הס' כיו"ב.

התדברתי עם הר"י ש"י וילהלם אודות תוכניות העבודה בזה, ושאלתי אצל הרבי הכ"מ אם יש בזה הפרש בין השלמת ספרים יקרי הערך, שבזה כבר התחיל הרח"ל, ובין השלמת ספרים רגילים ביותר, שלכאורה לא מצדיקים את העבודה והכסף שישקיעו בנסיעות לספריות וצילומים וכו'. והרבי הכ"מ השיב:

רק השער, ועד"ז בכיו"ב.

* * *

בשנת תשמ"א התקבלו כמה כת"י ע"י הרה"ת ר' אלחנן צבי גורמאן. כשהרבי הכ"מ מסר אותם לספריה, כתב:

לציין בכא"א שנת[קבל] ע"י א. צ. גרמאן ש"י לונדון.

* * *

בתמוז תשמ"ג כתבתי:

על כתובת "יגדיל תורה" נתקבלו לאחרונה כמה קטלוגים של הוצאות ספרים. האם כדאי להשיב להם (אולי מהספריה או מ"קה"ת"י) שמעונינים בספרים שעדיין אינם כאן, ותמורתם יושלחו ספרי קה"ת?

והרבי הכ"מ השיב:

תלוי – מבין אלה שעדיין לא שולחים בלאה"כ – להשייכים להנ"ל.

צרפתי לזה מכתב-חוזר שהתקבל אודות מהדורת צילום מסידור מצוייר, והרבי הכ"מ רשם על זה:

לא שייך לזה כלל.

* * *

בחורף תשמ"ז שלח הרה"ת ר' שלום ש"י אליאווטש ספר לקוטי באורים. הרבי הכ"מ כתב על מכתבו:

לענותו מהספרי'. העתקה לי.

* * *

פעם מסר רשימת ספרים וכתב:

לברר מה אינו בהספרי'.

* * *

פעם שלח ספר שהתקבל, וכתב:

אישור מהספרי', לצרף יגדיל תורה.

* * *

פעם התקבלה חוברת מכתב-עת תורני, והרבי הכ"מ כתב:

לאשר מהספרי'.

לבקש שאר החוברות.

* * *

בכ"ה אדר תשמ"ז כתבתי:

היום נתקבלו לספריה כ שלושת אלפי ספרים מעזבונו של הרב יצחק ע"ה פיין, שנתרמו ע"י אלמנתו מרת שרה תחי'.

היה זה בתקופה שלאחרי ה' טבת תשמ"ז, שניתן הפסק מבית המשפט שהספרים שייכים לאגודת חב"ד, ונמסר ערעור לבית המשפט לעוררין. בהתאם לזה השיב הרבי הכ"מ:

כן יבש"ט לקבלת עוד ס', ועוד ועיקר מקבלת כל הספרים וכתבים וכו'.

השלמת קטלוגים

בשנת תשמ"ב ביקר בספריה מר ריצ'לער, מנהל מכון תצלומי כת"י שבספריה הלאומית בירושלים. הודעתי על כך אחרי ביקורו, והרבי הכ"מ כתב:

היש אצלם קטלוג?

שאלתי אם לבקש מהם שישלחו העתק מהקטלוג של כל צילומי כת"י שבידם, והרבי הכ"מ השיב:

הכוונה היתה שבאם ישנו קטלוג רשמי ולא בחשאי לקנותו, אבל לא לבקש "יוצא מן הכלל" וכו' לבקש טובה וכו'.

* * *

בתמוז תשד"מ כתב לי הרבי הכ"מ (בהמשך לשתי הוראות נוספות, שמשופר אודותם לעיל פרק ד):

להתקשר עם כל הספריות שבעולם החשובות (רשימתם בהספרי' בואשינגטון) ע"ד חילוף המכ"ע והקטלוגים מזל"ז, המו"ל ע"י.

בכ"ד תמוז כתבתי ע"ז:

שאלתי אצל הרח"ל שי ואמר שרוב הספריות אינן מדפיסות את קטלוג הספרים אשר להם. הספריה בסינסנטי הדפיסה קטלוג מהספרים שבספריהם, והוא לא קנה אותנו כיון שמחירו גדול מאד.

ספריית וואשינגטון מדפיסה קטלוג של הספרים שמתקבלים אצלם (ע"פ חוק הקאפרייט שכל מו"ל חייב לשלוח להם את ספרו שמו"ל). כשהייתי בוואשינגטון ניסיתי לברר פרטים ע"ז. יש להם עשרות רבות של כרכים עבי כרס, שבהם ספרים עברים יחד עם שאר הספרים. המחירים מוגזמים. חילוף לא שייך, כי צריכים לקבל בין כה את כל ספרי קה"ת כנ"ל.

כך גם בספריית ירושלים, שהספרים המתקבלים אצלם נרשמים ונדפסים בקרית ספר, ששולחים לכאן תמיד.

בקשר למכ"ע, ניסיתי בעבר להציע לכמה לעשות חילוף עם יגדיל תורה ורובם לא הסכימו. ובלא"ה רוב המכ"ע התורניים שולחים לכאן.

בד' מנ"א כתבתי שוב:

עדיין לא נעשה דבר ממשי בקשר לרכישת הקטלוגים מהספריות החשובות, שעדיין לא נתבררה אל נכון כוונת כ"ק אדמו"ר שליט"א בזה. רק זאת שנסעתי לספריה הצבורית בני. לברר הפרטים בזה, והם, שרק ארבע ספריות הדפיסו את קטלוג הספרים שלהם; שתיים מהם נדפסו ע"י חברת ג. ק. הול בבוסטון, שאתם ודאי א"א לעשות סידור של החלפות ספרים, אלא קניה, והמחירים גבוהים.

והרבי הכ"מ השיב:

א"כ לא כדאי.

* * *

באותה תקופה התקבל אל הרבי הכ"מ מכתב שבו מוזכר הקטלוג של הוצאת-ספרים של אוניברסיטת בר-אילן לשנת תשד"מ. הרבי הכ"מ שלח אלי את המכתב וכתב:

הישנו בספרי'?

כתבתי ע"ז:

לא ידוע לי; וכשהי' יו"ל "עלי ספרי" היתה נדפסת בסופו רשימה "מפרסומי אוניברסיטת בר-אילן", אך לאחרונה לא יו"ל, ומדובר כעת שהרש"ז האוולין יהי' עורכו החדש, והוא מרצה באוניברסיטה זו. הוא ביקר כאן פעמיים אשתקד, ואוכל לברר אצלו. האם לכתוב לו בזה.

והרבי הכ"מ השיב:

לא (עכ"פ לא לע"ע).

הנסיעה לפראג

בכ"י אייר תשמ"ט כתבתי :

זה משך זמן מציע לי הרה"ת ר' נתן שיי גורארי' לנסוע יחד אתו לפראג, כדי לבדוק את הספרים המונחים במחסנים שם, שהממשלה שם מוכנה לדון על מסירתם לספריה שלנו. וכעת הודיעני שהוסכם שתהיה נסיעתינו בשעתומו"צ ביום ב' הבע"ל.

האם כדאי שאסע יחד אתו למטרה הנ"ל?

... אם יתברר שספרייתנו מעוניינת בהם, ידונו אתנו אודות מסירתם אלינו לצמיתות, או לתקופה של 50 שנה, וישארו באוסף מיוחד בספרייתנו, שיקרא "אוסף פראג" וכיו"ב.

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים : "כדאי שאסע יחד אתו למטרה הנ"ל". והשיב :

(לתקופה של 50 שנה) מופרך כפשוט.

המלים המוסגרות הודגשו בכתי"ק מתוך מכתבי.

לפועל נסענו, ובדקנו עשרות אלפי ספרים שהוחרמו מיהודי צ'כסלובקיה על ידי הנאצים, אך למעשה לא יצא מזה דבר.

מבצע ספרים – שנת תשמח-הקהל

ביום מלאת שנה לנצחון הספרים – ביום הש"ק ה' טבת תשמ"ח – זיכה אותנו כ"ק אדמו"ר הכ"מ בשיחה מיוחדת, שבה אמר בין השאר (התועדויות תשמ"ח ח"ב ע' 164 ואילך) :

לכל לראש יש להתחיל בפרשת היום, כפי שכבר הכריזו ובאופן של פירסום – פירסומי ניסא – אודות המאורע שאירע ביום זה, ה' טבת, בשנה שעברה, שבו הי' "דידן נצח" – הנצחון של הספרים...

ו"הימים האלה נזכרים ונעשים בכל דור ודור גו", כלומר, בבוא יום זה בשנה שלאח"ז, ועד"ז מידי שנה בשנה, "נזכרים" ועי"ז "נעשים" אותם הענינים שהיו בפעם הראשונה – להקבע ל"יום סגולה" ו"עת רצון" בכל הקשור לנצחונם של הספרים...

ומכאן לענין נוסף השייך באופן ישיר לספריית אגודת חסידי חב"ד ליובאוויטש – להוסיף ולהרחיב את הספרי" עצמה,

קריאה – כפי שפורסם בשעתה בהוראת מייסדה ומנהלה של הספרי" כ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו, לאחר העתקת הספרי' למדינה זו – שמבקשים מכבוד הרבנים, מחברי ספרים, והמו"לים, שיואלו מטובם לשלוח העתק בתור תשורה לספרי' הגדולה של אגודת חסידי חב"ד ליובאוויטש.

וכן מבקשים מאספני ספרים שיש ברשותם ספרים מיוחדים, מדפוסים נדירים כו', מעזבון קרובי משפחה וכיו"ב (שאינן זקוקים להם ללימוד כו') - לתרם לספרי' הגדולה של אגודת חסידי חב"ד ליובאוויטש, לטובת הציבור והכלל.

ולהוסיף, שבקריאה הנ"ל ע"ד תרומות הספרים, היתה הכוונה לספרים בכל מקצועות התורה, וגם לספרים וכתבי-עת בשאר מקצועות כו', כי גם ספרים אלה יכולים להוסיף בעבודת ה' (כמאמר המשנה "כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא בראו אלא לכבודו"). ויתירה מזה – אפילו לספרים אלה שבניגוד לתורה, שלפעמים יש צורך להסתכל גם בהם, בבחינת "ודע מה שתישב לאפיקורס" (אם כן, השימוש בסוגי ספרים אלה אינו אלא לאותם הראויים לכך, שיודעים "להשתמש בהן לעבודת ה' או לתורתו").

ותודה – תודת הציבור והכלל – נתונה מלמפרע, כך, שהמנדבים לא ימתינו למכתב אישור ותודה על משלוח הספרים, מכיון שאין הזמן גרמא כלל להשיב ולאשר לכאו"א.

למחרת, ביום א' ו' טבת, קבלתי פתקה מיוחדת מאת כ"ק אדמו"ר הכ"מ, עם הוראות מפורטות בקשר למדובר ביום השבת :

מהיר. ח. [חשאי].

בהמשך להמדובר אתמול – שכפשוט הכוונה לבפ"מ [לפועל ממש], וכיון שכ"כ יפנו בזה: בשילוח ס' וכיו"ב, או שאלות עד"ז וכו', ובסמיכות לפירסום המדובר מוכרח שימצא בהקדם איש מסודר בעל מרץ (ועמלק"פ [ועל מנת לקבל פרס] – שזה יחייב אותו), שלו ימסור ההתעסקות בפועל דכ"ז [דכל זה], והוא "יעמוד ע"ג" [על גביו] לזרז ולבחון הנעשה בפ"מ [בפועל ממש], והיש צורך בשינויים בפעולתו וכיו"ב.

כולל בהני"ל – שילוח אישור קבלת הס' או מכ"ע (אף שהוזכר שלא יחכו ע"ז כי אין הזמ"ג וכו'. ולכן יתן לו נוסח האישור (בלה"ק ובאנג' – למעט הטרחא – בגליון אחד).

כן צ"ל מכי בקשה מהנהלת הספרי' – לשלחו להמתאימים לזה – אולי בצירוף תוכן מקוצר מהמדובר בזה. או גם לפרסמו במכ"ע.

כדאי שיהי' מקום מיוחד בהספרי' להתקבל בקשר להמדובר בהני"ל. – אולי גם חותם שיוחתם בהס'.

לשלול הבלבול דכהני"ל ומבול השאלות – ההקדם בכ"ז ישובח.

ההכנות לנסיעתי לרוסיה, דלקמן פרק ט, היו בעיצומן באותה שעה, לכן הורה הרבי הכ"מ ש"מוכרח שימצא בהקדם איש מסודר בעל מרץ ... שלו ימסור ההתעסקות בפועל דכ"ז.

כתבתי כמה הצעות שהרבי הכ"מ שלל אותן. בסוף השיב בח' טבת :

הרי כתב בעצמו ע"ד וילהעלם שי' – ומעלה שהוא בטח לא יצטרך ללימוד א"ב בהני"ל.

* * *

שוב נגשתי להכנת מודעה, שאותה התחלתי בנוסח הרגיל: בהמשך להוראת כ"ק אדמו"ר שליט"א בשיחתו הקדושה המצורפת בזה...

והרבי הכ"מ השיב על כך:

סגנון מיוחד לחסידי חב"ד ובגלוי וכו', ואין להם בעולמם אלא רצון א' – למלאות כפשוט.

ימצא מי שהוא שמשער עכ"פ [...] מחוץ ל770 ויבקשו לעשות נוסח ואח"כ ימצא שני כיו"ב שיגיי – מבלי שדוקא אני אגיי ואתקן וכו' וכו'. וכן הר"ד [הרשימת דברים מהשיחה המצו"ב].

ובהסברה להרושם (ואולי גם לעצמו) – שאין הכוונה פראווען חזרה – זה שיסייע לשילוח הס' ומכ"ע, ופשיטא שלא לזה שיעורר קושיות וכו'.

באותו יום כתבתי שוב:

הריני מתנצל על שלא הבנתי נכון את הכוונה בהוראת כ"ק אדמו"ר שליט"א בענין המודעה וחלק מהשיחה.

לאחר התייעצות עם כמה, ערכנו נוסח מפורט יותר, שלענ"ד מתאים לצאת לצבור הרחב.

– בנוסח השני הזה הזכרנו את המשפט ואת הנצחון, והרבי הכ"מ כתב ע"ז:

יעורר מחדש את כל השקו"ט והזכרונות וכו'.

ובלית ברירה, העביר קו-למחיקה על רוב הנוסח שהוכן, ותיקן הנוסח בעצמו:

בקשר עם יו"ד שבט – יום הפטירה-ההסתלקות של כ"ק אדמו"ר מהוריי"צ נ"ע, נשיא אגודת חסידי חב"ד – ליובאוויטש, ומייסד הספרי' שלה, "ספריית אגודת חסידי חב"ד – ליובאוויטש",

הננו פונים בזה לכל מחברי ספרים, ובראשם רבני ישראל, לכל המו"לים, ולכל אספני ספרים, בבקשה כפולה להשתתף בהרחבת הספריה הגדולה והחשובה הזאת, להרחיבה בספרי ערך בכל מקצועות היהדות, כולל כתבי-עת, חוברות וכיו"ב, – ובכלל כל חומר שיש לו איזו שייכות שהיא ליהודים וליהדות.

להקל על הרוצים לתרום לספריה זו ספרים שעדיין לא נמצאים בה – ישלחו לנו, ע"פ הכתובת שבתחלת המודעה [770 איסטרן פרקוויי, ברקלין נ.י. 11213], רשימה מהספרים שברצונם לתרום לספריה. אחרי הבדיקה נחזיר לשולח את הרשימה, שבה יסומנו כל הספרים שעדיין לא נמצאים בספריה, או שלא נמצאת בספריה – ההוצאה הזו של הספרים.

ותודתנו הרבה נתונה מראש – על הטרחא ועל התרומה.

בכבוד

הנהלת הספריה

אח"כ הוסיף הרבי הכ"מ וכתב:

פשוט שסיום המודעה (ע"ד עריכת רשימות!!) יקל "טרחת" הספרי' – כי הרוב "יתנער" מכ"ז לגמרי. אבל ידפיסו עכ"פ זה, וחסל כל השקו"ט.

* * *

עוד כתבתי :

לא ברור אצלי הכוונה מה שכתב כ"ק אדמו"ר שליט"א לעשות חותם שיוחתם בהספרים שיתקבלו עתה. האם הכוונה: לעשות חותם שיאמר בו "ספריית אגודת חסידי חב"ד, אהל יוסף יצחק – ליובאוויטש" ולחתום בו הספרים המתקבלים?

והרבי הכ"מ השיב :

מטרתה – שיוכלו לשער תוצאות מבצע זה - ולכן עיקר החותם צ"ל "מבצע ספרים" וכיו"ב.

שוב הכנתי נוסח לחותמת, המתחיל: ספר זה נתרם כו'. והרבי הכ"מ העביר על קו-למחיקה, וכתב:

מבצע ספרים

שנת תשמח – הקהל

* * *

עוד שאלתי :

מתוכן הדברים בהתוועדות היה נראה, שבמדה מוגבלת ירשו לאנשים לעיין בספרים שבספריה. לעי"ע אין שום פנה שתוכל לשמש כחדר קריאה, מלבד החדר הקדמי שעומד בו הקטלוג, ושעד עתה שימש כחדר עבודה שלי. האם כדאי לקבעו כחדר העבודה של הספרן המקטלג וכחדר הקריאה של הספריה.

והרבי הכ"מ השיב :

א"כ יעכבו הנ"ל לע"ע. (במדה מוגבלת ירשו) במשך הזמן כשימצא פנה וכו'.

* * *

איחוד שתי הספריות

במשך כל השנים התקיימו במקביל שני ספריות (נפרדות: א) אוסף הספרים של כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע, שבו גם חלק מהאוסף של רבותינו נשיאינו בדורות הקודמים. והיא הייתה ספריית "אגודת חסידי חב"ד". (ב) אוסף הספרים של כ"ק אדמו"ר הכ"מ, שאסף במשך שנות נשיאותו. והיא הייתה ספריית ה"מרכז לענייני חנוך".

בקיץ תש"מ ביקשוני ר' חיים ליברמן ומרת חנה גורארי, שבנוסף לעבודתי בספריית המל"ח אשגיח גם על ספריית אגו"ח. שאלתי והרבי הכ"מ השיב:

מופרך לגמרי לערב שתי הספריות. ולפלא הכי גדול – שיכנס לענייני "פוליטיקא". ויתירה מזו גם אותי רוצה להכניס בזה.

כל זמן שהיו עוררין על בעלות ספריית אגודת חסידי חב"ד, נשארו שתי הספריות האלו נפרדות זו מזו. אחרי המשפט ופסק-הדין שהספרים שייכים לאגודת חב"ד, חזרתי לאותו נושא. בכ"ז ניסן תשמ"ז דיווחתי על המצב בספריה וכתבתי :

למרכז חב"ד בנ"י. יש שלש ספריות כלליות: האחת בניהול אגו"ח השניה בניהול המל"ח והשלישית בניהול צא"ח, שהן למעשה שלוש מחלקות של "ספריית ליובאוויטש"; שתי מחלקות הסגורות לציבור הרחב ופתוחות רק לחוקרים ... והשלישית – הפתוחה לציבור ... הפתרון המתאים לכל אחד משלשת המחלקות האלו הוא, שיהיה בנין אחד גדול שיכיל את שלשת המחלקות האלו, עם אולם קריאה ומשרדים.

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים "שלוש ספריות כלליות", וכתב :

השוונות בתכלית בהשימוש בהן, ואפילו בתוכנן – ומה מקום לחברן?! (אפילו בבנין אחד).

כעבור חצי שנה התברר, שעיקר הכוונה היא, שיש לאחד את הספריות של אגו"ח ושל המל"ח, שהן מסוג אחד, אבל להשאיר את ספריית צא"ח כספריה נפרדת, כיון שהיא שונה בתכלית בשימוש ובתוכן :

בו' טבת תשמ"ח, אחרי שקיבלתי את ההוראה למנות את הר"י שי' וילהלם על מבצע הספרים, ועלי הוטל "לבחון הנעשה בפו"מ, והיש צורך בשינויים", כמסופר לעיל, לא ידעתי איך לעשות זאת, שהרי הוא עבד באותה תקופה בספריית אגודת חב"ד ואני בספריית המל"ח. שאלתי א"כ:

ר"י וילהלם עבד עד עתה בספרית אגו"ח ... מאז כתב לי כ"ק אדמו"ר שליט"א שלא לאחד את שני הספריות. האם כדאי עתה להעביר את שני הספריות תחת הפיקוח שלי, ושמעתה יעבוד הר"י הנ"ל אצל המל"ח? והרבי הכ"מ תיקן:

(אצל) אגו"ח.

כלומר שמעתה, גם אני וגם הוא עובדים אצל אגו"ח, שאליה שייכת הספרייה, עם שני האספים שבה. מ"מ ניתנת המשכורת עד היום מקופת המל"ח. היו כמה אופנים איך לסדר את עבודתו באופן רשמי, והרבי הכ"מ השיב:

דפשוט מעלי טפי ולכן (לאשר את עבודתו במל"ח).

* * *

אחרי שהתאחדו שתי הספריות הגיע הזמן לחשוב על החתמת הספרים שבספריה בחותמת מיוחדת. בכ"ה מ"ח תש"נ הוכנה חותמת מיוחדת שבה נכתבו המלים: "ספריית אגודת חסידי חב"ד אהל יוסף יצחק – ליובאוויטש". הכנסתי דוגמה, והרבי הכ"מ העיר:

באיזו מדינה?

אני היחיד בכל חב"ד השואל כזאת?

הכנסתי דוגמה שניה, שבה הוספתי את הכתובת:

Y.N nylkooB yawkraP nretsaE 770.

והרבי הכ"מ העיר שוב:

מה יהי' מיותר – באם יוסיפו כפשוט A. S. U.

פרק ח

בניית הספרייה

בכ"ה אייר תש"מ דיווחתי:

מחוסר מקום בבנין הספרייה, העברנו בקיץ העבר, את כל ספרי אנגלית ושאר שפות שבספריה (כ-5.000 כרכים) לה"גאראזש" שבבנין זה, בארונות מיוחדים שהקמנו לזה. אך מקום זה אינו חסוי כ"כ מפני זרם ומטר קור וחום ... להציע בזה לתקן את ה"גאראזש" באופן שיהי' ראוי להחזיק בו ספרים.

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים "לתקן את הגאראזש".

* * *

לערך באותו זמן הוקשתה לרבי הכ"מ ההליכה לביתו ברגל בכל שבת ויו"ט, ואז סודרה לרבי הכ"מ ולרבנית ע"ה דירה מיוחדת בבית הספרייה. שם היו מתארחים בדרך כלל בשבתות וחגים. כך עד לפטירתה בכ"ב שבט תשמ"ח.

לחדר שינה נבחר חדר שהיה מסובב בארונות ספרים וכתבי-יד. דבר זה הפריע, לא רק לנוחיות הדירה במקום הזה, אלא גם לשימוש בספרים וכת"י האלו, העומדים בחדר השינה.

בשנת תשמ"ב החלטנו להעביר את ארונות הספרים לקומה העליונה ולשפץ את חדר השינה. מיד כאשר ראה הרבי הכ"מ את השינוי, הגיב באי שביעות רצון, על אשר שינו בספריה לצורך נוחיותו.

מיד אחרי הדלקת נרות שבת קראה לי הרבנית ע"ה ושאלה למה עשו זאת. השבתי שזה נעשה לצורך נוחיות השימוש בספרים וכתבי-היד שעמדו בחדר הזה.

אחרי השבת כתבתי:

ראיתי את מענה כ"ק אדמו"ר שליט"א בקשר לספרייה, ותקותי חזקה שאינו קשור לזה מה שהחלטנו להעביר את כתבי-היד לקומה העליונה, שהיה בעיקר כדי להקל על העובדים בהו"ל של כתבים אלו ... ושופץ מחדש החדר שינה.

עוד יש כמה תיקונים הנצרכים בספריי, שתקותינו שגם זה אינו קשור למענה הנ"ל.

והרבי הכ"מ השיב :

ח. באם (נצרכים בספרי', אינו קשור למענה הנ"ל) כמובן.

האות "ח" פירושה שהמענה הוא "חשאי". והמלים המוסגרות הודגשו בכת"ק מתוך מכתבי.

* * *

בשנת תשמ"ה הרחיבו את הבנין והוסיפו לו חדר אחד גדול בכל אחת משתי קומותיו התחתונות. החדר שבקומה העליונה – להרחבת הדירה עבור הרבי הכ"מ ובחדר שבקומה התחתונה הועמדו ארונות שהתמלאו עד מהרה בכעשרת אלפי ספרים.

ביום שהתחלנו למלאות את החדר בספרים, בח' כסלו תשמ"ה, בישרתי על כך, והרבי הכ"מ השיב בברכה :

ויה"ר שיהא בשטמו"צ.

בנייתה ב-770

הצורך בהרחבת בנין הספריה הורגש ביותר כבר בשנת תשמ"ז. באחת הדו"חות שכתבתי אז לרבי הכ"מ, ביום א' כ"ז ניסן, הזכרתי את העובדה, שבנין הספריה כבר התמלא על גדותיו ובכל יום מתקבלים ספרים חדשים ואין מקום להניחם. והרבי הכ"מ השיב (שאציע) :

הצעה מעשית, ע"פ המצב שבהוה ובעתיד הכי קרוב.

לא עלה אז ברעיוני, שהכוונה היא שאני בעצמי אתעסק בניהול בניית והרחבת הבנין. לכן השבתי למחרת :

בענין הספריה, לע"ע אין בידי הצעות מעשיות. דברתי בזה בפרטיות עם הר"י שי' קרינסקי, ואמר שיתעניין בזה.

במשך השנה הזאת ושלאחריה התחילו להכין תוכניות בניית בנין גדול בשטח 770, שיכיל את ביהכ"נ וגם את הספריה.

* * *

בפרק הקודם סופר על "מבצע ספרים" שהותחל בה' טבת תשמ"ח. בה' תשרי תשמ"ט כתבתי :

בהמשך להתוועדות ה' טבת תשמ"ח, הורה כ"ק אדמו"ר שליט"א לארגן אוסף מיוחד שיאספו בו ספרים במשך השנה, להניחם במקום מיוחד ולהחתימם בחותמת "מבצע ספרים – שנת הקהל תשמ"ח".

במשך השנה נתקבלו לספריה כחמשת אלפי ספרים. כחצי מהם הונחו בארונות מיוחדים שהוקמו בקומה השניה של 770 והוחתמו בחותמת הנ"ל, והשאר עדיין מונחים בתיבות – מחוסר מקום.

גם כעת ממשיכים להגיע ספרים לספריה, אבל בקצב איטי יותר.

כיון שלפי הבנתנו בדברי כ"ק אדמו"ר שליט"א, הושלם מבצע הספרים של שנת הקהל-תשמ"ח, לכן בדעתנו להניח את הספרים המתקבלים מעתה – באוסף הרגיל של ספריית המל"ח.

והרבי הכ"מ השיב :

לדבר עם אגו"ח ע"ד בנין לספרי' בסמיכות לדהוה או הרחבת הנוכחי וכו'.

בכ"ז שבט תשמ"ט כתבתי :

היום התקבלו לספריה, הספרים מספריית ועד החנוך היהודי בנ"י. בס"ה התקבלו היום כ-3000 ספרים ... מונחים לע"ע בכ-100 תיבות.

בס"ה ארוזים כיום בספריה כעשרת אלפי ספרים, בתיבות המונחים במעברים שבבנין הספריה, מאין מקום בארונות העמוסים...

מזמן לזמן מגיעים ספרים נוספים ואיני יודע להיכן להניחם.

מזמן לזמן מגיעות אלינו רשימות ספרים, כדי לבדוק אם הספרים כבר נמצאים בספריה, ואין שום דרך לדעת מה יש כבר בין עשרת אלפי הספרים המונחים בתיבות.

אם יתן ה' ויובאו הספרים מרוסיה, כעשרת אלפי ספרים, אין לנו שום מושג להיכן יניחו אותם.

והרבי הכ"מ השיב :

יתעניין בסידור ועד לבנין (ובהקדם) נוסף להספרי' בשטח 770 והסמוך אליו.

בהתאם לזה דיברתי מיד עם הרש"י שי גורארי' והרב"ש שי קונין, הסכמנו בחפץ לב ליסד ביחד את הועד הנזכר, וכבר במוצש"ק הודענו על כך אל כ"ק אדמו"ר הכ"מ, שהואיל לתת את הסכמתו וברכתו הקדושה לועד הזה, ובהוספת:

ובהצלחה רבה.

למחרת ביום א', בעת חלוקת הדולרים, נתן לי כ"ק אדמו"ר הכ"מ דולר נוסף, ואמר:

דער בנין וועט דאך דארפן האבן געלט אויכעט, מסתמא, וועט דאס זיין א התחלה.

* * *

ביום ג' ב' אדר כתבנו (ועד הבנין):

אתמול ביום ב' הגיע הנה הרב"ש שי קונין כדי להביא את תוכנית הבניה לפועל בהקדם.

לאחר דיון מפורט אתו ועם הרש"י שי גורארי', באנו להחלטה שהתוכנית הכי מתאימה היא (לקנות את הבית של הר"מ שי אטקין, המחובר לבנין הספריה ... מוכן למכור את ביתו ... לאחר שיקבל את הסכמת כ"ק אדמו"ר שליט"א.

והרבי הכ"מ השיב:

המדובר בהרחת ספרי' – ואין ענין לעשות עתה "מהפכות" וכיו"ב – וימצאו תכנית ע"ד "הרגיל": הרחבה קצת, הוצאות קצת וכיו"ב.

כעבור שבוע כתבנו שוב:

בינתיים נוצרה אפשרות נוספת: הר"י שי קרינסקי הודיענו, שאחד מהשכנים שמאחורי 770 עומד להגיע להסכם עם מר צייס שי על מכירת הבית, ואפשר שבימים הקרובים תתבצע המכירה. באם תתבצע המכירה הוא מציע לנו לצרף את הבית לספריה ולהעמיד בו ארונות וספרים. החסרון בהצעה הזאת הוא, שהספרים יהיו מפורזים בבנינים שונים. ומ"מ יהיה אז מספיק מקום להניח בו את כל הספרים. האם כדאי לקבל את ההצעה?

והרבי הכ"מ השיב:

כמובן קדימה לזה.

לפועל לא התבצעה קנייה זו, וכשמונה חדשים נמשכו הדיונים במיקום ותוכניות הבניה. הצענו כמה הצעות שהרבי הכ"מ דחה אותם מכמה סיבות. בשלהי תשרי תש"נ, כתבתי לרבי הכ"מ שוב כמה הצעות, ובמקום להתייחס אליהן, כתב:

לבנות בתוך השטח 770

ויותר טוב – להוסיף בהבנין 770

באופן שלא יערער את הבנין

עם קבלת המענה כתבתי לכ"ק אדמו"ר הכ"מ:

בהתאם למענה כ"ק אדמו"ר שליט"א בקשר לבניית הספריה, נראה לנו האופן הכי מתאים:

(א) להקדיש לספריה את שתי הקומות העליונות של 770, ששם יהיה מקום הספרים יקרי הערך, כתבי היד, וחדרי העבודה של העורכים מתוך כתבי היד

[את הדירה של כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע להשאיר בצורתה, ואת הקומה השלישית לבנות החדרים מחדש באופן המתאים לספריה].

(ב) להוסיף מחסן ספרים בחצר 770 (תחת חצר הסוכה) שהוא יחבר את מחסני הספרים שב-770 ושב-766.

אם כל הנ"ל מתאים לרצון כ"ק אדמו"ר שליט"א, אזי נתקשר עם אינזיניר לברר את אפשרות הבניה הזאת.

הרבי הכ"מ הדגיש את המלים: "מתאים לרצון כ"ק אדמו"ר שליט"א". והוסיף:

כמובן כהנ"ל ולעת"ל בכיו"ב בתור חהנה"ת [חבר הנהלת] (ספריית אגודת חסידי חב"ד אהל יוסף יצחק – ליובאוויטש).

נראה היה לנו כוונת הדברים, כיון שהיה זה בהמשך למשפט הספרים, שבו נתברר שאין זה רכוש פרטי של הרבי הכ"מ כ"א של אגודת חסידי חב"ד, לכן נימק, שמה שהוא נותן הוראות איך ומה לבנות, הן בפעם הזאת והן לעתיד, הרי זה בתור חבר הנהלת הספריה של אגודת חסידי חב"ד.

התקשרנו מיד לאדריכל שיכין תוכניות. הכנסנו התוכניות והרבי הכ"מ השיב:

ויהא בשעטומו"צ, אזכיר עה"צ.

להחזיר [לנו התוכניות].

בודאי לא יכתבו לי פרטי פרטים דכהנ"ל – כי איני אדריכל, ואם צריך ימצאו כהנ"ל.

בהתוועדות ש"ק שלפני י"ט כסלו הכריז כ"ק אדמו"ר הכ"מ:

ס'איז פאראן נאך א ענין אין וועלכן איך בין א מחותן, דאס איז די ספריה אין בית אגודת חסידי חב"ד, וואס מ'גייט בויען א בנין חדש ובהרחבה, אבער באותו מקום, ווייל קדושה לא זזה ממקומה.

* * *

מאז ואילך הרבה הרבי הכ"מ לזרז את הבניה. ביום ג' ה' טבת, יום גאולת הספרים, דיווחתי על חתימת חוזה עם האדריכל לעריכת תוכניות בניה, ובמענה שקבלתי כותב הרבי הכ"מ:

סחבת שאין כמוהו. הזוכרים מתי התחילו לדבר בזה? (דרך אגב ההתחלה הייתה בהתלהבות וכו').

בהתאם לזירוז הזה התחילה הבניה לפועל, כעבור פחות משבועיים, וכמובן מתוך התלהבות וזריזות.

כל אימת שהייתי עובר בעת חלוקת הדולרים היה מוסיף דולר ואומר "דאס איז פאר דעם בנין זאל זיין בהצלחה רבה ובקרוב" וכיו"ב.

בעזרת השי"ת הצלחנו לסיים את כל הבניה הזאת בתחלת חורף תנש"א.

פתיחתה

בר"ח ניסן תש"נ כתבנו:

עוסקים אנו עתה בתכנית שיפוץ הקומה השניה של 770 – דירת כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע. וכבר כתבנו בעבר שלא נשנה החדרים וכו' מכפי שהיה בעבר, אלא המדובר בשיפוץ פנימי של החדרים, ותלוי במטרת הדירה הזאת:

האם לעשותו למוזיאום עם תערוכות משתנות מזמן לזמן. והיינו, א) בשני חדרי האוכל ובחדר השינה של הרבנית שטרנא שרה ע"ה יבנו תיבות זכוכית על גבי השלחנות וכו' שישמשו לתערוכות. ב) חדר היחידות וחדר השינה יהיו סגורים בדלתות זכוכית שיהיה אפשר לראותם דרך דלתות הזכוכית מבחוץ. ג) המטבח יהיה סגור ובו יהיו מונחים אוסף חפצי הערך, אוסף התמונות וכיו"ב.

או אולי כדאי להקדיש את כל הדירה, ובפרט חדר היחידות וחדר שבו התפלל כ"ק כל הימים (לא שיהיה מוזיאום, אלא) שיהיה מקום תפלה ושפיכות נפש של כל הצריך לישועה ואולי גם ללמוד מעט. וזה יהיה עיקר השימוש של הדירה.

הרבי הכ"מ מחק את האפשרות הראשונה והדגיש לאשר את האפשרות השניה. וגם בה מחק את המלים "אולי גם ללמוד מעט", והשאיר רק "שיהיה מקום תפלה ושפיכות נפש של כל הצריך לישועה", והוסיף:

וקריאת פ"נ.

שאלנו שוב:

כאשר זכינו למענה כ"ק אדמו"ר שליט"א, להקדיש את חדר היחידות של כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע למקום תפלה בשפיכות הנפש, האם לעשות זאת מיד עתה או אחרי סיום הבניה.

והרבי הכ"מ הדגיש את המלים "אחרי סיום הבניה".

בימים הנוראים היינו פותחים את הדירה לאמירת תהלים ולתפלה, אמנם הרבי הכ"מ הורה אז להשאיר את חדר היחידות סגור.

אחרי סיום הבניה הייתי ברוסיה במשך שנה וחצי, וכשחזרתי, היה הרבי הכ"מ חולה, והדירה הוקדשה לצרכי האש"ל של הרבי הכ"מ.

* * *

התוכנית הראשונה היתה לחגוג את פתיחת הספרייה בפרסום הכי גדול. כבר בתחלת שבט תש"נ, כששיימנו את שיפוץ הקומה השלישית של 770, כתבנו (חברי ועד הבנין) לכ"ק אדמו"ר הכ"מ:

היות שבניית הקומה השלישית של 770 – לאולם הקריאה של הספרייה – מתקדמת בקצב מהיר .. ברצוננו להציע לקראת יום הבהיר יו"ד שבט, שנת הארבעים, לפתוח בה תערוכה של כתבי רבותינו נשיאינו ...".

והרבי הכ"מ השיב על כך:

אין הזמ"ג [הזמן גרמא] מתאים להנ"ל.

בכ"מ מנ"א תש"נ, דיווחנו על התפתחות הבניה ושאלנו:

אולי כדאי לארגן חנוכת הבית ביום ג' כ"א אלול, ביום מלאת יובל שנים לחנוכת הבית – 770, שעשה כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע.

והרבי הכ"מ השיב על הדיווח ועל השאלה:

ותהא פעולה נמשכת בהצלחה רבה.

ע"ד חנוכת הבית – עוד חזון למועד להחליט עד"ז.

אזכיר עה"צ.

פרק ט

השליחות לרוסיה

הדבר התחיל בפורים תשמ"א. שלחתי לרבי בתור משלוח מנות את הקטלוג של הספרייה, שנערך בליובאוויטש, וכתבתי:

מצו"ב צילום רשימת אוסף הספרים של כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב (שהשאל לי הרח"ל שי – ע"מ לצלם) ... הרשימה נכתבה בימים האחרונים בליובאוויטש.

באחד מימי קיץ תשמ"א קרא כ"ק אדמו"ר הכ"מ את הרה"ת ר' ברוך שלמה שי קונין, והורה לו לשוחח בנידון הספרים עם מר ג'רי וויינטראוב שי ומר ארמונד האמער ע"ה, שיש להם יחסי קירבה עם מלכות הקרמלין. מר האמער פנה אז לאנשי הממשל במוסקבה בבקשה לאתר ולהחזיר את האוסף היקר הזה לתנועת חב"ד.

כאשר אנשי הממשל במוסקבה השיבו שאין ידוע להם "אוסף ליובאוויטש" או "אוסף שניאורסאהן", נמסר להם צילום רשימת הספרים הנזכרת. ע"פ הרשימה הזאת קל יותר לברר אם האוסף עדיין מונח בספריית לנין במוסקבה.

שוב לא הצליחו למצוא את האוסף הזה או את הספרים שברשימה הזאת, וכך חלפה שנה אחרי שנה, בלי תוצאות ממשיות. עד אשר הוצע להם ע"י מר ארמונד האמער הנ"ל, שהם ירשו למומחים מטעם תנועת חב"ד, לבוא ולבדוק ולנסות לאתר בעצמם את האוסף הזה. למרבה השמחה הם נענו להצעה הזאת בחיוב.

באחד מימי חודש כסלו תשמ"ח, הודיעני הר"י שי קרינסקי, שתוך שבועות אחדים תוכל המשלחת לנסוע לשם, הם ה"ר ברוך שלמה שי קונין הנ"ל, המזכיר ה"ר ניסן שי מינדל ואני.

במשך החודש שבינתיים, כתבתי אל כ"ק אדמו"ר הכ"מ את תוכניות הנסיעה, מה ואיך בדעתינו לבדוק, ושאלתי כמה פרטים.

כתבתי שיש אומרים שיש בלנינגרד ביכלאך שהיו באוסף כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע, אמנם מסופק אני אם יש לסמוך בזה על השמועות. והרבי הכ"מ השיב:

האם בשביל זה לא יחפשו שם !?

כתבתי שאולי נשארו ביכלאך בלנינגרד מעת המאסר, כשכ"ק אדמו"ר שליט"א נתן אז ביכלאך לכמה מאנ"ש על מנת להחביאם עד יעבור זעם. האם ידוע שבאותה שעה הוחרמו ביכלאך. והרבי הכ"מ השיב:

הרי הוחרזו תומ"י !!

כמפורסם לא (הוחרמו) כלל.

שאלתי אם כדאי להתעניין בקובץ מכתבי תרפ"א, שלוקח בעת החיפוש דקיץ תרפ"א בעיר רוסטוב. והרבי הכ"מ השיב:

איפוא יחפשו שם !?

כתבתי שבדניפרופטרובסק נחפש כתבי הרה"ק מוהרלווי"צ – אבי כ"ק אדמו"ר שליט"א [בנוסף למה שכתב במאסר על גליון הספרים, ונמצא בספריה, ונדפס משם בסדרת תורת לוי יצחק ולקוטי לוי יצחק], והרבי הכ"מ הוסיף:

בספריית אדמו"ר (שאני – אגו"ח הירוש).

יתענינו בכל השייך למטרת נסיעתם שה"ה רשמית עד"ז.

כתבתי שנחפש את הספרים ע"פ הקטלוג או ע"פ הסימנים שעל הספרים, והרבי הכ"מ הוסיף:

או ספרים שאולי שייכים, אף שאינם ברשימה בפועל.

כתבתי שאם לא נמצא הספרים בספריית לנין במוסקבא אזי ניסע לקיוב לחפש שם כנ"ל, והרבי הכ"מ השיב:

בכל אופן (יש לברר ע"ז בקיוב כו').

כתבתי שבלנינגרד נחפש ספרים וכתבי רבותינו נשיאינו, והרבי הכ"מ הוסיף:

כולל – לחסידי חב"ד: אבי הרב מעדליא וכו'.

כתבתי שנחפש הניירות הקשורות למאסר כ"ק אדמו"ר האמצעי, והרבי הכ"מ הוסיף, שנחפש גם הניירות הקשורות למאסרי אדמו"ר הזקן ואדמו"ר ה"צמח-צדק" [הניירות הקשורות למאסר אדה"ז נמצאו אח"כ והתפרסמו ב"כרם חב"ד" גליון 4. והקשורות למאסרו של הרלווי"צ נמצאו אח"כ והתפרסמו בכמה גליונות ב"כפר-חב"ד" קיץ תשנ"א].

כתבתי שהמקום היחיד שאפשר לחפש בדניפרופטרובסק הוא בספריה הצבורית, והרבי הכ"מ השיב:

!?! דהמכללה שם, וכינו"ב.

הזכרתי שקובצי כתבי-היד של אביו של כ"ק אדמו"ר שליט"א הוחרמו בעת המאסר, והרבי הכ"מ השיב:

לא.

ועל הספקות שכתבתי השיב:

הנחתו ע"פ הנ"ל – שבספק לעזבו שם !!

* * *

ביום שלפני הנסיעה, בהתוועדות ש"ק פרי שמות, דיבר כ"ק אדמו"ר הכ"מ ברבים בדבר השליחות הזאת; אם כי אמר ולא פירט. ובין הדברים אמר גם ("התוועדויות" ש"פ שמות תשמ"ח סעיף יב ואילך):

כשומעים שישנם חפצים, ספרים וכתבי-יד כו', של צדיק ונשיא בישראל, שנמצאים בגלות ושביי [לא רק במקום הפכי ממש, אלא אפילו שלא במקומם האמיתי] – יש להשתדל ככל האפשר, עד כדי מסייג, לפדותם מהגלות והשבוי, "פדיון שבויים", ולהשיבם למקומם האמיתי, כלשון הכתוב "ושבתי בשלום אל בית אבי"...

ואשרי חלקם וגדול זכותם של המתעסקים בזה, וזכות הרבים מסייעתם, כולל גם הנתינת-כח המיוחדת דשבת פ' שמות – להצליח בכל הפעולות הקשורות עם פדיון שבויים.

לאחר השיחה הזאת הורה לנו כ"ק אדמו"ר הכ"מ לאמר "לחיים" על כוס מלא. גם בעת חלוקת הדולרים לצדקה, ע"י כ"ק אדמו"ר הכ"מ, ביום א' בבוקר, נתן לנו דולר נוסף ואמר "לתוספת זריזות".

באותו יום כתבתי שוב:

בהמשך לשיחה הקדושה ביום הש"ק, שבה נזכר כמה פעמים גם ענין ה"חפצים" של רבותינו, הריני להעתיק בזה מרשימת זכרונות הר"י דזייקאבסאן:

אחרי אשר התכווננו לנסוע לגמרי מליובאוויטש [12 בחורים האחרונים שנסעו משם קרוב לחודש אלול תרע"ח], סדר ר' אליעזר קאפלאן, לסדר את החפצים שנשארו לחלקם ולהצניעם כמה שאפשר ... חפרנו במרתף בעומק והצנענו אותם שם...

כיון שנזכר אתמול ענין החפצים, אולי זוהי הוראה שצריך להתעניין גם בזה?

והרבי הכ"מ השיב:

באם אין כלל חשש שתחליש בקשה זו תוקף בקשותיהם לבקר בשאר המקומות – כדאי (להתעניין גם בזה).

* * *

בתקופת היותינו שם כתב אחד מאנ"ש לרבי על מקום המצא כת"י דא"ח בספריה ברוסיה. הרבי הכ"מ כתב על הפתק:

מהיר. ח. [חשאי]. להראות להרשד"ב שי' לוינסון.

שזהו שמי בניירות הרשמיים, שנסעתי בהם לרוסיה.

* * *

לפני נסיעת כ"ק אדמו"ר הכ"מ לאוהל נקראנו ליד דלת חדרו ואלו היו דברי קדשו:

בנוסף צו דעם וואס מ'האט אייך שוין געגעבן, איז דא נאך פאר צדקה, אויף צו פארטיילן דארטן. כיוויל דאס ניט צוטיילן אויף דריי חלקים ווייל דאס איז איין כללות'דיקע שליחות, ס'זאל זיין כגוף אחד. דא איז פאראן דריי מאל ח"י, זאל דאס זיין בהצלחה רבה ומופלגה...

ווי שוין גערעט, איז יעדן פלאץ וואס ס'איז נאר פאראן א ספק אז מ'קען עפעס געפינען דארטן זאל זיין ספק לקולא, און אויב ס'וועט ניט שאטן די אנדערע פלעצער זאל מען דארטן זיין...

איך זאג אייך ניט קיין דאנק, ווייל דער גרעסטער דאנק איז פון די ספרים אליין.

בערב לאחרי תפלת ערבית, מיד לפני נסיעתינו, נקראנו שוב ליד דלת חדרו, וכה היו דברי קדשו:

היינט איז דאך דער יארצייט פון דעם רמב"ם, און די וואך כ"ד טבת איז דער יארצייט פון אלטן רבי'ן, וועלן זיי ביידע ארבעטן צוזאמען מיט אייך...

נתן עוד צדקה לחלק שם, והוסיף ואמר "הצלחה רבה בשורות טובות".

כשנכנסנו למכונה שאל אם נסעו ללוותינו.

* * *

בעת שהותינו ברוסיה – מכ' טבת עד כ"א שבט תשמ"ח, לא היו לנו הרבה תשובות מהרבי הכ"מ. בזה אמר הרבי הכ"מ בהתוועדות ש"פ שמות הנזכרת:

הצ"צ שלח פעם א' החסידים לפטרבורג ... וכששאלוהו ... במקרה שיתעורר ספק ושאלה כו' בנוגע לאופן הפעולה ... השיב הצ"צ – שאפשר לסמוך עליו.

וההסברה בזה – שכאשר שולחים שליח, נותנים לו את כל הכחות הדרושים למילוי השליחות ... כולל גם ששיקול דעתם על אתר יהי' באופן המכוון אל האמת.

* * *

מ"מ היינו מדווחים מזמן לזמן על הפעילות ועל הקשיים והיינו מקבלים גם לשם הוראות. ההוראה הראשונה היתה קשורה לדרישתנו שיראו לנו את מחסן הספרים ושם נוכל לבדוק אם נכיר את אוסף ספרי רבותינו, והם השיבו שירשו לנו לחפש רק בקטלוג.

ועל כך מסופר ביומן שכתבתי שם:

באמצע הלילה צלצל יוסף פרידמן ואמר לנו בשם חותנו [הר"י שי' קרינסקי] (שנסע זה עתה לאוהל) בשם אד"ש, על מה שבקשנו ברכה, כיון שאמר השר שעלינו לעבוד רק מתוך הקטלוג וזה מאד קשה. רצינו להכנס ולראות את מחסן הספרים ולא הרשה לנו. ע"ז השיב כאד"ש: א) יש להמשיך לפעול ע"י הד"ר [ארמונד האמער]. ב) גם ע"י הקטלוג אפשר להספיק הרבה.

לפועל הצלחנו לאתר את האוסף גם ע"י חיפוש בקטלוג, כמסופר בסי' "ספריית ליובאוויטש" פרק יב.

* * *

ההוראה השניה היתה בקשר לחזרתנו לניו יארק; אשר המזכיר ר' ניסן מינדל נשאר אתנו רק שבועיים, ואנחנו נשארנו עוד שבועיים, ועל כך מסופר ביומן:

יום א' ח"י שבט

כשהיינו במשרד ביום ועשי"ק דיבר שלמה בטלפון ללאסאנג'לס ואמרו לו שהמשפט שלו הגדול עומד להתחיל והוא צריך לעלות לדוכן העדות ביום שני הבא.

הוא צלצל לרילי"ג שאמר לו בשם הרבי שהוא יזדרז לחזור ואם צריך לסיים, שאשאר בעצמי...

היום לפנות בוקר צלצלנו לו והשיב בשם הרבי ששלמה יזדרז לחזור ובאם יסכימו לבקשתינו [שירשו לי לראות הספרים] נכון שאשאר, לצורך עשיית הרשימה.

לפועל חזר הרה"ת ר' שלמה שי' קונין באותו יום, למחרת קבלתי מענה שלילי לבקשתינו, וחזרתי גם אני.

חזרתי לני. שעות ספורות לפני פטירת הרבנית הצדקנית, באור לכ"ב שבט תשמ"ח.

הנסיעה השנית לרוסיה

באור ליום ועשי"ק פ' ויצא, ו' כסלו תנשי"א, מצלצל אלי הרב"ש שי' קונין ומודיעני שיש אפשרות, שניסע פעם נוספת לרוסיה עבור החזרת הספרים, יחד עם ה"ר יוסף יצחק אהרונוב וה"ר יצחק קוגן שיחיו. נתתי את אישורי אל הרב"ש קונין, שישאל אצל כ"ק אדמו"ר הכ"מ, אם כדאי לנסוע. המענה נתקבל מיד:

לנסוע, אזכיר עה"צ.

שאלתי שוב בעצמי, אם כדאי שאסע מיד יחד עם הקבוצה או שאחכה איזה זמן ואבוא אחריהם. המענה נתקבל מיד ביום הששי:

קדימה [לנסוע מיד] שזה יכול להוסיף בהנ"ל.

ביום ראשון יצאו שלשת הנ"ל בדרכם לני. וביום שני יצאנו ארבעתינו לרוסיה.

לפני נסיעתנו לשדה התעופה כתב לנו כ"ק אדמו"ר הכ"מ:

לכל הנוסעים שליט"א

ויהא כהנ"ל בהצלחה רבה.

אזכיר עה"צ.

* * *

ההוראות שקבלנו במשך שהותינו שם, ניתנו בדרך כלל בעל-פה ע"י המזכירות,

ויועתקו בזה על-פי העתק יומני מאותה תקופה:

מוצשי"ק י"ד כסלו ה'תנשי"א

[ביום חמישי] התקבל טלפון מהמזכירות והרילי"ג הודיע הוראות כאד"ש:

(א) להעביר את אישור הממשל [שמכירים ומוקירים את עבודת חב"ד ברוסיה] לאגודת חב"ד וארבעתינו נהיה חברי ההנהלה של אגו"ח ברוסיה והאישור יהיה על שמינו.

(ב) לעשות חותמת על שם אגו"ח ברוסיה, ברוסית ובעברית (ויירוניקה [היא מרת דבורה רחל קוגן, שניהלה את הפעילות בענין הספרים במשך שהותינו שם] הציעה שיהיה על החותמת ציור יד, והשיבו מהמזכירות שיהיה לוחות הברית).

(ג) לפתוח חשבון בבנק ע"ש אגו"ח ברוסיה.

(ד) לקנות בית ע"ש אגו"ח [ויקרא על-פי הצעת מרת דבורה רחל] מרכז מימוני. שיקנו מיד, עכ"פ לפני השבת ויכנסו אליו ויתחילו בו איזו פעולה.

הביאו מיד צייר אומן שהכין כותרת לנייר בלאנק וחותרת ...

יום ה' [כ"ו כסלו] בערב

... שלחו בפאקס לני. את הסקירה המשפטית שהכינה [מרת דבורה רחל]. הפאקס לא פעל טוב ועברו רק שני עמודים. כעת נתקבל מענה כ"ק אדמו"ר שליט"א:

חסר הסיום. נת' ות"ח ת"ח.

כאמרי מאז וכמ"פ הנני סומך עליה, והרי עומדת בקשר עם ראשי עסקני חב"ד שי' השייכים לזה, ונמצאים מהם גם ברוסיה, וה' יצליחם.

אזכיר עוה"פ עה"צ [עוד הפעם על הציון] להצלחה וכו'.

יום א' ו' טבת בלילה

בדרך חזרה למלון נעצרנו במשרדו של האמער, משם דברנו לארה"ב ושמענו על שיחת ש"ק, שאלו שהתחילו להתעסק בהחזרת ספרי רבותינו אומרים להם גמור. ומגיד דבריו ליעקב גוי לכן גם הקב"ה המתחיל במצוה אומרים לו גמור – החזרת הספרים למקומם.

יום ד' [ר"ח שבט] ערב

הרב"ש [קונין] כתב אתמול לכאד"ש וביקש ברכה, שעשינו כיכלתינו וכו'. היום בבוקר התקבל המענה:

הרי עומדים בסמיכות ממש לפרשת בשלח – שירה בכל הפירושים.

אזכיר עה"צ.

יום ה' ערב

אתמול בלילה דיווח הריל"ג לכאד"ש והרבי השיב: "מ'דארף בא זיי פועלן, זיי זאלן האבן בטחון אמיתי אז מיוועט קומען מיט די ספרים". הריל"ג אמר שע"פ הדיבורים נראה שיש בטחון. שאל כאד"ש "בטחון אמיתי?" הריל"ג השיב "יע!". הרבי חיך.

יום ד' [ח' שבט] ערב

צלצלתי לריל"ג ובקשתי שיכתוב לכאד"ש בשמי:

במשך הזמן האחרון מנוע אני מלהתעסק בענין הספרים, יושב אני כל היום בישיבה ולומד עם תלמידים. האם כדאי שאחזור ל-770 עד אשר יזדקקו לי כאן?

מוכן אני להשאר כאן כמה שצריך.

... בלילה התקבל מענה כאד"ש למכתב הנ"ל:

אל יפרוש מחבריו שי' בשליחות זו ביחדיו נסעו ביחדיו יחזרו בהגיע הזמן.

אזכיר עה"צ.

יום ב' יח אדר בוקר

אתמול בלילה הודיע הר"י וילהלם שקיבל מענה על הדווח הכללי של סטאס. הרבי הדגיש את תיבת "אדר" שבתאריך, וכתב:

נת' ות"ח על כתבו בפרטיות לפ"ע ויה"ר דהמשך ההשתדלות באדר יצליח לפדיון הספרים הנ"ל השבויים יותר משבעים שנה.

יום ב' כ"ה אדר בוקר

במוצ"ש נכנסה לכאד"ש החוברת שהוכנה בלונדון [סקירה על תולדות הספריה והשתדלותינו לפעול את החזרתה], שהסתפקנו אם להפיצה ולהתחיל התעמולה בענין הספרים. זכינו למענה:

ויהא בשעטומו"צ והזמ"ג והענין.

כעצת עסקנים וכיו"ב.

ב' דחווה"מ בוקר

לפני חה"פ הופיע מאמר, המשמיץ אותנו ואת מבוקשינו בענין הספרים, בעתון דומוסטרוי. לפי כל הפרטים הנזכרים בו ברור שהמאמר נכתב ע"פ הזמנת משרד התרבות .. ברור שכעת הגיע הזמן להתחיל את התעמולה בעתונות בענין הספרים ... כאד"ש אמר לריל"ג ... אם לא תהיה תגובה הוא יתפלא מדוע לא עונים לכן כדאי לענות ושיהיה המענה כתוב באופן חזק.

יום ה' כה אייר ערב

יושבים אנו כעת במתח ומצפים למענה מהרבי למכתב שכתבנו היום:

שלשום בלילה הודיעו לנו באופן ברור שמרשים לנו להשאר כאן רק עד 15 במאי (יום ה' הבע"ל) ואז מוכרחים אנו לצאת מבריה"מ (מלבד הר"י קוגן שיש לו ויזה שנתית). יש אומרים שגם אם נישאר עוד כמה ימים לא יקרה כלום, בעבר נשארנו משך זמן בלי ויזה על אחריותה ואח"כ חידשה לנו הויזות, אך הפעם אומרת [מרת דבורה

רחל] שבשום אופן א"א להשאר כעת בלי ויזה, כי זוהי החלטת הממשלה שנצא כעת מבריה"מ .. והיא תנסה להשיג עבורינו ויזות נוספות.

זה עתה קיבלנו מענה :

כמו ע"ע [עד עתה] כעצתה דהנ"ל [של מרת דבורה רחל].

אזכיר עה"צ.

בבוקר בשעה 4 נסענו לשדה התעופה, קנינו כרטיסים באיירופלוט ויצאנו לדרך. יחד אתנו הגיעה לני. גם גברת דבורה רחל, שהשיגה עבורינו ויזות לחזור לרוסיה. אמנם אני מצדי הודעתי למזכירות את מבוקשי, להשאר כאן לע"ע. ועל כך בהמשך היומן :

יום ה' י' סיון בספריה ב-770

אתמול בלילה כחצות הגיע לביתי הרב"ש ומספר שהריל"ג סיפר לרבי דיווח מפעולותיה ודבריה שהיא חושבת לחזור אחרי הש"ק ומקווה שאנחנו ניסע אתה. הרבי ענה על כך : מסתמא וועלן די יונגעלייט מסכים זיין צופארן.

לפני כשבוע כתבה וירוניקה בענין הספרים, והרבי ענה לה :

ת"ח ת"ח עוה"פ על פעילות שלה ע"ע, ומתוך שמחה בטח תלך מחיל אל חיל, אבל פתיחת ביבליטקה חדשה דחב"ד עתה ברוסיה – יכולה לעורר טענה אצל המנגדים שהוצאת ספרי חב"ד מרוסיה עתה – הרי ההיפך מתאים יותר – לבסס התחלתה ע"י ספרי חב"ד הנמצאים ברוסיה – וידחו זה עד לאחר פרסום.

יום ב' י"ד סיון בוקר

מתכוננים לצאת חזרה לבריה"מ היום אחה"צ. אתמול עברו כולנו יחד בחלוקת הדולרים. אחרי שהריל"ג אמר שאנחנו נוסעים היום בשעה 4 אחה"צ, היתה השיחה כך (תרגום מרוסית) :

ר[בן]: בשו"ט הצלחה רבה.

ד[בורה רחל]: אנו הולכים מחר. מקוה שהפעם נחזור עם הספרים.

ר : בשעה טובה, נסיעה טובה, הצלחה רבה יותר מקודם...

[כשאני עברתי, והרי הרבי כבר ידע שאינני נוסע בלב שלם, הצביע עלי ושאל אצל מרת דבורה רחל] גם הוא עוזר לך, עוזר לך טוב?

ד[בורה רחל]: הוא?

ר[בן]: כן!

ד : אולי יותר מאחרים.

ר : יותר מאחרים? אבל לא יותר ממך!

ד : הוא יודע כל ספר ואני לא, הוא לימד אותי וכעת נראה לי שכל ספר ראיתי והחזקתי.

ר : כעת את צריכה ללמד אותו.

ד : הוא מדבר רוסית.

ר : לא השפה הרוסית, אני מדבר אודות הספרים.

[אח"כ פנה אלי ואמר] בשעה טובה בשו"ט.

יום ג' ט"ו סיון ערב, מוסקבא

יצאנו מני. אתמול בצהריים לפי שעון נ.י. והגענו למוסקבא היום בצהריים לפי שעון מוסקבא .. אני כתבתי בנפרד שאני חוזר בשמחה וחושב להביא האשה והילדים למחנה קיץ של הילדים במוסקבא. הרבי השיב לי על כך :

כדאי, באם זוג' תי' תסכים ושתהי' שם אוירה חינוכית עבור הילדים שי'.

אזכיר עה"צ.

בלילה כתב הרבי למסור לה ולכ"א מאתנו :

אשרי חלקם ואשרי זכותם וכו' וכו'

בארגון חב"ד ברוסיה – הרי התחילו בזה וימשיכו בכל הענינים שאין בהם מחלוקת – לאט לאט באופן דלמעט במחלוקת כפי האפשרי.

מצו"ב חמשים דולר לכאז"א שי' – להחליף באופן רשמי ולחלק החילוף לצדקה ג' פעמים: בקשר ליי"ב-יי"ג תמוז, חודש אלול, ותחלה שנה הבע"ל.

אזכיר עה"צ.

יום ב' כ"א סיון צהרים

אתמול קיבלנו מענה מכאד"ש [על הדיווח שכתבנו, וגם שאלנו, אם נקבל מהמשרד את ההוצאות שהיו לנו עד עתה בשליחות זו]. בקטע על ההוצאות הדגיש את המלים "שהיו לנו ע"ע", והוסיף:

משא"כ לע"ל ועד מתי?! וכמדובר על דבר צאגו"ח ע"פ המזומן שישנו.

אזכיר עה"צ.

בהתאם לזה שוחחנו אתמול בערב בארוכה על סדר מסוים בהוצאות.

יום א' כ"ב טבת בוקר

בקשר לאירגון כנס השלוחים במדינות רוסיה, כבר דנו בזה כמה פעמים עם הרי"י [אהרונוב] והרד"ב [לזר] ... על כנס השלוחים והרבנים והת', עם סדר היום מסודר. [הודענו, והרבי השיב]:

והזמ"ג להצלחה רבה.

יום ב' ח' שבט בוקר

כתבתי לכאד"ש:

במשך שבעת החדשים האחרונים, עשינו כמה נסיונות לגייס כספים כדי לממן את הוצאות שליחותינו מכאן, ע"י טלפונים ומכתבים, וכמעט לא הצלחנו לאסוף מאומה בדרך הזאת.

צמצמנו את ההוצאות כפי האפשר ... כעת עלה בדעתנו שאסע לזמן קצר לני. ושם אשתדל בעזהי"ת לגייס תרומות למען שליחותינו. ואשאל הסכמת וברכת כ"ק אדמו"ר שליט"א.

יום ג' ט' שבט אחה"צ, במטוס ממוסקבא לני.

על המכתב המועתק לעיל ענה כ"ק אדמו"ר שליט"א:

הסכמה וברכה.

אזכיר עה"צ.

יום ועש"ק בשלח בוקר, ספריית אגו"ח

בלילה היתה חלוקת דולרים. הרבי קרא לי נתן לי עוד דולר ואמר "פאר די ספרים". בדרך לצאת פגש אותי ליד המעלית, פנה אלי ושאל "שוין געקראגן צי ניט?". ענית: יע!

יום א' י"ד שבט בוקר, ספריית אגו"ח

דיווחתי לכאד"ש:

הגעתי לכאן באור ל' שבט .. אני חושב לנסוע בחזרה למוסקבא במוצש"ק פרי יתרו, בכדי שאוכל להגיע לשם בזמן לעזור בעזהי"ת בניהול כנס השלוחים, הרבנים והתמימים, בימים כ"ב-כ"ד שבט. ואבקש ברכת כ"ק אדמו"ר שליט"א להצלחה בכל האמור לעיל.

על המכתב הנ"ל השיב כ"ק אד"ש:

והצלחה רבה ונמשכת ובהוספה וזמ"ג ובאופן דר"ה לחטה גו' ודבש.

בט"ז שבט כתבתי:

עומדים אנו בימים אלה בפני פרשת דרכים, והחובה להחליט אם יש לפנות על ימים או על שמאל. אצלינו חברי המשלחת לא ברור המצב כלל, וגם יש חילוקי דיעות, ולעני"ד נראה שבה שלא באים להחלטה ברורה יכולים להכנס למבוי סתום, שאח"כ יהיה קשה לתקן ...

והרבי השיב:

כעצת עסקני ורבני אנ"ש המבינים בזה.

אזכיר עה"צ.

יום ו' עש"ק י"ט שבט

אתמול כתבתי מכתב לרבי ... (ו) בזמן הפנוי שיש לי במוסקבא, הריני מתעסק בעיקר בהדרכת התלמידים ובנתינת שיעורים בישיבה ובמכון חי' מושקא, ומבקש אני ברכת כ"ק אדמו"ר שליט"א להצלחה.

קיבלתי מענה:

= (להצלחה) רבה וגדולה.

אזכיר עה"צ לכהנ"ל והזמ"ג להצלחה מופלגה.

יום ב' ה' אד"ר בוקר

ביום ששי אנחנו, הרד"ב [לזר] הרי"י [אהרונוב] ואני, הכנסנו דו"ח מהכנס והסמינר והרבי השיב:

וילכו מחיל אל חיל גוי והזמ"ג.

אזכיר עה"צ.

פרק י

מכתבי תורה

חשבון שנות נח

בחודש סיון תשמ"א כתב הרה"ת ר' לוי שי' גולדשטיין אל הרבי הכ"מ:

בלמדי בישיבה עם כתה א' פ' נח נתקשה לי בנוגע למספר שני חייו של נח, דכתיב: ויהי כל ימי נח תשע מאות שנה ומחשים שנה וימת (ט, כט). וצ"ל: דהנה, מהפסוקים שלפני"ז משמע (ברור – לכאורה) שנח חי 951 שנה ... ונח בן שש מאות שנה והמבול היה ... ויהי באחת ושש מאות שנה בראשון באחד לחדש חרבו המים ... ויחי נח אחר המבול שלש מאות שנה וחמשים שנה ... ואין לומר ... שאין חושבים שנת המבול, מצד ביטול הילוך הכוכבים ומזלות וכו' ... מפורש בקרא בסיום המבול: ויהי באחת ושש מאות שנה גוי (ח, יג).

והרבי הכ"מ השיב ע"ז:

(1) אפ"ל הפי' בתחלת השנה (ר"ה י, ב).

(2) ראה בתו"ש (מירוש') שם.

(3) האריך בכ"ז בס' דברי בני' לבן עזרי' ? [יברר השם בדיוק בהספרי'].

כשפנה אלי, כתבתי אל הרבי הכ"מ, שלכאורה הכוונה (לא לס' מאור עינים, כ"א) לס' סדרי זמנים לעקביא, שאינו תח"י.

הרבי הכ"מ השיב ע"ז:

הי' בחדרי כמה זמן.

קבלתי את הספר בהשאלה ומסרתי לרבי הכ"מ, והיה אצלו במשך זמן.

אח"כ כתבתי אל הרבי הכ"מ, לגופו של דבר:

לכאורה כוונתו הק', שאפשר לתרץ הקושי אף למ"ד שנת מבול עולה מן המנין, ומ"ש (ז, ו) "ונח שש מאות שנה והמבול היה על הארץ" אפ"ל הפי' בתחלת השנה ... לא הבנתי:

א) משנותיו של מתושלח מוכח ששש מאות השנים של נח הן שלמות, כלשונו של רש"י (ז, ד) "צא וחשוב שנותיו של מתושלח ותמצא שהם כלים בשנת שש מאות שנה לחח נח".

ב) בב"ר (לב, ו) כו"ע מודו, שלענין שנותיו של נח שנת מבול אינה מן המנין...

ג) בכל אופן צ"ע בפרש"י, שאינו מביא הא דשנת מבול אינה מן המנין...

והרבי הכ"מ השיב:

!! לשיטתו – מוכח גם בנוגע ללמד שביניהם ושכולם יום הולדת שלהם – באותו היום בשנה ממש מדויק (ולא בסיום שנת). וכן ה"צא וחשוב".

בפש"מ – פשוט שאין הכוונה ששת אנוש וכו' נולדו ביום (סיום ו)הולדת את אביהם (היינו – כולם בר"ה!!).

ועל מה שכתבתי אודות פרש"י "שאינו מביא הא דשנת מבול אינה מן המנין", השיב הטעם כי:

זהו היפך פש"מ, כפשוט.

שוב שאלתי:

מה שרציתי להוכיח משנותיו של מתושלח, ששש מאות השנים של נח הן שלמות, הוא אם נפרש בפשוטו של מקרא כמו שהוא בריש מסכת ר"ה, ובפרש"י שם (ב, רע"א) "ואפילו עמד בשבט או באדר כלתה שנתו משהגיע ניסן ויתחילו למנות לו שנה שניה". ועד"ז בעניינינו ... וא"כ מוכח משנותיו של מתושלח ששש מאות השנים של נח הן שלמות.

והרבי הכ"מ השיב:

!!! ישאל בן ה' הזהו פש"מ (ולא עוד אלא זה גם היפך הסברא, ולכן – הוכרחו לזה מהכתובים וכו'.

ועוד הוספתי:

וכן יהיה מוכח ע"פ הנ"ל מפרש"י (יא, א) כי החשבון אלף תרנ"ו מתאים רק אם שש מאות השנים של נח הן שלמות.

על מה שכתבתי "מתאים רק" כתב הרבי הכ"מ:

!!! האומנם לדעתו באם חסרו יום אחד ה"ז א'תרנה שנה!!

ועוד הוספתי:

ואם נדייק ש"שנותיו" היינו בכל אחד מה"יום בשנה" שנולד, הרי ע"כ יתוספו בזה כמה חצאי שנים שלא נמנו, ויתוסף על המספר של אלף תרנ"ו הנ"ל.

והרבי הכ"מ השיב:

הרי אפשר שאצל א' ה' חסר חצי שנה ואצל הב' יתר חצי שנה.

ועוד הוספתי:

ובעצם הקושיה של שנת המבול, שלא נמנתה בשנות נח, ע"פ פשוטו של מקרא שגם שנת המבול עולה מן המנין, יש לתרץ בפשטות לכאורה: המבול הי' רק ארבעים יום, וא"כ מ"ש (ט, כח) "ויחי נח אחר המבול שלש מאות שנה וחמשים שנה" נכללת בזה גם שנת אלף תרנ"ו, ומ"ש (ח, יג) "ויחי באחת ושש מאות שנה" הי' כחצי שנה לאחר סיום המבול, וכיון שעבר ר"ה קורה לה שנת שש מאות ואחת לנח.

והרבי הכ"מ השיב:

מחיל אל חיל: – כנראה מפרש (ויחי נח אחר המבול) כולל יא חודש שהי' בתיבה!!

אח"כ נערך ע"פ מכתבים אלו הליקוט לפר' נח, שהרבי הכ"מ הגיהו מחדש, ונדפס בלקוטי שיחות ח"כ ע' 25 ואילך "ממכתבי סיון תשמ"א".

חשבון הלוחות שבטור או"ח

בלקוטי שיחות השבועי לפר' מטו"מ תשל"ח בשוה"ג להערה 29 מציין לכמה ספרים המציינים לטעות הדפוס שבלוחות אלו.

הרבי הכ"מ ביקש אז למצוא בספריה הספר שמדבר ע"ז ולא מצאתי, וכעבור משך זמן מצאתי עדי"ז בס' שארית יוסף. הרבי הכ"מ הוסיף אז השמטה, שנדפסה אח"כ בלקו"ש ח"י"ח ע' 381, המתחלת: לאחר זמן הראני חכם א' הספר שארית יוסף...

איני זוכר הפרטים, אבל יש אצלי פתקה שכתבתי לרבי הכ"מ בנושא הזה (ונראה שנכתבה כמענה לבקשת הרבי הכ"מ, למצוא הקונטרס שכתב הרב ליפשיץ בנד"ז):

דברי ליפשיץ הם בפתיחה שלו לסדר זרעים הנדפס במשניות יכין ובוועז. תשובת העתים לבניה עליו הוא במאמר יב.

האם הכוונה לקונטרס נוסף שנכתב בנד"ז?

והרבי הכ"מ השיב:

(הכוונה לקונטרס) הערות (שנכתב בנד"ז) לאחרי ההו"ל דס' (עתים לבינה) (ע"י ליפשיץ?).

גירסה בשו"ע אדה"ז

פעם אחת (דומני תשרי תשמ"ב) קבלתי פתקה:

לברר בדפוסים (הקודמים) דשו"ע אדה"ז ששל"ו סו"ס יח: "ויו"ט" דלכאורה צ"ל "ולהחליף גם ביו"ט" (או כיו"ב).

השבתי:

בדקתי בדפוס הראשון והשני ועוד כמה דפוסים הראשונים, ובכולם הוא כבדפוסים שלנו. ובחיפוש לא מצאתי מי שיעיר בזה. גם בקצוה"ש (סקמ"ב סי"ג) מעתיק הלשון מהדפוסים ואינו מעיר.

מאמר אדהא"מ צ בעת הגאולה

במאמר ד"ה אתה אחד שנאמר בש"ק ויצא ט' כסלו תשמ"ב הזכיר הרבי הכ"מ את מ"ש בהתמים חוב' ב' ע' פד (פט, ד) אודות מאמר זה (שנדפס בקוני' בפ"ע בשנת תשכ"ה) שנאמר ע"י אדמו"ר האמצעי בש"ק האחרון בשבתו במאסר קודם תפלת המנחה.

למחרת כתבתי:

יש להעיר מאגרת כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע (גוכתי"ק) מאור ליי"ח טבת אעת"ר: "ובצאתו לשלוי אמר הדרוש אתה אחד שנתחדש לו במנחה דש"ק ההוא, כן מספרים".

הרבי הכ"מ כתב ע"ז:

לחפש הנמצא המאמר בעוד כת"י (לבד הג' שצוינו בהקדמה).

רשמתי את כתה"י שבהם מועתק המאמר, והוספתי:

בכמה מהם מועתק מאמר זה בין מאמרי הצ"צ, ובא' מהם (696) בכותרת "ב"ה יום הששי פ' וישב שנת תד"ר לפ"ק" ... מאמר זה בנוסח אחר, בבוך מס. 535 לה, א בכותרת: "דהאמצעי, הנחת החסיד ר' יעקב קאדאנער".

עפכהנ"ל אולי יש מקום לשער, שהוא מאמר אדה"ז, שחזרו עליו גם אדהא"מ והצ"צ.

הרבי הכ"מ סימן על הקטע האחרון "?!", ואודות כתה"י השני כתב "להראני". מסרתי את כתה"י, ובארתי כוונתי:

מצינו כמ"פ בין מאמרי הצ"צ, שחוזר על מאמר אדה"ז (בתוס' הגהות), אך לא מצינו שיחזור על מאמרי אדהא"מ. ומזה באה הסברא שהמאמר הוא של אדה"ז (הנחת אדהא"מ), וחזרו עליו אדהא"מ (בתקפ"ז) והצ"צ (בתר"ד).

והרבי הכ"מ כתב ע"ז:

כו"כ מאמרים דביאורה"ז שנמצאים עד"ז בביאורה"ז דהצ"צ, וכן דתו"ח.

ובענין זמן אמירתו בתקפ"ז כתבתי:

שלפי מ"ש באגרת הנ"ל "אשר יו"ד כסלו דההוא שתא הי' ביום ש"ק", א"כ יצא לחירות ביום הש"ק, ונאמר המאמר בסמיכות למנחה "בצאתו לשלום". וכיון שע"פ הקביעות של אותה שנה הי' ט' כסלו ביום הש"ק, עפ"ז מסופר ב"התמים" שהמאמר נאמר בבית האסורים.

והרבי הכ"מ כתב ע"ז:

יברר (בס' עתים לבינה?) מתי חל יוד כסלו בתקפ"ז (וספק קצת אולי הגאולה) בתקפ"ו.

הכוונה בזה, כי ב"בית רבי" נזכר שהמאסר והגאולה של אדהא"מ היו בכסלו תקפ"ו. בדקתי בלוח וראיתי שהקביעות בשתי השנים היתה שוה.

התאריכים שבס' יד החזקה להרמב"ם

בש"ק חקת תשד"מ ביאר הרבי הכ"מ את דבר שינוי התאריכים שנוקט הרמב"ם בהל' קידוש החודש, כיון שבפעם האי' כתבו הרמב"ם בשנת תתק"ל ובפעם הב' בשנת תתקל"ח, ואז הגיה וכתב התאריך של תתקל"ח בפיי"א הט"ז.

במוצש"ק העתקתי את הדברים האלה ושאלתי עליהם כמה שאלות:

(א) תאריך זה של שנת תקל"ח הוא העיקר שעשה אותו הרמב"ם לכל החשבונות שמפיי"א ואילך, ונזכר גם בפיי"ב הי"ב, פיי"ג הי"ט, פיי"ד הי"ד, פט"ו הי"ח ועוד. ועפ"ז יהי' צורך לומר שכל החשבונות שבפרקים אלו חישב וכתב מחדש בשעת ההגהה שבשנת תתקל"ח.

(ב) נכון אמנם שהקדמת הרמב"ם נכתבה בשנת תתקל"ז, כנזכר בה בפירושו. ועריכת ספר הרמב"ם נמשכה כמו עשר שנים, כמ"ש בתשובתו (ונוכר בהשיחה). ולפיי"ז הי' אפשר לומר שבשנת תתקל"ח הגיה בשניה, ולא נכלל זה בעשר השנים. אמנם בהערות לדברי ימי ישראל (ח"ד ע' 353) מביא מכת"י שעריכת הספר נשלמה בח' כסלו תתקמ"א, וא"כ עדיין לא התחילה עריכתו בשנת תתק"ל, שהוא התאריך הנזכר בפיי"ט הי"ז, כנזכר בהשיחה.

(ג) סגנון הלשון בפיי"ט "תקופת ניסן של שנת תתק"ל" (ולא כמו בפיי"א "משנה זו ... שהיא שנת תתקל"ח", ועד"ז בפיי"ג הי"ט ואילך) נראה שלא זו השנה שעומד בה הרמב"ם בעת כתיבת הלכה זו.

(ד) לפום ריהטא נראה הטעם שנקט בפיי"ט שנת תתק"ל שהיא השנה שנשאר בה רק שנה אחת לאחר השלכת המחזורים הגדולים; ובזה מבאר מה שאמר בסוף ההלכה שלפניו שלאחר ההשלכה צריך להוסיף יום אחד ו' שעות לכל שנה. וע"ז מתחיל בהלכה שלפנינו כיצד, ומתחיל משנה אחת.

הרבי הכ"מ הוסיף בתחלה על תמצית הדברים שבשיחה הנ"ל:

לא פרשתי הקלאץ רא"י ע"ז, ובמילא אין איש מעוררן.

הרמב"ם ע"פ פשטות הדברים כתב ספרו על הסדר – ואיך זה שהל' קדה"ח – קרוב לסוף זמן הכתיבה!?
ועכצ"ל, (ש)אז הגיה וכתב התאריך של תתקל"ח בפיי"א הט"ז.

אח"כ השיב על שאלתי הראשונה:

הרי הכרח הוא, כיון ששינה הראשון מוכרח לתקן כל שלאחריו.

ועל השאלה השלישית:

כנראה גם הוא "אוחז" התיבה ושוכח הענין. בהרמב"ם לא אמר ההלכות להנוכחים כ"א כתבו בפ"ע וידע שיגיע כתבו (פרק זה) לאחרים לאחר כו"כ שנים – ומה טעם לכתוב זו מפני שכותבו אז! – וכנראה שנמשך להזכירו בהל' אלו (וכוכ"פ) "שנת העיקר" – ששנת תתקל"ח זו היא כו'.

ע"ז שאלתי שוב:

במ"ש שעיקר הראי', שחשבונות הרמב"ם לתתקל"ח ניתוספו לאחר שגמר עריכת הספר והגיהו, ש"איך זה שהל' קדה"ח – יהי' קרוב לסוף זמן הכתיבה".

לא נתבררה הכוונה בזה, שלכאורה קל לומר (כמבואר בלקוטי שיחות ח"כ ע' 548): "וההקדמה הרי נכתב לאחר שכבר ... הי' כל ה"חומר מוכן אצלו, אבל – קודם לכתיבת הספר, וכמו שמסיימה: ועתה אתחיל לבאר משפטי כל מצוה כו"ו."

שלפיי"ז לכאורה אפשר לומר בפשטות שהספר נערך במשך עשרה שנים תתקל"א-מא, משנת תתקל"א עד תתקל"ו הכין החומר, שאז כתב ההקדמה, לאח"ז התחיל עצם הכתיבה, כך שהל' קדה"ח נכתב בשנת תתקל"ח – בתחלת הכתיבה.

והרבי הכ"מ השיב:

המדובר לא בבנין בית (דוד הכין כל החומר – ושלמה התחיל בבני') כ"א בכתיבת ספר אליבא דהלכתא בפו"מ, ושסומך על הכתוב הפס"ד לפני זה, ואם לדעתו ה"פשטות" שהכין הרמב"ם הכל עה"ס (ו"הכל" בנד"ז הפי' הפס"ד) (בכעין ... כרסטי) ולאחר כו"כ שנים התחיל בכתיבה עה"ס, אין "מענה" ע"ז.

הכתוב בלקו"ש ח"כ:

(1) אמרתי כ"פ שגם לי מותר לומר "שלא כנ"ל".

(2) אפ"ל הקדמה ולהניח פנוי מקום מספר (המדויק של) הפרקים.

3) בכמה הקדמות מוכח – שנכתבו לאחר גמר כל הספר (אף שכתבתו ע"מ לתנו להמעתיקים לרבים – היינו מצוחצח הי' לאח"ז).

4) הלשון "חומר" יל"פ ולהשתמש בו בנוגע מתחיל ממ"מ בלבד איפוא מדובר (ע"ד דהרמב"ם בסהמ"צ) כרססי ועד קודם להנוסח המזוקק הכי סופי.

שוב שאלתי:

לאחר כל המענות לא נתברר אל נכון מסקנת כ"ק אדמו"ר שליט"א באופן כתיבת סי' הרמב"ם:

נכון אמנם שישנם כמה אופנים בכתיבת הקדמה – לפני התחלת כתיבת הספר; אחר סיומו או בין עריכה ראשונה לשנייה. אך בנוגע לרמב"ם ברור שכתבה בין עריכה ראשונה (שהתחילה לערך תתקל"א) לשנייה (שהסתיימה בתחלת תתקמ"א). השאלה היא רק מה היתה עריכה הראשונה (שבה כבר נכתב התאריך תתקל"ו בהלי' שמיטה) ומה היתה עריכה השנייה (שבה נכתב התאריך תתקל"ח בהלי' קדוה"ח).

והרבי הכ"מ השיב:

בפרטים שבספק – באופן שהוא הגיוני יותר. בפרטים שאינם בספק – ועתה אתחיל היינו התחלה ועד"ז בהשאר.

כל התאריכים כולם – מפורש בש"ס שהיו כותבים טופס ואח"כ בבוא הזמן מהפכים אותו לתורף – ע"י הוספת התאריך המקום וכו'.

קידוש החודש ע"י הרי"ף

בתשרי תשמ"ח ביאר הרבי הכ"מ בכמה שיחות, שע"פ מה שמצינו, שבב"ד של הרי"ף תקעו בשופר ביו"ט של ר"ה שחל בשבת, כפי שנהגו בב"ד שביבנה, אי"כ יש מקום לומר שבב"ד של הרי"ף גם היו מקדשין ע"פ הראי".

שאלתי על זה מכמה מקומות בש"ס וברמב"ם, שהפסיקו לקדש החודש בזמן אב"י ורבא, וגם שכדי לקדש החודש צ"ל מוסמך בארץ ישראל והרי"ף היה בפאס. וגם מה מכריח אותנו לקבל השערה זו שהרי"ף קידש החודש ע"פ הראיה. והרבי הכ"מ השיב לי ע"ז:

צ"ל גישה הפוכה, סמיכה וקידו"ה אפ"ל גם בהפסק (ובפרט להרמב"ם).

ור"ל, שהפלא יהיה באופן הפוך, אם לא היו מקדש ע"פ הראי", ואפילו אם במשך התקופה שבין אב"י ורבא ובין הרי"ף לא קידשו החודש ע"פ הראי", מ"מ אפ"ל שהרי"ף התחיל לקדש את החדש מחדש ע"פ הראי". וביאור הענין ביתר פרטים, ראה התוועדויות תשמ"ה (ש"פ בראשית התוועדות ב' אות לח ואילך).

השם חיה מושקא

אחרי פטירת הרבנית הצדקנית בכ"ב שבט תשמ"ח, התחילו הרבה לקרוא לבנותיהן הנולדות בשם חיה מושקא. ולענ"ד היה נראה שצריך לבטא את השם מושקא בשי"ן שמאלית:

בפתקא שכתבתי בכ"ח סיון תשמ"ט ניסיתי לבאר הדבר לענ"ד:

רגילים היו לקרוא לרבנית בשם "מוסיא" וכך היא גם היתה רגילה לחתום (גם כאשר היתה חותמת בשפות אחרות).

השם "מוסיא" יש לו גם כינוי חיבה "מושקא" [כך רשום באגרות כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע שנכתבו עם לידת הרבנית ע"ה וכך גם ב"היום יום" ובשאר המקורות].

ה"שי"ן בשם "מושקא" היא כמובן שמאלית, שאינו אלא כינוי חיבה של השם המקורי "מוסיא". אלא שכך הוא דקדוק כתיבת השם הזה ע"פ ההלכה, שכאשר כותבים את השם המקורי "מוסיא" כותבים אותו ב"סמך יוד", וכאשר כותבים אותו בכינוי החיבה "מושקא" כותבים אותו ב"שי"ן שמאלית".

את זה יש לנו ללמוד מתוך תשובת כ"ק אדמו"ר הזקן (סי' לח) ותשובת כ"ק אדמו"ר ה"צמח צדק" (חאה"ע סי' ריט) בקשר לשם בתייה.

בשו"ת אדה"ז כותב בקשר לשם זה "אולי נגזר משם בת שבע שנעשה ממנו קיצור השם בשא (ומה שקורין בשיא הוא לרפיון לשון המדינה כמו בילייע געליא ודומיהן במדינתנו ולא בשאר מדינות".

בקובץ יגדיל תורה (חוב' מג סי' עב) הוכחתי שמדובר כאן בנשים שקוראים להן "בסא" ב"סמך מודגשת" הרגילה במדינת רוסיא, הממוצעת בין האותיות "סמך" ו"שי"ן, ונשמעת כמו "בסיא". וזהו הדין בכתיבת השם הזה, אם להדגיש את האות "סמך" שבו (או תיו לא דגושה) ע"י הוספת "יוד" או ע"י כתיבת "שי"ן (כמובן שמאלית).

בשו"ת הצ"צ הנ"ל כותב על כך בין השאר "וצ"ל מפני שהברת שי"ן ימנית קרוב ממש להברה זו א"כ אין כאן יוד גמור". כלומר – מפני ש"סמך המודגשת" שרגילים במדינות שלנו, דומה ל"שי"ן ימנית" ודומה גם ל"סמך יוד", לכן אפשר לכתוב אותה בשני האופנים "בתי" או "בשא".

כל זאת רק כאשר ה"סמך" מנוקדת "פתח" או "סגול" וכיו"ב, אמנם כאשר ה"סמך" מנוקדת שוא, אז אי אפשר להוסיף אחריה "יוד" (שאו יקרא ה"סמך" בניקוד "חיריק"), ולא נשארה אלא האפשרות השניה לכתובה ב"שי"ן" (שמאלית כמובן).

זאת היא גם סיבת כתיבת "מוסיא" ו"מושקא", כי כאשר ה"סמך" מנוקדת "פתח" מוסיפים לה "יוד" להדגשה, וכאשר ה"סמך" מנוקדת "שוא" מחליפים אותה ב"שי"ן" (שמאלית) להדגשה.

- הרבי הכ"מ לא קיבל את הדברים, והשיב:

לכאורה מובן שאין להכריח אדם בנוגע לשמו (איך שיקרא א"ע או יחתום). אפילו בשמות דתושב"כ – הרשות ביזו (בתור שם שבוחר לעצמו) לשנות.

הבירור העיקרי בהנ"ל – הנהגתו במעשה ודהסובבים אותו (בנוכחותו).

מעולם לא שמעתי שיבטאו מוסקע (מלבד בכוונה דפחיתות, וזהו ראי' לסתור ולשלול המבטא הזה).

הלכתוב דאתקריא או המכונה – ע"פ המבואר בפוסקים.

שוב כתבתי:

במענה כ"ק אדמו"ר שליט"א אודות השם של הרבנית ע"ה "מעולם לא שמעתי שיבטאו מוסקע", לא נתברר אל נכון אם הכוונה שהיו קוראים לה "מושקא" (בשי"ן ימנית), כי על פי הבירור אצל אלו שסבבוה, כמדומה שמעולם לא קראו לה "מושקא", כי אם "מוסיא" או "מוסלי" וכיו"ב. השם "מושקא" מופיע רק באגרות כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע וכ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע וכיו"ב, ומשם אין לדעת לכאורה אם ה"שי"ן היא ימנית או שמאלית.

והרבי הכ"מ הדגיש את המלים "כמדומה שמעולם לא קראו לה" שבמכתבי, וכתב:

מחז"ל לא ראינו אינה ראי' – והוא כותב יתרה מזה מעולם (הן בעבר והן בהווה)!

אני שמעתי קוראין כן.

שאלתי אם אפשר לפרסם את מענה כ"ק אדמו"ר שליט"א המועתק בזה, והרבי הכ"מ הדגיש את המלים "אפשר לפרסם".

ופרסמתי המענה בשבועון כפר חב"ד גליון 388 (ב' תמוז תשמ"ט) עמ' 21.

פרק יא

ענינים שונים

כינוס תורה

בחווה"מ סכות תשל"ד, בעצם ימי מלחמת יום הכפורים, ארגנו כאן כינוס תורה לתלמידי הישיבות שבמדינות שונות, הנמצאים כאן לחודש החגים. המארגנים היו הרה"ת ר' נחמן שי שפירא ואני. אחרי הכנס דיווחנו על כך, והרבי הכ"מ כתב לנו:

ונכון וטוב במאד מאד ובודאי יעוררו חבריהם שי' באה"ק צרפת ואוסטרליא עד"ז.

למחרת דיווחנו שהודענו על כך במקומות המתאימים, והרבי הכ"מ כתב לנו שוב:

ות"ח ובטח יתענינו הבפו"מ.

תורה המשמחת לב

בחורף תשל"ו היו כמה פרטים שגרמו לי צער רב. כתבתי לרבי הכ"מ שהמרא שחורה גברה עלי, והרבי הכ"מ השיב לי:

ירבה בחיות בלימוד התורה (וידוע בתו"א השייכות לזה ואתהפכא דילה לקדושה עי"ז) המשמחת לב כו'.

ור"ל שבתו"א פר' תולדות (יט, ג) כותב רבנו הזקן "ויש שגובר בו מרה שחורה בתולדתו תשתוקק נפשו מאד אל החכמה", וא"כ המרה שחורה תביא לחיות בלימוד התורה המשמחת לב.

שו"ת מן השמים

בהתוועדות י"ט כסלו תשל"ט ביאר כ"ק אדמו"ר הכ"מ את העובדה שבשו"ת מן השמים מבעלי התוס', מהזמן שלפני י"ט כסלו תקנ"ט, נזכר שי"ט כסלו הוא "יום בשורה". כתבתי על כך, שאף שהשו"ת הנ"ל נדפסו בפעם הראשונה בסוף שו"ת הרדב"ז ח"ה בליוורנו תקע"ח; מ"מ נזכר אודות שו"ת מהשמים בח"א משו"ת הרדב"ז סי' יו"ד, הנדפס לראשונה בליוורנו תי"ב.

וע"ז השיב:

לברר שנת הדפסת שה"ג להחיד"א.

השבתי שנדפס לראשונה בתקל"ד, ועפ"ז הורה לרשום בהשיחה, שבשו"ת מן השמים מא' מבעלי התוס', ומובא בספרים שקדמו כמה שנים לגאולה (ראה שו"ת הרדב"ז ... שם הגדולים ...).

זמני עלות השחר

לערך בשנת תש"מ כתב הרב ברוך נאה נספח ללוח כולל חב"ד, שבו כתב שזמן עלות השחר לשיטת אדמו"ר הזקן הוא 120 דקות לפני הנץ. כשהרבי הכ"מ קיבל טופס, הוא שלחו אלי וכתב עליו:

להרשד"ב שי' ליון.

השבתי ע"ז שדלעתי מוכח ששיטת רבנו הזקן היא שזמן עלות השחר הוא 72 דקות לפני נץ החמה, וכפי שביארתי בכ"מ.

אין אדם עושה דין לעצמו

בשלהי חורף תשמ"א היה מקרה שאברך אחד לקח לעצמו איזה דברים ממשרד מסוים. הדבר הגיע לידיעת הרבי הכ"מ, שהתרעם על כך בהתוועדות. במוצש"ק כתבתי לרבי הכ"מ שלדעתי צדק אותו אברך, כי הם שייכים אליו. והרבי הכ"מ השיב:

לפלא גדול שבכל מריבות הנ"ל – אין נזכר ששאלו רב!

ולפלא גדול עוד יותר שהוא וכהנ"ל, כנראה איז זיי ניט איינגעפאלן שיש אפשרות כזו בישראל!!

לא קראתי בשם ופשוט שזה שלא גנב וכו' – אין זה שייך אליו.

שינויי נוסח במאמרי אדה"ז

בתשרי תשמ"ב נדפס הספר מאמרי אדה"ז תקס"ב ח"ב, שבו נכללים מאמרים מהנחות של כ"ק אדמו"ר האמצעי ושל אחיו הר"מ באדה"ז. כשהכניסו את ה"פתח דבר", העיר הרבי הכ"מ בקשר לשינויי הנוסחאות שבהם:

שי"ל ששינוי דהנוסחאות שישנם בהמאמרים שבבוך זה וכיו"ב הוא מפני שנאמרו בזמנים שונים בנוסחא שונה.

שאלתי ע"ז:

הרי מדובר כאן בשני ביכלאך ... שנכתבו באותה שנה – על סדר השנה, וא"כ בודאי נכתבו באותה שנה לאחר אמירת המאמר באותה פעם, ומ"מ ישנם השינויים ביניהם.

והרבי הכ"מ ענה:

לא אמרתי שכל השינויים זוהי סיבתם.

כו"כ מאמרים חזרו עליהם (בחזרה, או בהמשך הש"ק והיו"ט עצמו – ע"ד תורת הבעש"ט שהא' חזרה עוה"פ) ועוד כיו"ב.

להעיר ש"סדר תורה" הוא אמר ד' פעמים אותו הענין.

קניית הבית

בשלהי קיץ תשמ"א הוצע לי בית לקניה, והיו כמה ספקות בכדאיות הקניה. שאלתי, והרבי הכ"מ השיב לי:

כעצת רבני אנ"ש שי' דהשכונה.

כשכתבתי את דבריהם וכו', השיב הרבי הכ"מ:

עפכהני"ל [בכלל] כדאי לקנות את הבית הנ"ל [בפרט – יתייעץ בידידים מבינים].

כשקניתי הבית, ואחרי תשלום דמי המפתח נשארה המשכנתא 21 אלף דולר, בשרתי על כך. הרבי הכ"מ שלח לי 21 דולר, וכתב:

מצו"ב מקרנות כ"ק מו"ח אדמו"ר להצלחה בהנ"ל.

ביום שנכנסנו הדליקה אשה שחורה את הבית, וכולנו יצאנו בשלום. בקשתי ברכה, והרבי הכ"מ כתב:

ויקויים בהם מאמר קדושי עליון המפורסם ויבשרו טוב בטוב הנראה והנגלה.

בקיצ תשד"מ כתבתי שוב שיש לי קשיים מהשחורה הגרה אצלי עדיין, והרבי הכ"מ השיב:

יציע לה ממון – באם תעתיק (לאחר שתעתיק).

נכד ע"ש זקנו החי

בשיחת פי' מקץ תשמ"ג (התוועדויות סמ"ג) ביאר הרבי הכ"מ את חילוקי המנהגים בזה בין ספרדים לאשכנזים. למחרת כתבתי:

האם יש לקשר לזה את קריאת שמו של זקנו של כ"ק אדמו"ר שליט"א – ברוך שניאור, שנולד בחיי אבי אביו מוהר"ר ברוך שלום; או אפשר נוסף לו השם ברוך מחמת חולי – לאחר הסתלקות אבי אביו?

והרבי הכ"מ השיב:

לא שמעתי בזה.

מלתי' דתמי' ביותר בחוג זה, והי' מעורר שקו"ט וכו'.

מראי מקומות לס' משנה תורה

כשיצא הספר לאור, ע"פ הוראת כ"ק אדמו"ר הכ"מ, נצטויתי לשלחו, יחד עם קונטרס המילואים, לכמה ספריות. כשקבלתי אישור מהספריות שקיבלו את הספר, והכנסתי את מכתבם (תחלת מ"ח תשמ"ה), השיב הרבי הכ"מ:

ראיתי ות"ח.

להחזיר.

כדאי שישלח (בשמי) הנ"ל גם למנפרעד מנשה לעהמן הידוע.

תשובה לגאון הרוגוטשובי בעילום שם

בקיצ תשמ"ז מסר לי הרה"ת ר' יהושע שלמה שי' צירקינד תצלום מתשובה כתי"ק, שכתב הרבי הכ"מ אל הגאון מרוגוטשוב, בשנת תרפ"ה.

אמנם, במקום לחתום את שמו חתם הרבי הכ"מ את השם של מ. גורארי, וכתב הכתובת שלו בדניפרופטרובסק.

לא העזתי לשאול על כך את הרבי הכ"מ, אבל שאלתי אצל הרבנית אם ידועה לה הסיבה לזה. היא מאד התענינה בזה, ואמרה שתצלצל מיד לרבי ותשאל (הרבי הכ"מ היה אז במשרדו, והרבנית היתה בבית). התנצלתי ואמרתי שעד כדי כך לא חשבתי, והיא בשלה.

כעבור רבע שעה היא מצלצלת לי ואומרת שהרבי אמר שאינו זוכר, וכשאראה לו את התשובה יראה.

הכנסתי מיד את התצלום, וכתבתי:

מצו"ב צילום שו"ת כתי"ק אדמו"ר שליט"א אל הגאון מרוגוטשוב משנת תרפ"ה, בחתימת וכתובת מ. גורארי.

לא נתברר אצלנו טעם העלמת השם והכתובת, אם הוא כדי להעלים מעין הצנזורה, או שהוא כדי להעלים מבני הבית את דבר ההתכתבות עם הגאון מרוגוטשוב.

באג"ק ח"א נדפסו שתי שו"ת נוספות מכ"ק אדמו"ר שליט"א אל הגאון מרוגוטשוב; האם נשמרו תשובות הרוגוטשובער? האם נשמרו העתקות שאר שו"ת כ"ק אדמו"ר שליט"א אל הרוגוטשובער?

הרבי הכ"מ הדגיש את האפשרות הראשונה "כדי להעלים מעין הצנזורה", ועל האפשרות השניה "כדי להעלים מבני הבית" כתב:

!! אין לזה שחר בלל – כפשוטו.

ועל השאלה השניה השיב:

לחפש בארכיון.

אם הכוונה היא לארכיון שבספריה, לא מצאנו כלום.

חלק ולא קטע

הרבי הכ"מ לא אהב כשכותבים "קטע משיחת ...".

בחורף תשמ"ח, הוצרכתי לפרסם חלק משיחת ש"פ ויגש (כדלעיל פרק ז). בכותרת הרשימה כתבתי "בס"ד. קטע משיחת ש"פ ויגש, ה' טבת ה'תשמ"ח". והרבי הכ"מ כתב ע"ז:

תיכף בתיבה השני'.

ותיקן "חלק" במקום "קטע".

* * *

באדר"ח כסלו תש"נ כתבתי:

אתמול הביא אחד לספריה דף מודפס, ובו רשימת חברי "אגודת התמימים" מיום י"ד טבת עת"ר. ומצו"ב צילמו. ברשימה הזאת מופיעים גם אביו ודודיו של כ"ק אדמו"ר שליט"א.

והרבי הכ"מ השיב:

ראיתי ות"ח.